

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Psichologijos institutas

Justinas Alkimavičius

Klinikinės psichologijos studijų programa
Magistro darbas

**Psichopatijos ir ribinio asmenybės sutrikimo raiškos ypatumai
delinkventiškų paauglių imtyje**

Darbo vadovas: doc. dr. Alfredas Laurinavičius

Vilnius
2023

Turinys

SANTRAUKA	4
SUMMARY	5
SVARBIAUSIO SĄVOKOS	6
PRATARMĖ	7
1. ĮVADAS.....	9
1.1. Paauglių delinkventinio elgesio samprata.....	9
1.2. Skirtingos teorinės perspektyvos aiškinančios delinkventinį elgesį.....	11
1.3. Psichopatijos samprata.....	16
1.4. Ribinės asmenybės sutrikimo raiška paauglystėje: paplitimas ir etiologija.	19
1.5. Tapatumas paauglystėje	23
1.6. Psichopatijos ir ribinės asmenybės sutrikimo raiškos ypatumai.....	25
1.7. Tyrimo tikslas, uždaviniai ir hipotezės.	29
2. TYRIMO METODIKA	31
2.1. Tyrimo dalyviai.....	31
2.2. Tyrimo instrumentai.....	32
2.3. Tyrimo eiga	36
2.4. Duomenų analizės metodai	37
3. REZULTATAI.....	38
3.1. Psichopatijos ir ribinės asmenybės sutrikimo raiškos palyginimas tarp lyčių.....	38
3.2. Ribinės asmenybės sutrikimo raiškos sąsajos su psichopatija, tapatumo difuzija, taisyklių laužymu ir amžiumi	39
3.3. Psichopatijos raiškos sąsajos su tapatumo difuzija, taisyklių laužymu ir amžiumi	40
3.4. Psichopatijos raiškos prognostiniai veiksniai	44
3.5. Ribinės asmenybės sutrikimo raiškos prognostiniai veiksniai	46
4. REZULTATŲ APTARIMAS	48
IŠVADOS	54
LITERATŪRA	55

SANTRAUKA

Alkimavičius, J. (2023). *Psichopatijos ir ribinio asmenybės sutrikimo raiškos ypatumai delinkventišku paauglių imtyje*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 72

Tyrimai rodo, kad delinkventiškiems paaugliams būdingi stipriau išreikšti psichopatijos ir ribinės asmenybės sutrikimo bruožai. Psichopatijos ir ribinio asmenybės sutrikimo raiška susijusi su impulsyvumu ir slopinimo kontrolės deficitu. Šio darbo tikslas yra ištirti psichopatijos ir ribinės asmenybės sutrikimo raiškos ypatumus delinkventišku paauglių imtyje. Ankstesniuose tyrimuose psichopatijos ir ribinės asmenybės sutrikimo raiškos ypatumai buvo nagrinėti tik suaugusiųjų ir nedelinkventinių paauglių imtyse. Tyrimo tikslui pasiekti naudoti šie instrumentai: demografinių duomenų anketa; Ribinių asmenybės bruožų skalė vaikams-11 (BPFSC-11); Triarchinės psichopatijos skalė (TriPM); Paauglių tapatumo raidos vertinimui skirtas klausimynas (AIDA); Taisyklių laužymas matuotas naudojantis Jaunuolio savęs vertinimo lapu (YSR 11/18). Tyrime dalyvavo 79 paaugliai iš įvairių įstaigų: socializacijos centrų, jaunimo mokyklos, probacijos tarnybos ir priklausomybės ligų centro. Tyrimo dalyvių imtį sudarė 25 merginos ir 54 vaikinai. Tyrimo dalyvių amžius variavo nuo 12 iki 17 metų ($M = 15,39$; $SD = 1,21$). Vaikinai ir merginos nesiskiria pagal ribinės asmenybės sutrikimo raišką. Tačiau vaikinai pasižymi stipriau išreikštu piktybiškumu, o merginoms būdinga tapatumą įtvirtinančių emocijų stoka. Delinkventišku paauglių ribinės asmenybės sutrikimo raiška teigiamai susijusi su psichopatiškumu, ypač su neslopinimo dimensija. Psichopatiškumas ir ribinės asmenybės sutrikimo požymiai reikšmingai susiję su taisykles laužančiu elgesiu.

Raktiniai žodžiai: ribinės asmenybės sutrikimas, psichopatija, tapatumo difuzija, delinkventiški paaugliai.

SUMMARY

Alkimavičius, J. (2023). *Peculiarities of the expression of psychopathy and borderline personality disorder in a sample of delinquent adolescents*. Master's thesis. Vilnius: Vilniaus University, p. 72

Research shows that delinquent adolescents have more pronounced features of psychopathy and borderline personality disorder. The expression of psychopathy and borderline personality disorder is associated with impulsivity and deficits in inhibitory control. The aim of this study is to investigate the expression of psychopathy and borderline personality disorder in a sample of delinquent adolescents. In previous studies, the characteristics of psychopathy and borderline personality disorder expression were examined only in adult and non-delinquent adolescent samples. The instruments employed for the study included the following: the demographic data questionnaire; Borderline Personality Features Scale for Children-11 (BPFSC-11); Triarchic Psychopathy Measure (TriPM); Adolescent Identity Development Assessment (AIDA); Rule-breaking behavior was assessed utilizing the Youth Self-Report (YSR 11/18). The study involved 79 adolescents from various institutions: socialization centers, a youth school, a probation service, and an addiction center. The sample consisted of 25 girls and 54 boys. The age of the participants ranged from 12 to 17 years ($M = 15.39$; $SD = 1.21$). Boys and girls do not differ in the expression of borderline personality disorder. However, boys tend to exhibit a stronger trait of meanness, while girls show a lack of identity-consolidating emotions. The expression of borderline personality disorder in delinquent adolescents is positively correlated with psychopathy, especially with the dimension of disinhibition. Psychopathic and borderline personality disorder features are significantly associated with rule-breaking behavior.

Keywords: borderline personality disorder, psychopathy, identity diffusion, delinquent adolescents.

SVARBIAUSIO SĄVOKOS

Ribinės asmenybės sutrikimas – tai asmenybės sutrikimas, kuriam būdingas tarpasmeninių santykių, savęs vertinimo ir emocijų nestabilumas bei ryškus impulsyvumas (American Psychiatric Association, 2013).

Psichopatija – tai asmenybės sutrikimas, kuris pasižymi tarpasmeninio žavesio, manipuliacinio elgesio, gailėsčio ar kaltės jausmo stokos, paviršutiniško afekto ir impulsyvaus bei neatsakingo elgesio deriniu (Hare, 1996).

Paauglystė – tai pereinamasis raidos etapas tarp vaikystės ir suaugusiojo amžiaus, kuriam būdingi dideli fiziniai, kognityviniai, socialiniai ir emociniai pokyčiai (Rapee et al., 2019).

Delinkventiški paaugliai – tai paauglystės raidos etape esantys asmenys, kuriems būdingas pasikartojantis įsitraukimas į deviantinį elgesį arba nusikalstamą veiką, pažeidžiant visuomenės normas ir teisinius reglamentus (Azeredo et al., 2019).

Tapatumo difuzija – tai būseną, kurią apibūdina sumišimas ir neapibrėžtumas, kai asmeniui trūksta nuoseklaus savęs suvokimo ir kyla sunkumų pasirenkant aiškius tapatumo įsipareigojimus (Goth et al., 2012).

PRATARMĖ

Remiantis mokslinių tyrimų duomenimis, delinkventiškiems paaugliams dažniausiai būdinga stipresnė psichopatinių ir ribinės asmenybės sutrikimo (sutr. RAS, angl. Borderline personality disorder, sutr. BPD) bruožų raiška (Stylianou, Charalampous & Stavrinides, 2019; Robe et al., 2012). Be to, tyrėjai kelia prielaidą, kad psichopatija ir RAS susiję dėl egzistuojančių bendrų mechanizmų, kurie veikia elgesį ir emocijų reguliavimo sritį bei daro įtaką asmeniniam ir socialiniam gyvenimui (Bailey & Finn, 2020). Nustatyta, kad psichopatijos ir RAS požymių raiška susijusi su prasta slopinimo kontrole (Fournier et al., 2021; Ramos-Loyo et al., 2021). Stipriau išreikšti psichopatinės asmenybės bruožai reikšmingai susiję su įvairiomis delinkventinio elgesio rūšimis (Laurinavičius ir Ustinavičiūtė, 2020). Tuo tarpu delinkventinis elgesys yra susijęs su prastesne fizine ir psichine sveikata suaugus (Kim et al., 2020), didesne mokyklos nebaigimo tikimybe (Gubbels, van der Put & Assink, 2019), padidėjusia bedarbystės tikimybe (Carter, 2019), rizika neplanuotam nėštumui (Barrett et al., 2015), savęs žalojimu (Borschmann et al., 2014), didesniu vėlesnio smurtinio elgesio, narkotikų piktnaudžiavimo ir priklausomybės nuo jų rizika (Brook et al., 2013). Taip pat tyrimai rodo, kad psichopatijos ir RAS raiška susijusi su padidėjusia savižudybės rizika ir save žalojančiu elgesiu (Verona et al., 2012). Tyrinėjant RAS ir psichopatijos raiškos ypatumus delinkventiškų paauglių imtyje, galima praplėsti supratimą apie bendrų veiksmų egzistavimą, kurie tarpusavyje yra susiję. Šis supratimas galėtų prisidėti prie ankstyvųjų intervencijos priemonių įgyvendinimo, siekiant įveikti delinkventinių paauglių patiriamus sunkumus.

Buvo atlikti tyrimai, kuriuose tirti RAS ir psichopatijos raiškos ypatumai. Tačiau šie tyrimai apėmė tik suaugusiuosius (Sprague et al., 2012; Centifanti, Thomson & Kwok, 2016; Viljoen et al., 2015; Verona, Sprague & Javdani, 2012; Hunt, Bornovalova & Patrick, 2015; Daurio & Taylor, 2022; Edwards et al., 2021) ir nedelinkventiškus paauglius (Chabrol & Leichsenring, 2006). Lietuvoje buvo atlikti tyrimai, kuriuose nagrinėta psichopatijos raiška delinkventinių vaikinių imtyje, įvertinant ryšį su delinkventiniu elgesiu, rizikos ir apsauginiais veiksniais bei prognozėmis (Laurinavičius ir Ustinavičiūtė, 2020; Ustinavičiūtė et al., 2019; Klimukienė, 2020). Taip pat Lietuvoje buvo atliktas tyrimas, kuriame buvo nagrinėjamos RAS raiškos ryšys su traumuojančia patirtimi, internaliais sunkumais ir asocialaus elgesio formomis delinkventiškų paauglių imtyje (Barkauskienė et al., 2019). Nors Lietuvoje dedamos pastangos prevencijos, intervencijos ir resocializacijos srityse su tikslu mažinti delinkventinį elgesį tarp paauglių, tačiau vis dar yra mažai žinoma apie psichopatijos ir RAS raiškos ypatumus delinkventiškų paauglių imtyje.

Šis magistro baigiamasis darbas yra atliktas prisijungus prie Vilniaus universiteto Ridos psichopatologijos tyrimų centro mokslininkų vykdomo projekto „Asmenybės sutrikimo požymių

paauglystėje tyrimas: raiška, kaita ir jos veiksniai“. Projekto trukmė nuo 2021 metų iki 2014 metų. Šiam magistrinio darbo duomenys buvo renkami nuo 2021 metų lapkričio mėn. iki 2023 metų balandžio mėn.

1. ĮVADAS

1.1. Paauglių delinkventinio elgesio samprata

Amžius yra patogus būdas apibrėžti paauglystę, tačiau tai yra tik vienas iš daugelio požymių, kurie apibūdina šį raidos laikotarpį. Amžius dažnai yra tinkamesnis vertinti ir lyginti biologinius brendimo pokyčius, kurie yra gana universalūs, nei socialinius pokyčius, kurie labiau priklauso nuo sociokultūrinės aplinkos veiksnių (Nelson, 2016). Įprastai paauglystės laikotarpis yra laikomas nuo 12 metų iki 18 metų, kas apytiksliai atitinka laiką nuo brendimo pradžios, kuris yra susijęs su specifiniais hormoniniais pokyčiais, iki globėjo nepriklausomybės, t. y. teisinio „pilnametystės“ apibrėžimo, kuris taikomas daugelyje šalių (Dahl, 2004; Rapee et al., 2019).

Paauglių raidos laikotarpis apima vienus didžiausius psychosocialinius pokyčius žmogaus gyvenime: prasideda lytinė branda, kinta emocijos, savęs suvokimas ir santykiai su bendraamžiais (Rapee et al., 2019). Plačiai pripažįstama, kad paauglystė yra kritinis laikotarpis, o tarp daugybės pokyčių, vykstančių šiuo laikotarpiu, atsiranda ir didelė rizika įsitraukti į delinkventinį elgesį (Murray et al., 2021). Delinkventinis elgesys paauglystės laikotarpiu dažnai laikomas gana paplitusiu reiškiniu, tyrimų rezultatai atskleidžia, jog dauguma paauglių bent kartą savo brendimo metu padarė bent vieną delinkventinį veiksma (Justickaja, Kalpokas ir Ūselė, 2008; Blažytė & Raižienė, 2014). Tačiau šis reiškinys kelia didelį visuomenės susirūpinimą dėl galimų neigiamų pasekmių ir yra plačiai tyrinėtas įvairiose mokslinėse srityse.

Akademinėje literatūroje, delinkvencijos sąvoka vartojama apibūdinant jauną žmogų, padariusį nusikalstamą veiką, nors tiksliai apibrėžtis gali skirtis priklausomai nuo vietos jurisdikcijos (Young, Greer & Church, 2017). Delinkvencija - tai nepilnamečių elgesio modelis, kuriam būdingi pasikartojantys nusižengimai, kurie vertinami socialiniu ir kriminaliniu aspektu (Azeredo et al., 2019). Delinkventinis elgesys apima ne tik nusikaltimus, į šią sąvoką įeina ir įvairūs nenusikalstomas elgesys, pavyzdžiui, bėgimas iš namų, mokyklos praleidinėjimas, nepaklusnumas autoritetams, alkoholio vartojimas (Young et al., 2017; Jacobsen & Zaatut, 2022). Kai kuriuose apibrėžimuose šis terminas apima jaunatvišką elgesį, kuris paprastai laikomas nepriimtiniu, bet nėra nusikalstamas (Hughes et al., 2020). Žukauskienė (2006) teigia, kad paauglių delinkventinis elgesys nėra rimtas nusikalstamas elgesys. Vietoj to, tai yra daugiau polinkis pažeisti taisykles ar esamas socialines normas, kurios nesukelia didelio pavojaus ar žalos. Tačiau, kol kas tarp mokslininkų nėra vieno bendro sutarimo kaip apibrėžti delinkventinio elgesio sąvoką (Abromaitienė, 2012). Laurinaitytė teigia, kad kai kurie mokslininkai vietoj delinkventinio elgesio naudoja asocialaus elgesio sąvoką (Laurinavičius, 2020).

Asocialus elgesys yra daugialypis konstruktas, apimantis platų elgesio spektrą, įskaitant delinkventinį elgesį (Morizot & Kazemian 2015). Šis terminas yra platesnis už delinkventinį elgesį ir dažnai vartojamas apibūdinti įvairiems veiksams ir elgesiui, pažeidžiančius socialines normas arba kitų teises (Tuvblad & Beaver, 2013; Žukauskienė 2006). Paauglystėje pasitaikantys asocialaus elgesio pavyzdžiai yra labai įvairūs: nuo smulkaus ar santykinai normalaus elgesio, pavyzdžiui, melavimas, alkoholio ir cigarečių vartojimas, mokyklos nelankymas, iki rimtesnio elgesio, pavyzdžiui, smurtas, seksualinė agresija, vagystės ir žiaurus elgesys su gyvūnais (Ogilvie, Stewart & Shum, 2021).

Dažnai vaikams ir paaugliams, kurie nuolat elgiasi asocialiai, diagnozuojamas elgesio sutrikimas (Carlisi et al., 2020). *Psichikos sutrikimų diagnostikos ir statistikos vadove penktajam leidime* (angl. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition*, sutr. DSM-5) elgesio sutrikimas (sutr. ES, angl. *conduct disorder*, sutr. CD) kartu su opozicinio nepaklusnumo sutrikimu (sutr. ONS, angl. *oppositional defiant disorder*, sutr. ODS) prisikariaimi griauamo elgesio sutrikimų (angl. *disruptive behavior disorders*) spektrui. ES apibrėžiamas kaip pasikartojantis ir nuolatinis elgesio modelis, kai pažeidžiamos kitų asmenų teisės arba pagrindinės socialinės taisyklės (American Psychiatric Association, 2013). ES simptomai skirstomi į keturias pagrindines kategorijas: (1) agresija žmonių ir gyvūnų atžvilgiu, 2) turto naikinimas, 3) apgaulės arba vagystės ir 4) rimti taisyklių pažeidimai (pvz., praleidimas pamokų, pabėgimas iš namų) (Frick, 2016). Daugelis delinkventinio elgesio veiksmy, taip pat yra ES simptomai. Tačiau, kad būtų galima diagnozuoti ES, turi pasireikšti bent trys iš 15 simptomų per 12 mėnesių, iš kurių bent vienas turi pasireikšti per pastaruosius 6 mėnesius (American Psychiatric Association, 2013). ONS būdinga pikta ir irzli nuotaika, ginčai, iššaukiantis ir nepaklusnus elgesys (Bakker-Huvenaars et al., 2020). ONS dažnai buvo laikomas švelnesne ES forma ir galimu pirmtaku, tačiau, tyrimai rodo, jog ne visiems jaunuoliams diagnozuotas ONS išsivysto į ES (Matthys, Vanderschuren & Schutter, 2013; Rowe et al., 2010). Tyrimų rezultatai rodo, kad ankstyvąjį ES iš dalies lemia subtilūs neurologiniai trūkumai (pvz., slopinimo kontrolės deficitas, prasti verbaliniai gebėjimai), dėl kurių kyla sunkumų sprendžiant konfliktus su bendraamžiais, reguliuojant emocijas ir kontroliuojant impulsus (Cicchetti & Cohen, 2006). Slopinimo kontrolė - tai kognityvinis gebėjimas slopinti impulsyvius veiksmus, mintis ar emocijas (Fournier et al., 2021). Prasta slopinimo kontrolė taip pat susijusi su asocialiu elgesiu (Oosterlaan, Logan & Sergeant, 1998) ir delinkventiniu elgesiu (Fosco et al., 2019). Be kognityvinių problemų, ES diagnozuojamas paaugliams, kurie dažnai kilę iš šeimų, kuriose ilgą laiką vyrauja asocialus elgesys ir taikomos griežtos bei/arba nenuoseklios drausminimo praktikos, todėl šiems paaugliams yra sunku įgyti tinkamų socialinių įgūdžių ir įsisavinti tinkamas elgesio taisykles (Odgers et al., 2008).

Apibendrinant, mokslinių tyrimų autoriai naudoja skirtingas sąvokas, kurios gali atrodyti kaip sinonimai, tačiau tyrimų rezultatai rodo, jog konstrukcijos skiriasi (dos Santos et al., 2019). ES ir ONS, tai sutrikimai priskiriami griauamo elgesio sutrikimų spektrui bei diagnozuojami simptomams pasireiškiant per ilgą laiką. Asocialus elgesys yra plati sąvoka, kuri apima įvairių elgesį pažeidžiančių visuomenės normos, taisykles ir įstatymus. Tyrimais nustatyta, kad elgesio sutrikimus, asocialų ir delinkventinį elgesį sieja prasta slopinimo kontrolė. Šiame darbe aiškinant delinkventinį elgesį vadovaujamės teisine delinkvencijos sąvoka, kuri apibrėžiama kaip nepilnamečių teisės pažeidimai, įskaitant vadinamus statuso nusikaltimus (angl. *status offense*), pavyzdžiui, mokyklos nelankymas, alkoholio vartojimas, bėgimas iš namų (Young et al., 2017; Jacobsen & Zaatut, 2022). Kitame skyriuje bus išsamiau apžvelgiamos skirtingos teorinės perspektyvos, siekiant paaiškinti galimas priežastis, dėl kurių atsiranda delinkventinis elgesys.

1.2. Skirtingos teorinės perspektyvos aiškinančios delinkventinį elgesį

Delinkventinis elgesys yra sudėtinga problema, nagrinėjama remiantis įvairiomis teorinėmis perspektyvomis. Išmokimo teorijose daugiausia dėmesio skiriama tam, kaip žmogus išmoksta tam tikro elgesio ir kokie veiksniai veiksmingai skatina išmokimą. Skinner ir kiti mokslininkai išmokimą aiškino per operantinį sąlygojimą ir domėjosi, kaip pastiprinimas ir bausmė gali pakeisti elgesį (Palmer, 2003). Operantinis sąlygojimas yra mokymosi procesas, kurio metu elgesys keičiasi siejant stimulą su pastiprinimu ir bausme, kurie turi įtakos elgesio tęsimui arba nutraukimui (Lee et al., 2021). Remiantis operantiniu sąlygojimu, delinkventinis elgesys tęsiasi, jei asmuo gauna teigiamą pastiprinimą, pvz., patiria malonumą dėl savo elgesio, o jei yra baudžiamas, pvz., patiria nemalonumą, tai padidina delinkventinio elgesio nutraukimo tikimybę.

Bandura socialinio išmokimo teorijos autorius, daugiausia dėmesio skyrė kelioms pagrindinėms operantinio sąlygojimo teorijos sąvokoms: pastiprinimui, bausmei ir motyvacijai, kad apibūdintų ir paaiškintų delinkventinį elgesį. Bandura (1978) teigia, kad motyvacijos aspektai apima tris elementus: išorinį pastiprinimą (angl. *external reinforcement*), pavaduojantį pastiprinimą (angl. *vicarious reinforcement*) ir savęs pastiprinimą (angl. *self-reinforcement*). Išorinis pastiprinimas yra panašus į Skinner pastiprinimo sampratą ir yra susijęs su aplinkos dirgikliais, kurie daro įtaką elgesio pasireiškimo tikimybei (Cochran et al., 2017). Pavaduojantis pastiprinimas kyli iš kitų žmonių stebėjimo ir stebėjimo kaip jų elgesys yra pastiprinamas arba baudžiamas. Savęs pastiprinimas susijęs su žmogaus jausmu pasididžiavimu arba savo elgesio standartų laikymusi (Bossan, Jann & Hammerstein, 2015). Tikrinant šią teoriją, buvo nustatyta, kad kai delinkventiškas paauglys

atkreipdavo į save dėmesį, bendraamžiai pradėdavo elgtis delinkventiškai, siekdami sulaukti to paties dėmesio (Rebellon, 2006).

Remiantis Sutherland diferencinės asociacijos teorija, paaugliai mokosi delinkventinio elgesio per bendravimo procesą, sąveikaudami su kitais žmonėmis ir perimdami kitų žmonių nuostatas bei vertybes (Maloku, 2020). Terminas „diferencinė asociacija“ apibrėžia mokymąsi per įvairias sąveikas, tačiau ne visos sąveikos, kuriose įgyjamas delinkventinis elgesys, yra vienodai svarbios (Akers & Jennings, 2019). Asociacijos gali skirtis pagal dažnumą, trukmę, prioritetą ir intensyvumą, todėl veikia skirtingai ir daro įvairią įtaką asmeniui (Akers & Jennings, 2019). Dėl šios priežasties diferencinės asociacijų teorija buvo kritikuojama, nes iš esmės nėra jokio būdo pagrįstai išmatuoti asociacijas, juo labiau nustatyti jų dažnumą, trukmę, prioritetą ir intensyvumą, kontroliuojant kitus kintamuosius (Akers & Jennings, 2019). Teorija buvo patobulinta, įtraukiant operantinio sąlygojimo ir socialinio išmokymo principus (Moore, 2011). Tyrimų rezultatai patvirtina pagrindines teorijos prielaidas. Steketee, Aussems ir Marshall (2021) išanalizavo 57 892 paauglių apklausas nuo 12 iki 16 metų iš 25 skirtingų šalių ir nustatė, jog netinkamas elgesys su vaikais bei patirtas smurtas susijęs su didesniu nepilnamečių įsitraukimu į smurtinius nusikaltimus. Autoriai pateikė išvadą, jog šie rezultatai rodo, kad vaikai linkę atkartoti savo tėvų elgesį (Steketee et al., 2021). Nors socialinio išmokymo teorija yra labai pagrįsta empiriniais tyrimais, pagrindinė jos kritika yra ta, kad ji linkusi atmesti biologinius veiksnius, kaip svarbius elgesį lemiančius veiksnius (Bouchard & McGue, 1990).

Remiantis kognityvine teorija, mokslininkai nurodo, kad kognityviniai iškraipymai ir moralinis raidos atsilikimas gali lemti asocialų, delinkventinį ir agresyvų elgesį (Bajovic & Rizzo, 2021; Helmond et al., 2015). Anot Gibbs (2019), moralinis raidos atsilikimas yra susijęs su moralinio mąstymo ir etinio supratimo atsilikimu, kuris gali būti lyginamas pagal chronologinį amžių arba moralinį raidos lygį. Kohlberg moralinio vystymąsi apibrėžė per šešis etapus, suskirstytus į tris lygius, kurių kiekvienas atspindi vis brandesnes moralinio mąstymo formas, pradedant nuo egocentrinio požiūriu grįsta morale ir baigiant visuotiniais etikos principais grįsta morale (Kohlberg & Hersh, 1977). Remiantis Kohlberg teorija, buvo pateiktas dar vienas moralės vystymosi modelis, kuriame nurodomi du moralės lygiai. Kiekvienas lygis susideda iš dviejų moralinės raidos stadijų, išsidėsčiusių hierarchine tvarka (Lardén et al., 2006). Teorijos autoriai teigia, kad dažniausia moralinio raidos vėlavimo priežastis yra egocentiški kognityviniai iškraipymai, kurie skatina delinkventinį elgesį ir palaiko teigiamą savęs vaizdą (Lardén et al., 2006). Aiškinant delinkventinį elgesį, buvo pasiūlyta keturių kategorijų pirminių ir antrinių kognityvinių iškraipymų tipologija (Barriga & Gibbs, 1996). Pirminiai kognityviniai iškraipymai – tai į save orientuotos nuostatos ir įsitikinimai, o antriniai kognityviniai iškraipymai yra racionalizacijos, kuriomis siekiama pateisinti

savo kaltės jausmą ir išlaikyti teigiamą savęs įvaizdį po asocialaus poelgio (Lardén et al., 2006). Remiantis kognityvinių iškraipymų tipologija ir moralinės raidos teorinėmis prielaidomis, Gibbs, Potter ir Goldstein (1995) sukūrė „EQIUP“ programą, skirtą delinkventiškiems paaugliams.

Kiti mokslininkai, delinkventinį elgesį bandė aiškinti siedami su intelekto koeficientu (angl. *intelligence quotient*, sutr. IQ). Nors daug mokslinių tyrimų atkleidžia, jog egzistuoja neigiamas ryšys tarp IQ ir delinkvencijos, tačiau vis dar diskutuojama dėl priežastinio ryšio aiškinimo (Hirschi & Hindelang, 1977). Lynam, Moffitt ir Stouthamer-Loeber (1993) bandė paaiškinti priežastinį ryšį, kontroliuojant daugybę kintamųjų, kurie anksčiau literatūroje buvo siejami aiškinant IQ ir delinkvencijos ryšį. Autoriai nustatė, kad tarp IQ ir delinkvencijos yra priežastinis ryšys ir kad greičiausiai šis ryšys prasideda nuo to, kad žemas IQ lemia prastus rezultatus mokykloje, o tai lemia delinkventinį elgesį (Lynam et al., 1993). Hirschi ir Hindelang (1977) apžvelgę mokslinius tyrimus nustatė, kad intelektas susijęs su delinkventiniu elgesiu, nepriklausomai nuo socialinės klasės ar rasės. Tačiau, išvadas jie aiškina daugiausia remdamiesi tarpininkaujančiu veiksniumi - mokykliniais rezultatais. Remiantis jų teigimu, mokiniams, kurių intelekto koeficientas žemesnis, mokykloje sekėsi prasčiau, jie sulaukė mažiau pripažinimo, turėjo mažiau galimybių tobulėti mokykloje ir dėl to siekė pripažinimo ir galimybių kitur (Hirschi & Hindelang, 1977; Moore, 2011). Netiesioginiam ryšiui egzistuoja daug paaiškinimų. Pavyzdžiui, delinkventiški paaugliai gali būti patyrę galvos traumas per daugybę muštynių arba dėl žalingo piktnaudžiavimo narkotikais ir alkoholiu, kas gali lemti sumažėjusį IQ (Lynam et al., 1993). Be to, delinkventiški paaugliai gali surinkti prastesnius IQ rezultatus dėl motyvacijos ir susidomėjimo stokos gerai pasirodyti intelekto vertinimo metu (Lynam et al., 1993).

Moffitt (1993) remdamasis asocialaus elgesio rodiklių kaita priklausomai nuo amžiaus, pateikė dvigubą taksonomiją, skirtą paaiškinti asocialaus ir delinkventinio elgesio raidą. Šioje taksonomijoje išskiriamos dvi vystymosi trajektorijos: ribota (angl. *adolescence-limited*), pasireiškianti paauglystėje, ir nuolatinė (angl. *life-course-persistent*), pasireiškianti per visą gyvenimą (Moffitt, 1993). Gyvenimo eigoje nuolatinė trajektorija nurodo, kad tam tikrai grupei asmenų asocialus elgesys prasideda vaikystėje, pasireiškiant sunkiu temperamentu bei elgesio problemomis (Moffitt, 2018; Rivenbark et al., 2018). Šis elgesys su laiku nuolat stiprėja ir tęsiasi suaugus. Pagal Moffitt (2018) šios grupės asmenų asocialaus elgesio ištakos glūdi neurologinės raidos procesuose ir šeimoje patirtuose sunkumuose. Paauglystėje ribota trajektorija nurodo, kad asocialus ir delinkventinis elgesys yra susijęs su amžiumi susijusiais socialiniais procesais, kurie prasideda paauglystėje ir baigiasi suaugus (Moffitt, 2018). Moffitt ir kiti (2002) mano, kad paauglystėje ribotas asocialus elgesys pasireiškia paaugliams bandant įveikti socialiai sudėtingą laikotarpio etapą, kai dėl brandos atotrūkio biologinė branda nesutampa su brandžia atsakomybe. Be to, daugelis paauglių

mėgsta eksperimentuoti su delinkventiniu gyvenimo būdu, siekdami išreikšti autonomijos poreikį. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad iki paauglystės neuropsichologinė raida ir šeimos aplinkos veiksniai buvo normalūs, šie individai, tapę suaugusiais, įprastai nustoja elgtis asocialiai (Moffitt, 2018).

Psichoanalitinė ir psichodinaminė teorijos, grįstos Freudo darbais, nagrinėja nesąmoningas paskatas, kurios motyvuoja žmogaus elgesį. Kita vertus, asmenybės bruožų teorijos daugiausia dėmesio skiria individualioms asmens savybėms ar bruožams, kurie yra susiję su delinkventiniu elgesiu. Psichoanalitinėje teorijoje, pagal Freudą išvalgas, nurodoma, kad asmenybė susiformuoja ankstyvoje gyvenimo stadijoje ir susideda iš trijų skirtingų psichikos dalių: *id*, *ego* ir *superego* (Siegel & Welsh, 2014). Šios dalys atlieka skirtingus vaidmenis ir yra susijusios su skirtingais sąmonės lygiais. *Id* yra instinktyviausia nesąmoninga psichikos dalis, atspindinti troškimus ir potraukius bei veikianti pagal malonumo principą, siekia tuoj pat patenkinti savo poreikius ir troškimus, neatsižvelgiant į socialines normas ar pasekmes. Kita vertus, *ego* yra sąmoninga ir racionali psichikos dalis, kuri tarpininkauja tarp *id* ir išorinio pasaulio. *Ego* veikia pagal realybės principą, derindamas prieštarigus *id* ir išorinio pasaulio reikalavimus, kad pasiektų realius tikslus ir palaikytų socialinį funkcionavimą. Galiausiai, *superego* - tai internalizuotos visuomenės vertybės ir moralė, taip pat paties individo gėrio ir blogio suvokimas, reguliuojantis *ego* elgesį pagal socialines normas ir etikos principus. Psichoanalitinėje teorijoje daroma prielaida, kad delinkventinis elgesys atsiranda dėl disbalanso tarp šių trijų asmenybės dalių, t. y. kyla konfliktas tarp individo asmeninių troškimų ir visuomenės taikomų apribojimų (Siegel & Welsh, 2014; Thompson & Morris, 2016).

Erikson išplėtė psichoanalitinę teoriją, aiškindamas delinkventinį elgesį kaip „tapatybės krizę“, kurią sukelia vidinė sumaištis (Siegel & Welsh, 2014). Anot Erikson (1970), tapatybės krizė pasireiškia paauglystėje, kai individas susiduria su prieštariniais jausmais, pavyzdžiui, susijusiais su jo vaidmeniu visuomenėje ar asmeniniais santykiais. Tapatybės krizė gali lemti reikšmingus elgesio pokyčius, dažnai pasireiškiančius delinkventiniu elgesiu, nes žmogus nesupranta savo vaidmens ir vietos visuomenėje. Būtina paminėti, jog Eriksono teorijoje visuomenė atlieka labai svarbų vaidmenį formuojant paauglio tapatumą, ir tai sukelia didelę riziką, kad netvirtu tapatumu gali pasinaudoti kiti asmenys, įtraukiant paauglį į delinkventinį elgesį.

Eysenck asmenybės teorijoje buvo akcentuojamas didelis dėmesys asmenybės bruožams ir delinkvencijai (Thompson & Morris, 2016). Teorijoje nurodoma, kad nepilnamečiai delinkventai skiriasi nuo nedelinkventų pagal tris asmenybės dimensijas: psichotizmu, ekstraversija ir neurotiškumu (Thompson & Morris, 2016). Ekstraversijai būdingas atviras, kalbus ir visuomeniškas elgesys bei polinkis ieškoti socialinės stimuliacijos. Neurotiškumas reiškia polinkį patirti neigiamas emocijas, pavyzdžiui, nerimą, liūdesį ir pyktį. Didelio neurotiškumo asmenys yra labiau linkęs nerimauti ir pergyventi, jiems gali būti būdingi nuotaikų svyravimai. Psichotizmas - tai dimensija,

kurią Eysenck į savo modelį įtraukė vėliau (Thompson & Morris, 2016). Psichotizmas reiškia polinkį būti impulsyviu, agresyviu ir asocialiu. Didelio psichotizmo asmenys gali būti labiau linkę į rizikingą ir pavojingą elgesį, jiems gali trūkti empatijos kitiems. Teorijoje nurodoma, delinkventai gauna aukštus balus pagal visus tris šiuos bruožus (Thompson & Morris, 2016). Furnham ir Thompson (1991) pateikė išvada patvirtindami, kad psichotizmas susijęs su delinkvencija, tačiau rezultatai, susiję su ekstraversija ir neurotiškumu, buvo ne tokie patikimi. Naujesnis tyrimas, atliktas van Dam, Bruyn ir Janssens (2007), tik iš dalies patvirtino Eysenck teorijos hipotezę. Tyrimo autoriai nustatė, jog tik nedidelė teisės pažeidėjų grupė surinko visų trijų bruožų aukštus balus (van Dam, De Bruyn & Janssens, 2007).

Vienas žymiausių asmenybės bruožų modelių yra didžiojo penketo asmenybės modelis (angl. *Big Five*), apimantis neurotizmo, ekstraversijos, atvirumo patyrimui, sutariamumo ir sąmoningumo dimensijas. Tyrimai parodė, kad tam tikri asmenybės bruožai yra susiję su delinkventiniu elgesiu. Nustatyta, kad sutariamumo bruožas neigiamai susijęs su asocialiu ir agresyviu elgesiu (Jones, Miller & Lynam, 2011). Jolliffe (2013) nustatė, jog žemi sąmoningumo ir sutariamumo bruožai susiję su vaikinių delinkvencija, o ekstraversija ir sutrikusios šeimos sąveika, taip pat buvo susijusi su dažnu merginų nusikalstamumu.

Nusikalstamas ir delinkventinis elgesys dažnai siejamas su psichopatija, kuri yra apibūdinama kaip afektinių, tarpasmeninių ir asocialaus elgesio bruožų visuma (Hare, 1996). Svarbu paminėti, jog psichopatiniiais asmenybės bruožų raiška pasižymi visi žmonės, tačiau skiriasi jų raiškos lygis. Tyrimais patvirtintas psichopatijos konstruktas, kaip dimensinis vertinimo metodas (Edens, Marcus & Vaughn, 2011). Mokslininkai tyrinėdami psichopatijos bruožus, nagrinėja kaip šių bruožų raiška susijusi su kitais kintamaisiais, pavyzdžiui, delinkventiniu ir asocialiu elgesiu. Psichopatijos bruožų raiška susijusi su tuo pačiu elgesio slopinimo mechanizmu kaip ir asocialus ar delinkventinis elgesys bei elgesio sutrikimai (Fournier et al., 2021). Flexon ir Meldrum (2013) nustatė, kad aukšta psichopatinių bruožų raiška yra stabili laike ir siejasi su delinkventiniu elgesiu paauglystėje ir vėlesniu asocialų elgesiu suaugus. Geerlings ir kolegų (2020) atliktas metaanalizės tyrimas parodė, kad iš visų psichopatijos bruožų - impulsyvumas buvo labiausiai susijęs su delinkventiniu elgesiu. Dar kiti mokslininkai, nagrinėja kokios psichopatijos bruožų sąsajos su nusikalstamu elgesiu ateityje. Metanalizės tyrimu buvo įrodytas ryšys tarp psichopatijos bruožų ir delinkventinio elgesio ateityje, įskaitant recidyvinį nusikalstamumą (Asscher et al., 2011). Tačiau, Pechorro su kolegomis (2021) nustatė, jog psichopatijos bruožai ribotai prognozuoja delinkventų pakartotinį nusikalstamumą. Pažymėtina, jog gauti rezultatai moksliniuose tyrimuose, kuriuose nagrinėjimas ryšys tarp psichopatijos bruožų ir delinkventinio elgesio gali skirtis dėl skirtingo operacionalizavimo. Geerlings

ir kolegų (2020) teigimu, ateityje atliekant tyrimus reikėtų daugiau tikslumo diferencijuojant psichopatijos bruožus ir delinkventinio elgesio rūšis.

Apibendrinant, mokslininkai pripažįsta, jog nėra vienos teorijos, kuri paaiškintų visų rūšių delinkventinį elgesį (Shoemaker, 2018). Išmokimo teorijos kritikuojamos dėl to, kad delinkventinis elgesys negali būti visiškai paaiškintas vien tik aplinkos poveikiu. Be to, išmokimo teorijos nepakankamai skiria dėmesio vidiniams veiksniams, tokiems kaip kognityviniai procesai, biologiniai veiksniai ir individualios savybės. Ryšys tarp IQ ir delinkventinio elgesio greičiausiai yra netiesioginis. Daug kintamųjų, pavyzdžiui, šeima, santykiai su mokytojais, pasiekimai mokykloje, savikontrolė, bendraamžių spaudimas, psichologinė savijauta ir kita gali tarpininkauti tarp IQ ir delinkventinio elgesio. Psichoanalitinės teorijos yra kritikuojamos, nes per daug remiamasi pasąmonės sąvoka, kurios negalima tiesiogiai stebėti ar išmatuoti. Asmenybės bruožų teorijos bando paaiškinti individualius elgesio skirtumus ir sutelkia dėmesį į tai, kaip stabilios savybės ar bruožai formuojasi ir kaip jos susijusios su delinkventiniu elgesiu. Dauguma tyrimų, palaikančių asmenybės bruožų teoriją, apibūdina bendruosius asmenybės bruožus, kuriais pasižymi delinkventiški paaugliai. Mokslininkai, tyrinėję psichopatijos bruožų raišką, pastebėjo, kad egzistuoja bendras mechanizmas tarp psichopatijos bruožų raiškos ir delinkventinio elgesio. Šis mechanizmas yra susijęs su prasta elgesio slopinimo kontrole ir impulsyvumu. Sekančiame skyriuje bus apžvelgta, iš kokių bruožų susideda psichopatijos konstruktas.

1.3. Psichopatijos samprata

Psichopatija yra daugialypis konstruktas, kuris psichologijos srityje buvo plačiai nagrinėjamas. Bėgant metams mokslininkai pasiūlė įvairius psichopatijos modelius, kurių kiekvienas pabrėžia skirtingus šio konstrukto aspektus. Šiame skyriuje aptarsime keletą žymiausių psichopatijos modelių, remdamiesi moksline literatūra, išryškinsime pagrindinius kiekvieno iš jų bruožus.

Iš esmės psichopatiją galima apibrėžti kaip asmenybės sutrikimą, kuriam būdinga kraštutinė ir neadaptyvi tarpasmeninių, afektinių ir elgesio bruožų visuma (Hare & Neumann, 2009). Tai apima egocentrizmą, empatijos stoką, paviršutiniškas emocijas, paviršutiniškus santykius, impulsyvumą, polinkį manipuliuoti ir pažeidinėti socialines normas (Hare & Neumann, 2009). Nuo XX a. devintojo dešimtmečio psichopatijos konstruktas buvo dažnai apibrėžiamas remiantis peržiūrėtu Hare psichopatijos kontroliniu sąrašu (angl. *Hare Psychopathy Checklist-Revised*, sutr. PCL-R; Hare, 1991; Hare, 2003). PCL-R skalė atspindi Cleckley ir Karpman aprašytus psichopatiją išryškinančius tarpasmeninius ir afektinius bruožus (DeMatteo et al., 2020). PCL-R sudaro 20 elementų, iš kurių 18 yra priskirti keturioms dimensijoms: tarpasmeninėms (angl. *interpersonal*), afektinėms (angl.

affective), gyvenimo būdo (angl. *lifestyle*) ir antisocialinėms (angl. *antisocial*) (Hare & Neumann, 2008). Tarpasmeninės dimensijos apima lengvabūdiškumą, paviršutinišką žavesį, didingą savivertės jausmą, pataloginį siekį į apgaulę, sąmokslą ir manipuliaciją (Hare & Neumann, 2008). Afektinės dimensijos apima gailesčio ar kaltės nebuvimą, paviršutinišką afektą, beširdiškumą, empatijos stoką ir nesugebėjimą prisiimti atsakomybės už veiksmus (Hare & Neumann, 2008). Gyvenimo būdo dimensijos apima stimuliacijos poreikį, polinkį į nuobodulį, parazitinį gyvenimo būdą, ilgalaikių tikslų nebuvimą, impulsyvumą ir neatsakingumą (Hare & Neumann, 2008). Antisocialinės dimensijos apima prastos elgesio kontrolės, ankstyvų elgesio problemų, nepilnamečių nusikalstamumo ir kitus nusikalstamumo požymius (Hare & Neumann, 2008). Du likę elementai - palaidas seksualinis elgesys ir daug trumpalaikių santykių - nėra priskiriami jokiai dimensijai, tačiau jie įtraukiami į bendrą PCL-R rezultatą (Hare & Neumann, 2008).

PCL-R buvo adaptuotas ir išleista Hare psichopatijos kontrolinis sąrašas jaunimui (angl. *The Hare Psychopathy Checklist: Youth Version*, sutr. PCL:YV; Forth, Kosson & Hare, 2003), skirtas 12-18 metų amžiaus jaunuolių psichopatiniams bruožams ir elgesiui įvertinti (Brazil & Forth, 2016). PCL:YV įvertina tas pačias keturias dimensijas kaip ir PCL-R. Tarpasmeninė dimensija PCL:YV skalėje vertina paauglio sugebėjimą užmegsti santykius su kitais žmonėmis. Aukšti balai šioje dimensijoje rodo, kad paaugliui gali būti sunku užmegzti artimus santykius, jis gali pasižymėti manipuliacijos ar apgaulės tendencijomis bei empatijos trūkumu kitiems žmonėms (Brazil & Forth, 2016). Afektinė dimensija vertina paauglio emocinį jautrumą. Aukšti balai šioje dimensijoje rodo, kad paauglio emocijos gali būti paviršutiniškos, jis gali stokoti nuožmumo arba nejausti kaltės dėl savo veiksmų, taip pat būti impulsyvus elgesyje (Brazil & Forth, 2016). Gyvenimo būdo dimensija vertina bendrą paauglio funkcionavimo lygį. Aukšti balai šioje dimensijoje rodo, kad paauglys gali elgtis asocialiai, jam gali būti sunku išlaikyti darbą arba gauti išsilavinimą, jis gali piktnaudžiauti narkotikais arba įsitraukti į rizikingą elgesį (Brazil & Forth, 2016). Antisocialumo dimensija vertina paauglio nusikalstamą elgesį. Aukšti balai šioje dimensijoje rodo, kad paauglys gali turėti nusikaltimų istoriją, jam gali būti sunku prisitaikyti prie visuomenės normų ir gali pasireikšti agresyvumas arba smurtas (Brazil & Forth, 2016). Iš esmės, PCL:YV leidžia išsamiai įvertinti paauglių psichopatinius bruožus, kuriuos galima nustatyti anksti ir imtis intervencijų. Tačiau svarbu pažymėti, kad PCL:YV vertinimas reikalauja specialaus pasirengimo ir turėtų būti atliekamas tik kvalifikuotų specialistų.

Cooke ir Michie (2001) pasiūlė dviejų faktorių modelį psichopatijai apibrėžti, kuris padeda išskirti psichopatiją nuo kitų asmenybės sutrikimų ir nustatyti asmenis, kurie turi didelę smurto ir nusikalstamų veikų riziką. Remiantis Cooke ir Michie (2001), psichopatiją lemia biologiniai ir aplinkos veiksniai, o asmenys su psichopatija trūksta amigdalos, atsakingos už baimės ir nerimo reguliavimą. Neurovaizdavimo tyrimai patvirtino šį teiginį, nustatydami, kad asmenims su

išraiškingais psichopatijos bruožais yra sumažėjusi amigdalos aktyvacija reaguojant į emocinius dirgiklius (Blair, 2010). Dviejų faktorių modelyje pabrėžiama asocialaus elgesio svarba diagnozuojant psichopatiją. Jame taip pat siūloma, kad psichopatijai būdinga gailėsčio stoka, abejingumas kitiems žmonių jausmams ir polinkis į impulsyvų bei agresyvų elgesį.

Viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl buvo pasiūlytas dviejų faktoriaus modelis, yra tai, kad tradicinės psichopatijos priemonės, pvz., PCL-R, nepakankamai atspindi visą psichopatinį bruožų spektrą. Hare (1991) pirmiausia pasiūlė dviejų faktorių psichopatijos modelį, kuriame vienas faktorius atspindėjo tarpasmeninius ir afektinius psichopatijos bruožus, o kitas faktorius - impulsyvius ir antisocialinius bruožus. Tačiau vėlesni tyrimai parodė, kad vienas veiksnys gali būti labiau susijęs su kitais asmenybės sutrikimais, pvz., narcisistiniu asmenybės sutrikimu, o antrasis veiksnys yra specifiskesnis ir tikslingesnis psichopatijos matas (Skeem et al., 2011). Be to, dviejų faktorių modelis pasižymi gera patikimumo prognozavimo savybe nustatant asmenis, kuriems gresia didelė nusikalstamo elgesio rizika. Tyrimai rodo, kad asmenys, kurių balai yra aukšti dvejose skalėse: dažniau smurtauja, elgiasi nusikalstamai ir taip pat dažniau nusikalsta po išėjimo į laisvę (Salekin et al., 2016; Skeem et al., 2014). Vis dėlto, dviejų faktorių modelis sulaukė kritikos, kad nėra pakankamai išsamus psichopatijos matas ir per daug koncentruojasi į kriminalinį aspektą (Klimukienė, 2020). Kai kurie tyrėjai teigia, kad norint geriau suprasti psichopatijos sutrikimą, reikalinga platesnė psichopatijos conceptualizacija (Patrick, Fowles & Krueger, 2009). Patrick, Fowles ir Krueger (2009) sukūrė kitą psichopatijos matą - triarchinį psichopatijos modelį (angl. *Triarchic Psychopathy Model*, sutr. TriPM), kuriame išskiriamos trys dimensijos: neslopinimas (angl. *Disinhibition*), įžūlumas (angl. *Boldness*) ir piktybiškumas (angl. *Meanness*).

Neslopinimas - tai polinkis veikti impulsyviai, neatsižvelgiant į savo veiksmų pasekmes (Patrick et al., 2009). Asmenys, kuriems šis bruožas yra aukštas, gali elgtis impulsyviai, pavyzdžiui, piktnaudžiauti psichoaktyviosiomis medžiagomis, būti seksualiai palaidi arba vykdyti nusikalstamą veiką (Patrick et al., 2009). Įžūlumas - tai polinkis išlikti ramiam ir santūriam pavojaus ar streso akivaizdoje (Patrick et al., 2009). Asmenys, turintys aukštus šios dimensijos balus, paprastai yra bebaimiai, pasitikintys savimi ir socialiai dominuojantys, linkę rizikuoti ir užsiimti jaudulio ieškančiu elgesiu (Patrick et al., 2009). Piktybiškumas - reiškia polinkį būti beširdžiu, žiauriu ir neturinčiu empatijos (Patrick et al., 2009). Asmenims, kurių šis matmuo yra aukštas, gali būti būdingi tokie bruožai kaip agresija, manipuliacijos ir kitų žmonių jausmų bei gerovės nepaisymas (Patrick et al., 2009).

Triarchinis psichopatijos modelis buvo empiriškai patvirtintas tyrimais, kurie rodo, kad trys dimensijos yra išskirtinai skirtingos ir turi skirtingą sąryšį su įvairiomis pasekmėmis, įskaitant delinkvenciją, asocialų elgesį, įvairių formų agresiją, fizinį ir nefizinį smurtą (Driscoll, Patrick &

Arsal, 2014; Kelley, et al., 2018). Neslopinimo stipriau išreikšta dimensija paauglių imtyje yra susijusi su silpnesne reaktyvia kontrole, didesniu eksternalių problemų kiekiu, psichoaktyvių medžiagų vartojimu ir internaliais sunkumais (Dotterer et al., 2017). Moksliniai tyrimai taip pat patvirtina epidemiologinį ir fenomenologinį ryšį tarp psichopatijos ir RAS (Lopez-Villatoro et al., 2018).

Apibendrinant, asmenys turintys didesnę psichopatinį bruožų raišką yra emociškai paviršutiniški, bejausmiai, impulsyvūs, negailestingi, o tarpasmeniniuose santykiuose jie linkę būti egocentriški, manipuliuojantys ir apgaulingi. Senesniuose tyrimuose buvo nustatytas ryšys tarp psichopatijos ir narcistinio asmenybės sutrikimo. Naujesni tyrimai atskleidžia sąsają tarp RAS ir psichopatijos, įskaitant tu pačių rizikos veiksnių įtaką patologijų vystymuisi. Sekančiame skyriuje bus apžvelgta RAS etiologija siekiant geriau suprasti ryšį tarp šių sutrikimų. Šiame tyrime psichopatijos raišką matuojama remiantis triarchinis psichopatijos modeliu, kuriame pabrėžiami trys pagrindiniai aspektai: neslopinimas, įžūlumas ir piktybiškumas. Nustatyta, kad šios dimensijos yra gana skirtingos ir turi skirtingas sąsajas su įvairiomis pasekmėmis. Be to, Laurinavičius ir Makaraitė 2016 metais parengė lietuviška versiją, kuri sulaukė palaikymo empiriniuose tyrimuose dėl savo patikimumo ir validumo (Laurinavičius et al., 2020).

1.4. Ribinės asmenybės sutrikimo raiška paauglystėje: paplitimas ir etiologija.

Ribinės asmenybės sutrikimas - tai sutrikimas, kuriam būdingas nestabilumas emocijų reguliavime, impulsų kontrolėje, tarpasmeniniuose santykiuose ir savęs vertinime (American Psychiatric Association, 2013). Šį sutrikimą diagnozuotiems asmenims dažniausiai būdingi afekto reguliavimo sunkumai (pvz., emocijos yra intensyvios ir sunkiai valdomos), neadaptyvus mąstymas (pvz., „juoda-balta“ ar paranojiškas mąstymas), nestabilus savęs vertinimas (pvz., savęs nepažinimas), impulsyvus elgesys (pvz., savęs žalojimas, bandymai nusižudyti, narkotinių medžiagų vartojimas, rizikingas seksualinis elgesys) ir tarpasmeninių santykių sunkumai (Antoine et al., 2023).

Asmenybės sutrikimo diagnozavimas paaugliams turi nevienareikšmišką požiūrį tarp psichikos sveikatos specialistų. Pirmiausia, manoma, kad paauglių asmenybė nėra visiškai susiformavusi ir negali būti laikoma nukrypstančia nuo normos (Hutsebaut, Feenstra & Luyten, 2013). Taip pat tam tikri RAS simptomai, pavyzdžiui, afekto reguliavimo sunkumai ar nestabilus savęs vertinimas yra būdingos savybės paauglių raidos etape (Kaess, Brunner & Chanen, 2014). Galiausiai, gydytojai gali nesiryžti diagnozuoti asmenybės sutrikimo paaugliams dėl stigmatos, susijusios su psichikos sutrikimais (Kaess et al., 2014). *DSM-5* pagal kategorinį asmenybės sutrikimų

modelį nurodoma, kad diagnozuojant RAS, asmuo turi atitikti penkis iš devynių simptomus, kurie turi būti pasireiškę per ilgą laiką ir įvairiomis aplinkybėmis. *DSM-5* siūlomas alternatyvus dimensinis asmenybės sutrikimų modelis (angl. *Alternative Model for Personality Disorders*, sutr. AMPD) papildė esamą kategorinį asmenybės sutrikimų modelį, pateikiant dimensinį asmenybės vertinimo metodą, kuriuo vertinama asmenybės funkcionavimo ir patologinio asmenybės bruožų raiškos lygis. *DSM-5* pažymima, jog sutrikęs asmenybės funkcionavimas ir patologinės asmenybės bruožai turi būti santykinai paplitę ir stabilūs. *DSM-5* ir *Tarptautinėje ligų klasifikacijoje vienuoliktajame leidime* (angl. *International Classification of Diseases 11th Revision*; sutr. TLK-11) akcentuojamas tapatumo sutrikimas diagnozuojant asmenybės sutrikimą. Medikai atidžiai įvertinę simptomų trukmę, intensyvumą ir pasireiškimo laiką, gali diagnozuoti paaugliui RAS (Kaess et al., 2014).

Moksliniai tyrimai rodo, kad RAS simptomų pasireiškimas, tokių kaip intensyvios ir nestabilios emocijos, baimė būti paliktam, nuolatinis tuštumos jausmas, impulsyvumas, savęs žalojimas, mintys apie savižudybę ar bandymai nusižudyti, sunkumai užmegzti ir palaikyti stabilius santykius, bei iškreiptas savęs vertinimas, pasiekia piką paauglystėje, maždaug 14-17 metų amžiuje (Bornovalova et al., 2009). Papildomai, šiek tiek daugiau nei trečdalis suaugusių RAS pacientų nurodo, kad save žaloti pradėjo 13 ir 17 metų tarpsnyje (Zanarini et al., 2006). Cicchetti ir Rogosch (2002) teigimu, norint suprasti psichopatologiją galutiniame taške, t. y. suaugusiojo amžiuje, būtina iširti sutrikimo eigą ir kintamumą, prasidedantį daug anksčiau. Be to, ankstyvas RAS atpažinimas ir ankstyvoji intervencija yra svarbūs siekiant pagerinti šį psichikos sutrikimą turinčių asmenų savijautą ir gyvenimo kokybę (Bozzatello et al., 2019). Ankstyvoji intervencija gali padėti paaugliams išmokti įveikos įgūdžių ir emocijų reguliavimo strategijų, kurios gali sumažinti savęs žalojimo ir savižudybės riziką (Natividad et al., 2023). Moksliniai tyrimai parodė, kad dialektinė elgesio terapija (angl. *Dialectical behavior therapy*, sutr. DBT), kurioje mokoma emocijų reguliavimo strategijų, veiksmingai mažina paauglių savižudiškas mintis ir save žalojančią elgesį (Asarnow et al., 2021).

RAS paplitimas paauglių amžiuje yra maždaug 0,9% (Johnson et al., 2008). Psichikos sveikatos priežiūroje įstaigose RAS kriterijus atitinkančių simptomų pasireiškimas paauglių amžiuje tarp ambulatorinių psichiatrinių pacientų siekia 11% (Chanen et al., 2008), o stacionarinėse įstaigose – iki 50% (Grilo et al., 1996). Šiuos duomenis galima palyginti su naujesniu Ten Have ir kolegų (2016) atliktu tyrimu, kuriame dalyvavo reprezentatyvi 18-64 metų amžiaus gyventojų imtis. Tyrėjai nustatė, jog iš visų tirtų gyventojų 25,2% turėjo 1-2 RAS simptomus, 3,8% turėjo 3-4 RAS simptomus, o 1,1% turėjo 5 ir daugiau RAS simptomus (ten Have et al., 2016). Taip pat, tyrimo rezultatai atkleidė, jog RAS simptomai dažniau pasireiškė moterims 8,6% nei vyrams 3,2%, o didžiausi RAS simptomų paplitimo rodikliai nustatyti 18-24 metų amžiaus grupėje - 10,4% (ten Have et al., 2016). Be to, ankstesniais tyrimais nustatyta, kad 75% pacientų su RAS yra bandę nusižudyti,

kas rodo apie RAS patologijos sukeltą milžinišką emocinę kančią asmeniui (Black et al., 2004). Dėl šios priežasties paauglių psichinė būklė turėtų būti atidžiai stebima (Bozzatello et al., 2019).

Linehan pasiūlė išsamų etiologinį modelį, kuriuo paaiškinama, kad RAS yra sutrikimas, susijęs su emocijų disreguliacija (Cattane et al., 2017). Remiantis šiuo modeliu, RAS atsiranda vaikystėje dėl biologinio pažeidžiamumo ir aplinkos veiksnių sąveikos. Modelyje nurodoma, kad RAS turintiems asmenims būdingas biologinis jautrumas emociniams dirgikliams, o vaikystėje patirta trauminė patirtis sutrikdo emocijų reguliavimo įgūdžių vystymąsi (Crowell, Beauchaine & Linehan, 2009). Modelyje buvo nagrinėtas biologinis pažeidžiamumas, kuris buvo suprantamas per tris tarpusavyje susijusius, emocinio funkcionavimo aspektus: a) padidėjęs emocinis jautrumas, pavyzdžiui, mažas emocijų reakcijų slenkstis; b) intensyvios emocinės reakcijos; c) lėtas grįžimas į pradinį emocinį lygį, pvz., ilgalaikės emocinės reakcijos (Bortolla et al., 2019). Modelyje taip pat nurodoma, kad RAS išsivysto vaikystėje dėl traumuojančios raidos konteksto, kuriam būdingas nepakantumas, ignoravimas ir baudymas emociniai išraiškai (Crowell et al., 2009). Crowell ir kolegos (2009) teigia, kad traumuojanči aplinka kartais sukelia intensyvias emocijas, tačiau tuo pačiu metu vaikui būna pranešama, kad tokių emocijų išraiškos yra netinkamos ir kad jis turėtų susidoroti su savo emocijomis vienas, be kitų paramos. Tai lemia vaikų nesugebėjimą įgyti supratimo, sugebėjimo įvardyti, reguliuoti ar toleruoti emocines reakcijas, ir jie pradeda svyruoti tarp dviejų polių: emocijų slopinimo ir intensyvios emocinės išraiškos (Cattane et al., 2017).

Ankstyvieji temperamento skirtumai ir anksti atsiradę psichikos ar elgesio sutrikimai yra siejami su vėlesne asmenybės sutrikimo diagnoze. Longitudinio tyrimo rezultatai atkleidė, kad ankstyvosios temperamento savybės gali būti svarbios formuojantis asmenybės bruožams jaunystėje (Caspi & Silva, 1995). Longitudiniai duomenys taip pat rodo, kad didelė dalis suaugusiųjų, turinčių psichikos sutrikimų, anksčiau turėjo psichiatrinių diagnozių būdami nepilnamečiai (Kim-Cohen et al., 2003). Remiantis raidos psichopatologijos perspektyva, RAS išsivysto laikui bėgant per sudėtingą sąveiką tarp biologinių, psichologinių ir socialinių rizikos veiksnių (Cicchetti & Rogosch, 2002). Raidos psichopatologijos literatūroje, patvirtinta daugybė veiksnių, didinančių riziką RAS patologijos išsivystymui (Stepp, Lazarus & Byrd, 2016).

Crawford ir kolegų (2009) didelės atsitiktinės imties longitudinalinio tyrimo duomenys rodo, kad ilgesnis motinos išsiskyrimas su vaiku, o ypač, kai tai įvyksta iki 5 metų amžiaus yra susijęs su sunkesne ir pastovesne RAS simptomų raiška suaugusiame amžiuje. Autoriai teigia, kad ankstyvas motinos atskyrimas gali sukelti prieraišumo ir emocinio reguliavimo sistemų sutrikimus, o tai savo ruožtu gali padidinti RAS simptomų išsivystymo riziką (Crawford et al., 2009). Jie taip pat teigia, kad ankstyvosios intervencijos ir prevencijos pastangos, kuriomis siekiama pagerinti prisirišimo ir

emocinio reguliavimo įgūdžius, gali padėti sumažinti RAS išsivystymo riziką asmenims, patyrusiems ankstyvą atskyrimą su motina (Crawford et al., 2009).

Winsper, Wolke ir Lereya (2015) longitudinalinis tyrimas parodė, kad prenataliniai sunkumai, tokie kaip neštumo metu motinos vartojimas alkoholis, tabakas, nerimas ir depresija yra susiję su padidėjusia RAS simptomų išsivystymo rizika 11-12 metų amžiaus vaikams. Autorių teigimu, jų gauti rezultatai rodo prenatalinių ir ankstyvųjų intervencijų svarbą, kuriomis būtų siekiama sumažinti RAS išsivystymo riziką (Winsper et al., 2015). Schwarze ir kolegos (2015) tyrė galimą ryšį tarp žindymo trūkumo ir RAS bei sutrikusio motinystės ryšio. Gauti rezultatai parodė, kad žindymo stoka gali būti potencialus rizikos veiksnys, lemiantis RAS išsivystymą ir sutrikusį motinos ryšį su vaiku (Schwarze et al., 2015). Autoriai teigia, kad žindymas skatina saugaus prieraišumo ir motiniško ryšio vystymąsi, o tai labai svarbu vaiko emocinei ir socialinei raidai (Schwarze et al., 2015).

Porter ir kolegos (2020) atliko metaanalizės tyrimą, kad ištirtų ryšį tarp nepalankios vaikystės patirties ir RAS išsivystymo. Tyrimo metu išanalizuoti 97 straipsniai ir nustatyta, kad egzistuoja stiprus ryšys tarp vaikystėje patirtų nelaimių ir RAS išsivystymo, o didžiausią poveikį turėjo emocinė prievarta ir nepriežiūra (Porter et al., 2020). Dar kiti tyrimai nustatė, jog patirta seksualinė prievarta vaikystėje merginų imtyje pasižymi sunkesne RAS klinicine būkle, lyginant su merginomis, kurios seksualinės prievartos vaikystėje nepatyrė (Turniansky et al., 2019). Bozzatello ir kolegos (2021) biopsichosocialiniu požiūriu nagrinėjo traumos poveikį smegenims, psichologinius procesus ir socialinius veiksnius, susijusius su sutrikimo vystymusi. Autorių teigimu, ankstyvoji trauminė patirtis gali pakeisti smegenų vystymąsi ir lemti ilgalaikius emocinio reguliavimo, socialinio pažinimo ir prisirišimo pokyčius (Bozzatello et al., 2021). Rezultatai parodė, kad patirta žodinė, emocinė, fizinė ir seksualinė prievarta ir nepriežiūra, vaidina svarbų vaidmenį ankstyvojo RAS vystymuisi (Bozzatello et al., 2021).

Tyrimai rodo, kad temperamento bruožai gali prisidėti prie RAS išsivystymo (Kaess et al., 2013). Stepp ir kolegos (2014) atliko longitudinalinį tyrimą, kuriame dalyvavo 2450 merginų ir duomenys apie temperamentą buvo renkami nuo 5-8 metų amžiaus, o RAS simptomų raiška buvo matuojama kasmet, pradedant nuo 14 metų amžiaus iki 19 metų. Tyrėjai nustatė, jog tam tikros temperamento savybės, tokios kaip emocionalumas, aktyvumas, mažas bendruomeniškumas ir drovumas, prognozuoja didesnę RAS simptomų padidėjimą. Be to, pastebėta, kad šie simptomai didėja laikui bėgant, o emocionalumas buvo stipriausias padidėjusių RAS simptomų prognozavimo veiksnys (Stepp et al., 2014). Kiti nustatyti temperamento bruožai, susiję su ankstyvuoju RAS buvo agresyvumas, impulsyvumas (Cramer, 2016), aukštesnis žalos vengimas ir naujovių ieškojimas bei žemesnis atkaklumas (Kaess et al., 2013).

Belsky ir kolegos (2012) nustatė, jog vaikai, kuriems 5 metų amžiaus būdinga prasta kognityvinė funkcija, dažniau patiria emocines ir elgesio problemas, o RAS pasireiškia kartu su internalizuotais ir eksternalizuotais sutrikimais. Internalizuoti sutrikimai apima psichikos sutrikimus, kurie sukelia vidines kančias, tokias kaip depresija, nerimas, disociacija ir savižudybė, o eksternalizuoti sutrikimai pasireiškia disfunkciniu elgesiu, nukreiptu į išorę ir kitus žmones, įskaitant opozicinį nepaklusnumo sutrikimą, elgesio sutrikimus, dėmesio trūkumo ir hiperaktyvumo sutrikimą, impulsyvų ir agresyvų elgesį bei psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo sutrikimus (Bellino et al., 2022). Burke ir Stepp (2012) nustatė, kad dėmesio trūkumo ir hiperaktyvumo sutrikimas bei opozicinis nepaklusnumo sutrikimas vaikystėje ir paauglystėje yra susiję su RAS diagnozavimu ankstyvojoje suaugystėje. Stepp ir kolegos (2013) nustatė, jog ankstyvosios psichiatrinės diagnozės, tokios kaip priklausomybė nuo narkotikų ir elgesio sutrikimai, buvo reikšmingai susijusios su RAS simptomais suaugus. Be to, tyrimai parodė, kad RAS paplitęs tarp delinkventiškų paauglių (McManus et al., 1984).

Apibendrinant, nors RAS paprastai diagnozuojamas suaugusiesiems, tyrimai rodo, kad šio sutrikimo raiška įprastai prasideda anksčiau. Kadangi su RAS siejama savižudybės rizika, svarbu išsiaiškinti šio sutrikimo ypatumus skirtingose paauglių grupėse. Nors yra padaryta didelė pažanga RAS etiologijos ir gydymo srityse, vis dar yra diskusijų dėl pagrindinių šio sutrikimo raiškos ypatumų. RAS požymių raiškoje akcentuojamas nestabilus tapatumo jausmas. Norint suprasti, kaip šis sutrikimas pasireiškia delinkventiškų paauglių imtyje, reikia išnagrinėti RAS raiškos ypatumus ir jų sąsajas su tapatumu. Sekančiame skyriuje aptarsime tapatumo svarbą paauglystėje.

1.5. Tapatumas paauglystėje

Nuoseklus tapatumo jausmo sukūrimas yra viena iš svarbiausių paauglystės raidos užduočių (Erikson, 1968). Tapatumo jausmas apibrėžiamas plačiai, nes jį sudaro subjektyvus individualus ir socialinis patyrimas, kuris tęsiasi laike, pasireikšdamas įvairiais savasties apsektais: įsitikinimais, vertybėmis, interesais, vaidmenimis, santykiais (Breen, Scott & McLean, 2021; Vignoles, Schwartz & Luyckx, 2011). Nuo ankstyvosios paauglystės paaugliai pradeda kvestionuoti ir tyrinėti savo tapatumą, t. y. po truputį pradeda suprasti, kas jie yra, kuo nori būti, kokius vaidmenis nori užimti suaugę ir kokią vietą užimti visuomenėje (Meeus et al., 2010). Jie pradeda įvairiose srityse suvokti savo išskirtinumą, unikalumą ir pranašumą kitų atžvilgiu (van Doeselaar et al., 2018). Bandydami išsiaiškinti, kas jie yra ir kuo nori tapti savo gyvenime, paaugliai iš naujo nagrinėja vaikystėje

susiformavusias identifikacijas, nes svarsto įvairias tapatumo galimybes (pvz., kokia profesija atitinka jų interesus ir gebėjimus, kokius santykius nori užmegzti) ir formuoja naujus tapatumo įsipareigojimus (Branje et al., 2021). Paauglių nesukurtas nuoseklus ir stabilus tapatumo jausmas turi neigiamų pasekmių jų psichinei sveikatai (Jung et al., 2013), socialiniams santykiams (Beeney et al., 2018), akademiniai ar profesiniai veiklai (Verhoeven, Poorthuis & Volman, 2019) ir didina riziką įsitraukti į delinkventinį elgesį (Mercer et al., 2017).

Erikson (1956) tapatumo formavimąsi apibūdino kaip sudėtingą procesą, kuris trunka visą gyvenimą, prasidedamas kūdikystėje ir palaipsniui susidedantis iš kaupiamų vystymosi etapoje identifikacijų. Erikso teorijoje tapatumas kyla per savęs suvokimą ir aplinkos gaunamą informaciją, kuri palaipsniui susidaro iš subjektyvios, save reflektuojančios patirties (Gilmore, 2019). Dėl vidinių ir išorinių šaltinių sąveikos, tapatumas Erikson teorijoje laikomas kaip psichosocialinis darinys, vainikuojantis *ego* sintezės gebėjimą (Gilmore, 2019). Nors tapatumo raida yra kintantis procesas per visą gyvenimą, Erikson teorijoje pabrėžiama, kad paauglystė yra ypač svarbus šio proceso etapas (Schwartz et al., 2012). Eriksono teorijoje aprašomi aštuoni vystymosi etapai, kurių kiekvienas yra pažymėtas užduotimi ar krize, kurią asmuo turi išspręsti pereidamas į kitą *ego* vystymosi etapą. Identiškumo ir vaidmenų sumaištis yra penktoji Eriksono raidos etapo krizė, kuri prasideda paauglystėje (Kroger, 2005). Šiuo laikotarpiu paaugliai siekia rasti tam tikrą sprendimą tarp skirtingų polių. Pažymėtina, jog visuomenė vaidina svarbų vaidmenį paauglio tapatumo formavime. Vyraujant vaidmenų sumaiščiui, paauglys gali pradėti tapatintis su įvairių grupių ar grupuočių lyderiais ir taip prarasti visiškai savo tapatumą. Erikson (1968) savo psichosocialinės raidos teorijoje taip pat teigė, kad *ego* sintezė ir tapatumo sumaištis yra normatyvios asmenybės raidos požymiai, o tapatumo difuzija rodo asmenybės patologijos riziką.

Vadovaujantis Eriksono teorija, Marcia (1966), pateikė empiriškai grįstą tapatumo statuso modelį, kuriuo teigiama, kad asmens nuoseklaus tapatumo raida apima du pagrindinius procesus: tyrinėjimą (angl. *exploration*) ir įsipareigojimą (angl. *commitment*). Tyrinėjimo procesas apima aktyvias paieškas įvairių tapatumo variantų ir galimybių, pavyzdžiui, skirtingų įsitikinimų, vertybių, vaidmenų ir gyvenimo būdo. Šis procesas taip pat apima ir eksperimentavimą su nauja patirtimi, skirtingų vaidmenų bei tapatybių išbandymą, siekiant geriau save suprasti. Įsipareigojimo procesas apima asmeninį įsipareigojimą tam tikram tapatumui, grįstą tyrinėjimo proceso rezultatais. Šiam įsipareigojimui būdingas stiprus prisirišimo prie konkretaus tapatumo, jausmų investavimas ir aiškumas bei pasitikėjimas pasirinktu tapatumu. Tapatumo formavimasis yra individualus procesas, kurio metu paaugliai tyrinėja ir įsipareigoja prisiimti tapatumą apibrėžiančius vaidmenis ir vertybes įvairiose gyvenimo srityse (pvz., politika, profesija, religija, intymūs santykiai, draugystė ir lyčių vaidmenys) (Steensma et al., 2013). Marcia (1980) tapatumo statuso modelyje, nurodomos keturios

tapatumo būsenos: difuzijos (angl. *diffusion*) būseną, išankstinio sprendimo (angl. *foreclosure*) būseną, moratoriumo (angl. *moratorium*) būseną ir pasiekto (angl. *achievement*) tapatumo būseną. Pavyzdžiui, išankstyto tapatumo būseną ankstyvojoje paauglystės etape gali rodyti įsipareigojimą tam tikram tapatumui, tačiau be jokių išankstinių tyrinėjimų (Steensma et al., 2013). Tapatumo difuzijos būseną nurodo apie įsipareigojimo nesusiformavimą dėl nesuinteresuoto tyrinėjimo ieškant asmeniškai išraiškingų suaugusiųjų vaidmenų ir vertybių (Steensma et al., 2013). Moratoriumo būseną vadinama, kai paauglio įsipareigojimas gali būti dar nesusiformavęs, tačiau paauglys ieško prasmingų suaugusiųjų vaidmenų ir vertybių (Kroger, 2005). Galiausiai, prieinama prie pasiekto tapatumo būsenos, kai įsipareigojimas grindžiamas apgalvotais tyrinėjimais. Pažymėtina, jog tapatumo būsenos išsidėsčiusios hierarchine tvarka nuo difuzinio tapatumo iki pasiekto tapatumo. Marcia (2006) difuzinio tapatumo sąvoka laiko apimančią platų spektrą - nuo adaptyvumo iki psichopatologijos, pavyzdžiui, RAS.

Erlač, Bucik ir Kumperščak (2022) tyrė difuzinio tapatumo konstrukta, naudodami skirtingas matavimo priemones ir lygino klinikinę imtį, t. y. paaugles merginas, kurioms diagnozuotas RAS, su merginomis, turinčioms sveiką asmenybės raidą. Rezultatai parodė, kad nepriklausomai nuo matavimo priemonės RAS grupės tiriamųjų, lyginant su kontroline grupe, difuzinio tapatumo raiška buvo statistiškai reikšmingai didesnė. Rivnyák ir kolegos (2021) tirdami 169 neklinikinę paauglių imtį, nustatė, jog RAS raiška teigiamai koreliavo su difuziniu tapatumu. Panašūs rezultatai buvo gauti Sharp ir Cervantes (2023) atliktame tyrime su paaugliais. Dar kiti tyrimai, atkleidžia sąsajas tarp nenuoseklus tapatumo ir delinkventinio elgesio (Adams et al., 2005; Mercer et al., 2017; Klimstra et al., 2011).

Apibendrinant, tyrimų rezultatai rodo, kad paaugliai, kuriems būdinga RAS požymių raiška, patiria difuzinio tapatumo būseną. Tyrimais taip pat įrodyta, kad nesukurtas nuoseklus ir stabilus tapatumo jausmo turi neigiamų pasekmių įvairioms sritis, pavyzdžiui, psichinei sveikatai, santykiams, akademiniai ir profesiniai veiklai. Be to, keletą tyrimų atkleidžia tapatumo ir delinkventinio elgesio sąsajas. Visgi, tapatumo ir ribinės asmenybės raiškos ypatumai nėra pakankamai ištirti delinkventiškų paauglių imtyje. Šios išvados galėtų turėti svarbią reikšmę delinkventinių paauglių vertinimui, prevencijai ir gydymui.

1.6. Psichopatijos ir ribinės asmenybės sutrikimo raiškos ypatumai

Mokslinėje literatūroje galima rasti tyrimų, kurie nagrinėja RAS ir psichopatijos raiškos ypatumus suaugusiųjų ir moksleivių paauglių imtyse. Nustatyta, jog abiem sutrikimams būdinga

emocijų disreguliacija (Sevecke et al., 2016; Cattane et al., 2017), prasta elgesio slopinimo kontrolė (Bailey & Finn, 2020), delinkventinis elgesys (McGill & Stefurak, 2021; Laurinavičius ir Ustinavičiūtė, 2020), tapatumo difuzija (Chabrol & Leichsenring, 2006; Semel et al., 2021), save žalojantis elgesys (Verona et al., 2012), psichoaktyvių medžiagų vartojimas (Edwards et al., 2021), manipuliacija santykiuose (Centifanti et al., 2016). Nepaisant riboto tyrimų skaičiaus, buvo atskirai nagrinėta RAS raiška delinkventinių paauglių grupėje, atsižvelgiant į lyčių skirtumus ir amžių. Buvo atliktų tyrimų, kurie nagrinėjo kaip psichopatijos raiška susijusi su prognozuojamu tam tikros rūšies delinkventinio elgesio didėjimu ateityje, neatsižvelgiant į lytį. Visgi, tyrimų, kurie nagrinėtų bendrai RAS ir psichopatijos raiškos sąsajas delinkventiškų paauglių imtyje, rasti nepavyko. Taip pat ir tyrimų, kurie nagrinėtų psichopatijos bruožų raišką, atsižvelgiant į lyčių skirtumus ir paauglių amžių.

Krischer ir Sevecke (2008) nagrinėjo psichopatijos raišką siedami su traumine patirtimi ir nepriežiūra, delinkventiškų paauglių imtyje. Tyrėjai nustatė, kad ankstyvoje vaikystėje patirta trauma susijusi su stipriau išreikštais bendrais psichopatijos bruožais (Krischer & Sevecke, 2008). Panašūs rezultatai gauti Sevecke ir kolegų (2016) atliktame tyrime, kuriame buvo nagrinėjamos sąsajos tarp bendrųjų asmenybės patologijos dimensijų, ankstyvos trauminės patirties ir psichopatijos bruožų. Rezultatai atskleidė, jog emocijų disreguliacija ir fizinis traumavimas yra susiję su stipriau išreikštais psichopatijos bruožais (Sevecke et al., 2016). Kita vertus, stipriau išreikštos psichopatinės savybės yra susijusios su padidėjusiu fizinės agresijos lygiu ir sumažėjusiu gebėjimu reguliuoti emocijas. Autoriai pateiktose išvadose nurodo, kad intervencijos turėtų būti nukreiptos į delinkventiškų paauglių emocinę disreguliaciją, kuriems būdingi stipriau išreikšti psichopatijos bruožai.

Laurinavičius ir Ustinavičiūtė (2020) nagrinėjo galimybes prognozuoti paauglių delinkventinį elgesį, delinkventiškų vaikinių imtyje. Autoriai išnagrinėję skirtingo delinkventinio elgesio rūšis nustatė, kad stipriau išreikšti bendri psichopatijos bruožai susiję su smurtinio elgesio, nesmurtinių nusikaltimų, psichoaktyvių medžiagų vartojimo, savavališko nedalyvavimo prognozavimu ateityje (Laurinavičius ir Ustinavičiūtė, 2020). Papildomai, mokslininkai išsiaiškino, kurie konkrečiai stipriau išreikšti psichopatijos bruožai yra susiję su skirtingo delinkventinio elgesio numatymu. Nustatyta, kad stipriau išreikštas piktybiškumo bruožas prognozavo smurtinį elgesį, įžūlumą psichoaktyvių medžiagų vartojimą, o neslopinimo bruožas savavališką nedalyvavimą (Laurinavičius ir Ustinavičiūtė, 2020). Tačiau Laurinavičius ir Ustinavičiūtė (2020) dėmesį skyrė tik delinkventiškų vaikinių grupei ir nebuvo atsižvelgta į amžių kaip į galimą su psichopatijos raiška susijusį veiksni.

Tyrimai atskleidžia, kad RAS yra susijęs internalių ir eksternalių sutrikimų spektru, o tai rodo, kad egzistuoja bendri mechanizmai (pvz., neigiamas emocionalumas arba elgesio slopinimas) galintys lemti RAS komorbidiškumą su įvairiomis kitomis psichopatologijomis, įskaitant psichopatiją (Bailey & Finn, 2020). Palyginti su kitais suaugusiųjų asmenybės sutrikimais, RAS patologija

labiausiai susijusi su antisocialiniu asmenybės sutrikimu (angl. *antisocial personality disorder*) (Becker et al., 2000). Robitaille ir kolegų (2017) atliktame tyrime buvo nagrinėjamas asocialios asmenybės sutrikimo komorbidiškumas su RAS raiška, per ilgus stebėjimo metus. Rezultatai parodė, kad RAS ir psichopatijos bruožų raiška buvo susijusi su smurtiniais nusikaltimais paauglystėje, padidėjusiu psichopatinių bruožų lygiu suaugus bei trikdančiu elgesiu vaikystėje (Robitaille et al., 2017). Barkauskienė ir kolegės (2019) atliko tyrimą, kuriame buvo nagrinėjamas galimas ryšys tarp traumuojančios ar nepalankios vaikystės patirties, RAS raiškos, internalių sunkumų ir asocialių elgesio formų delinkventiškų paauglių imtyje. Gauti rezultatai rodo, kad tarp trauminės patirties ir agresijos egzistuoja tarpininkavimas per RAS savybių raišką, o tarp trauminės patirties ir taisyklių laužymo egzistuoja tarpininkavimas per internalius sunkumus, kaip nurodyta Barkauskienės ir kolegų (2019) atliktame tyrime. Chabrol ir Leichsenring (2006) nagrinėjo ryši tarp ribinės asmenybės organizacijos ir psichopatijos bruožų, neklinikinių paauglių grupėje. Tyrėjai nustatė, kad psichopatijos bruožai susiję su ribinės asmenybės organizacijos požymiais: tapatumo difuzija, primityvesnių gynybos mechanizmų naudojimu ir mažesniu realybės testavimo lygiu (Chabrol & Leichsenring, 2006). Pagal Daurio ir Taylor (2022) nustatyta, kad RAS raiška ir psichopatijos bruožai statistiškai reikšmingai koreliuoja studentų imtyje. Semel ir kolegės (2021) nustatė, jog psichopatijos bruožai statistiškai reikšmingai susiję su tapatumo difuzija. Taylor ir kolegės (2009) nagrinėjo ryši tarp ribinių asmenybės bruožų ir delinkventų paauglių klinikinio bei psichosocialinio funkcionavimo. Nustatyta, kad ribinės asmenybės bruožai buvo reikšmingai susiję su funkcionavimo problemos (Tylor et al., 2009). Rezultatai rodo, kad reikėtų skirti daugiau klinikinio dėmesio šių bruožų vertinimui ir gydymui tarp delinkventiškų vaikinių, siekiant pagerinti jų klinikinį ir psichosocialinį funkcionavimą (Tylor et al., 2009). Kiti tyrimai atskleidžia, kad tvirtas tapatumo jausmas susijęs su atsparumu neigiamam socialiniam kontekstui ir mažesniu probleminiu elgesiu, t. y. paaugliai, kurių tapatumo lygis tvirtesnis, pasižymi mažesniu probleminiu elgesiu, kai susiduria su neigiamu socialiniu poveikiu (Schwartz et al., 2009).

Tyrimuose, kuriuose buvo nagrinėjami lyčių skirtumai buvo nustatyta, kad RAS raiška pasižymėjo ryškiais lyčių skirtumais, susijusiais su delinkventiniu elgesiu (McGill & Stefurak, 2021). McGill ir Stefurak (2021) tirdami delinkventiškų paauglių imtį nustatė, jog didesne RAS raiška pasižymėjo merginos, tačiau didesnė RAS simptomų raiška prognozavo vaikinių įsitraukimą į delinkventinį elgesį, o ne merginų. Panašus rezultatai gauti Sevecke, Lehmkuhl ir Krischer (2008) tyrime, kuriame nustatyta, kad merginos pasižymi didesne RAS raiška. Kiti tyrimai nustatė, jog vyriška lytis didina tikimybę įsitraukimą į delinkventinį elgesį ateityje, bet ne RAS bruožų raiška ar amžius (Barra et al., 2022). Valstybinėse mokyklose atliktų tyrimų duomenys nurodo, kad vaikinams būdingas didesnis delinkventinio elgesio ir psichopatinių bruožų paplitimas nei paauglėms

merginoms (Marsee, Silverthorn & Frick, 2005). Pechorro ir kolegos (2019) nustatė, kad vaikinai pasižymi stipriau išreikštais psichopatijos bruožais. Sica ir kolegos (2021) nustatė, jog nėra skirtumo tarp bendrų psichopatijos bruožų nuteistų asmenų imtyje, tačiau moterys pasižymi labiau išreikštu neslopino bruožu. Leenarts ir kolegų (2017) atliktas tyrimas nurodo, kad lytis neprognozuoja psichopatiškumo.

Atsižvelgiant į Viljoen ir kolegų (2015) atliktą tyrimą, kai kurie mokslininkai kelia abejonių dėl to, ar psichopatija ir RAS iš tikrųjų yra skirtingi sutrikimai, teigdami, kad galbūt tai yra tas pats sutrikimas, kurio skirtingos lyčių išraiškos. Viljoen ir kolegos (2015) nustatė, jog psichopatija ir RAS yra skirtingos sutrikimų formos, kurios tam tikra prasme susijusios viena su kita, pavyzdžiui, abiem sutrikimams būdingas emocinis nestabilumas, planingumo trukumas, nestabili savęs samprata, emocinis ekspresyvumas, savęs žalojimas. Sprague ir kolegos (2012) tirdami suaugusius teigia, kad RAS gali būti laikomas moteriška fenotipine psichopatijos išraiška. Autoriai aiškina, kad nors tarp BPD ir psichopatijos yra panašumų, psichopatija dažniausiai diagnozuojama vyrams, o RAS – moterims (Sprague et al., 2012). Autoriai teigia, kad taip gali būti dėl to, jog slaptesni ir į santykius orientuoti RAS bruožai yra labiau socialiai priimtini moterims nei vyrams, todėl šie moterims būdingi bruožai iš tikrųjų gali būti psichopatijos požymiai (Sprague et al., 2012). Verona, Sprague ir Javdani (2012) tyrimas parodė, kad vyrai ir moterys skiriasi į save nukreipiamo smurto rizikos ir RAS simptomų požiūriu. Buvo nustatyta, kad vyrai, kurie pasižymi stipriau išreikštais psichopatijos bruožais yra labiau linkę į save nukreiptą smurtą, lyginant su moterimis, kurios taip pat turi stipriai išreikštus psichopatijos bruožus (Verona et al., 2012). Be to, vyrai, kurie turi stipriau išreikštus psichopatijos bruožus, taip pat turi stipriau išreikštus RAS simptomus, lyginant su moterimis, kurios pasižymi tik stipriai išreikštais psichopatijos bruožais (Verona et al., 2012). Centifanti, Thomson ir Kwok (2016) nagrinėjo, kaip psichopatiniai bruožai ir RAS savybės susijusios su manipuliaciniais poravimosi metodais. Autoriai nustatė, jog abiem sutrikimams būdingas manipuliacinių poravimosi metodų taikymas, tačiau psichopatijai būdingas nuolatinis fizinės prievartos naudojimas siekiant seksualiai persekioti partnerį, o RAS buvo susiję su emocinio artumo siekimu dėl viktimizacijos santykiuose (Centifanti et al., 2016). Hunt, Bornovalova ir Patrick (2015) nustatė, jog ne lytis, bet genetiniai ir aplinkos veiksniai gali turėti įtakos psichopatijos ir RAS požymių raiškai. Edwards ir kolegos (2021) tyrime nustatė, kad RAS bruožai daugiau susiję su alkoholio vartojimu, o psichopatijos bruožai yra daugiau susiję su narkotikų vartojimu kalinių moterų imtyje.

Apibendrinant, išnagrinėjus mokslinę literatūrą skyriuje pateikiami bendri bruožai ir skirtingi rizikos veiksniai, susiję su ribinio asmenybės sutrikimo ir psichopatijos raiška. Mokslinių tyrimų rezultatai vienareikšmiškai įrodo neginčijamą ryšį tarp trauminės patirties ir ribinio asmenybės sutrikimo bei psichopatijos. Patirtas fizinis ar psichologinis smurtas susijęs su RAS bei psichopatijos

pasireiškimu. Tyrimuose, kuriuose nagrinėjami RAS raiškos ypatumai tarp delinkentiškų paauglių nurodo, kad merginoms būdingi stipriau išreikšti RAS bruožai nei vaikinams ir kad amžius nėra susijęs. Vieni tyrimai nagrinėdami moksleivių paauglių imtį nurodo, jog vaikinai pasižymi stipriau išreikštais psichopatijos bruožais, tačiau kiti tyrimai nurodo, jog skirtumo tarp lyčių nėra. Dar kituose tyrimuose nurodoma, jog RAS savybės labiau būdingos moterims, o psichopatijos bruožai – vyrams. Tyrimai taip pat atskleidžia, kad RAS ir psichopatija susijusi su emocijų disreguliacija, prasta elgesio slopinimo kontrole, tapatumo difuzija, delinkventiniu elgesiu, savižala, psichoaktyvių medžiagų vartojimu ir kita. Visgi, trūksta žinių apie psichopatijos ir RAS raiškos ypatumus delinkventiškų paauglių imtyje.

1.7. Tyrimo tikslas, uždaviniai ir hipotezės.

Tyrimo tikslas – ištirti psichopatijos ir ribinės asmenybės sutrikimo raiškos ypatumus delinkventiškų paauglių imtyje.

Tyrimo tikslui pasiekti iškelti uždaviniai:

1. Nustatyti psichopatijos ir ribinės asmenybės sutrikimo raiškos skirtumus tarp lyčių.
2. Nustatyti ribinės asmenybės sutrikimo raiškos sąsajas su psichopatija, tapatumo difuzija, taisyklių laužymu ir amžiumi.
3. Nustatyti psichopatijos raiškos sąsajas su tapatumo difuzija, taisyklių laužymu ir amžiumi.
4. Nustatyti psichopatijos raiškos prognostinius veiksnius.
5. Nustatyti ribinės asmenybės sutrikimo raiškos prognostinius veiksnius.

Tyrime išsikeltos hipotezės:

1. Psichopatijos ir ribinės asmenybės sutrikimo raiška skiriasi tarp lyčių delinkventiškų paauglių imtyje:
 - a) Vaikinų psichopatijos bruožai yra stipriau išreikšti nei merginų.
 - b) Merginų ribinės asmenybės sutrikimo bendros savybės yra stipriau išreikštos nei vaikinų.
2. Ribinės asmenybės sutrikimo raiškos savybės statistiškai reikšmingai siejasi:
 - a) Teigiamai su psichopatijos bruožų raiška.
 - b) Teigiamai su tapatumo difuzija.
 - c) Teigiamai su taisyklių laužymu.
 - d) Nėra sąsajos su amžiumi.

3. Psichopatijos bruožų raiška statistiškai reikšmingai siejasi:
 - a) Teigiamai su tapatumo difuzija.
 - b) Teigiamai su taisyklių laužymu.
 - c) Nėra sąsajos su amžiumi.
4. Ribinės asmenybės savybių raiška, tapatumo difuzija ir taisyklių laužymas prognozuoja psichopatijos bruožų raiškos didėjimą.
5. Tapatumo difuzija, psichopatija ir taisyklių laužymas prognozuoja ribinės asmenybės sutrikimo savybių raiškos didėjimą.

2. TYRIMO METODIKA

2.1. Tyrimo dalyviai

Tyrimo duomenys buvo renkami patogiu atrankos būdu: socializacijos centruose, probacijos tarnyboje, jaunimo mokykloje ir priklausomybės ligų centre. Socializacijos centruose paaugliams buvo taikomos vidutinės vaiko priežiūros ir auklėjimo priemonės dėl padarytos nusikalstamos veikos. Priklausomybių ligų centre paaugliams teismo sprendimu buvo rekomenduojamas gydymasis dėl psichoaktyvių medžiagų vartojimo priklausomybės. Probacijos tarnyboje paaugliui buvo paskirta probacija dėl nusikalstamos veikos. Jaunimo mokykloje buvo atrinkti paaugliai, kurie buvo anksčiau atlikę teisinius nusižengimus ir/arba nelankė mokyklos be pateisinamos priežasties, taip pat tie, kurie vartojo alkoholį ar kitas psichoaktyvias medžiagas, elgėsi agresyviai, nesilaikė taisyklių, pagal mokyklos vadovo sprendimą. Gauti institucijų vadovų, tėvų/globėjų ir paauglių sutikimai dalyvauti tyrime. Vieno tyrimo dalyvio duomenys neįtraukti į tyrimo imtį dėl aiškios ir neatsainios anketos pildymo procedūros pažeidimo.

Šio tyrimo imtis ($N = 79$), o amžius varijuoja nuo 12 iki 17 metų ($M = 15,39$; $SD = 1,21$). Tyrimo imtis sudaro 31,6% merginų ($n = 25$) ir 68,4% vaikų ($n = 54$). Visos demografinės tyrimo dalyvių charakteristikos pateiktos 2.1.1 lentelėje.

2.1.1 lentelė. Tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos ($N = 79$)

	<i>n</i>	<i>%</i>		<i>n</i>	<i>%</i>
<i>Lytis</i>			<i>Istaigos</i>		
Moteris	25	31,6	Socializacijos centrai	35	44,3
Vyras	54	68,4	Jaunimo mokykla	19	24,1
<i>Amžius</i>			Priklausomybės ligų centras	24	30,4
12	1	1,3	Probacijos tarnyba	1	1,3
13	6	7,6	<i>Mokymosi programa</i>		
14	11	13,9	Bendra	56	70,9
15	17	21,5	Mokiniui pritaikyta	21	26,6
16	31	39,2	Nenurodyta	2	2,5
17	13	16,5			
<i>Šeiminė sudėtis</i>					
Gyvena su abiem tėvais (įskaitant patėvį ar pamotę)				32	40,5
Kita (gyvena su vienu iš tėvų, seneliais, globėjais, kiti suaugę asmenys)				47	59,5

Pastaba. N = imties dydis; $%$ = procentai.

2.2 Tyrimo instrumentai

Duomenys buvo renkami su projekto „Asmenybės sutrikimo požymių paauglystėje tyrimas: raiška, kaita ir jos veiksniai“ tyrėjų sudarytu klausimynų rinkiniu:

Demografinių duomenų anketa. Anketa sudarė klausimai apie gyvenamą vietą, amžių, lytį, mokymosi klasę, mokymosi programą, šeimos sudėtį, tėvų profesiją ir tėvų darbingumo statusą.

Ribinių asmenybės bruožų skalė vaikams-11 (angl. *Borderline Personality Features Scale for Children-11*, sutr. BPFSC-11; Sharp et al., 2014) yra dimensiniu požiūriu grįstas vienuolikos teiginių klausimynas, skirtas įvertinti vaikų ir paauglių ribines asmenybės savybes. BPFSC-11 teiginiai apima elgesį, atspindintį pagrindines ribinės asmenybės sutrikimo ypatybes: emocinį nestabilumą, tapatumo problemas ir neigiamus santykius (Fossati et al., 2019). BPFSC-11 yra sutrumpinta vienmatė BPFSC (Crick, Murray-Close & Woods, 2005) versija, naudojant elementų atsako teorijos (angl. *item response theory*, sutr. IRT) metodą. IRT analizė parodė, jog BPFSC konstrukto keturių faktorių struktūra nebuvo paremta, todėl tam tikri teiginiai buvo pašalinti sukuriant vienmatį 11 teiginių trumpą BPFSC-11 versiją. Į BPFSC-11 neįtrauktas joks „savęs žalojimo“ punktas (Fossati et al., 2019). Teiginių, pavyzdžiai, „Noriu kai kuriems žmonėms parodyti, kiek stipriai jie mane įskaudino“ ir „Mano jausmai apie save labai keičiasi“. Šie teiginiai vertina tyrimo dalyvių savijautą ir jų požiūrį į kitus žmones. Vertinimai atliekami naudojant 5 balų Likerto tipo skalę, kuriai priskiriami skaičiai nuo 1 iki 5, atitinkantys reikšmes nuo „visiškai netiesa“ iki „visada tiesa“. BPFSC-11 bendro balo intervalas yra nuo 11 iki 55. Kuo didesnis bendras BPFSC-11 balas, tuo intensyvesni ribinės asmenybės bruožai. BPFSC-11 rodo tinkamas psichometrines charakteristikas (Cronbach $\alpha = 0,85$) paauglių stacionarių pacientų imtyje (Sharp et al., 2014). Paulaitienė ir Barkauskienė 2015 metais pateikė BPFSC-11 versiją išverstą į Lietuvos kalbą. Išverstos lietuviškos versijos visos skalės (Cronbach $\alpha = 0,88$) (Barkauskienė et al., 2022). Šiame tyrime buvo atliktas BPFSC-11 skalės patikimumo tikrinimas, kuriame buvo įvertintas teiginių vidinis suderinamumas. Rezultatai rodo, kad vidinio suderinamumo koeficientas (Cronbach $\alpha = 0,83$) (žr. 2.2.1 lentelę). BPFSC-11 konstrukto validumas buvo tiriamas lyginant su originalia 24 elementų BPFSC versija (Sharp et al., 2014). Gauti rezultatai parodė koreliaciją tarp BPFSC-11 skalės rezultatų ir emocijų disreguliacijos bei savęs žalojimo. Be to, BPFSC-11 skalė pasižymėjo geru jautrumu ir specifiškumu nustatant paauglius, kurie atitinka DSM-IV-TR RAS diagnostinius kriterijus (Sharp et al., 2014).

2.2.1 lentelė. Ribinės asmenybės bendras bruožų raiškos skalės teiginių vidinio suderinamumo koeficientas

Skalė	Teiginių skaičius	Cronbacho alfa koeficientas
BPFSC-11	11	0,83

Triarchinės psichopatijos skalė (angl. *Triarchic Psychopathy Measure*, sutr. TriPM, Patrick et al., 2009). TriPM yra 58 teiginių savistabos klausimynas, skirtas psichopatijos įvertinimui. Šiame klausimyne išskiriamos trys psichopatijos dimensijos: neslopinimas, įžūlumas ir piktybiškumas. Neslopinimas, sudarytas iš 20 teiginių, atspindi impulsyvumą, neatsakingumą, priešišumą, pykčio ir agresijos tendencijas, nepasitikėjimą kitais, polinkį į nusikalstamą elgesį ir psichoaktyvių medžiagų vartojimą (Patrick et al., 2009). Įžūlumas, kuris apima 19 teiginių, atspindi didelį dominavimo poreikį, žemą nerimą ir didelį rizikingumą (Patrick et al., 2009). Piktybiškumas, su 19 teiginiais, atspindi empatijos stoką, žiaurumą, atvirą agresiją, siekį išnaudoti kitus ir susijaudinimo siekimą (Patrick et al., 2009). Tyrimo dalyviams reikia atsakyti 4 balų Likerto skalėje (0 = teisingas, 1 = iš dalies teisingas, 2 = iš dalies neteisingas, 3 = neteisingas). Psichopatijos dimensijų balai yra sumuojami, kad gauti bendrą psichopatijos balą. TriPM pasižymi geromis vidinio suderinamumo charakteristikomis. Sellbom ir Phillips (2013) nustatė, kad visų TriPM dimensijų Cronbach alfa koeficientai yra aukšti: įžūlumas (Cronbach $\alpha = 0,89$), neslopinimas (Cronbach $\alpha = 0,90$) ir piktybiškumas (Cronbach $\alpha = 0,89$). TriPM klausimyno validumas buvo analizuojamas lyginant su kitais psichopatijos matavimo instrumentais. Visos trys TriPM dimensijos parodė statistiškai reikšmingas vidutines ir dideles koreliacijas su Psichopatinės asmenybės inventoriumi (angl. *Psychopathic Personality Inventory*, sutr. PPI; Lilienfeld & Fowler, 2006), Savęs vertinimo psichopatijos skale-III (angl. *Self-Report Psychopathy scale-III*, sutr. SRP-III; Paulhus, Hemphill & Hare, 2009) ir Jaunimo psichopatijos bruožų inventoriumi (angl. *Youth Psychopathic Traits Inventory*, sutr. YPI; Andershed et al., 2002). Lietuviška versija parengta Laurinavičiaus ir Makaraitės 2016 metais. Lietuviškos versijos klausimyno vidinis teiginių suderinamumo neslopinimo dimensijos (Cronbach $\alpha = 0,82$), piktybiškumo dimensijos (Cronbach $\alpha = 0,85$), įžūlumo dimensijos (Cronbach $\alpha = 0,65$) (Laurinavičius et al., 2022). Lietuviškos TriPM versijos validumas buvo tikrinamas delinkventiškų paauglių imtyje ir nustatyta, jog TriPM aukštas įvertis prognozuoja skirtingų rūšių delinkventinį elgesį. Klimukienės (2020) daktaro disertacijoje naudota lietuviška TriPM versija parodė šiuos vidinio suderinamumo koeficientus: neslopinimo (Cronbach $\alpha = 0,84$), piktybiškumo (Cronbach $\alpha = 0,84$), įžūlumo (Cronbach $\alpha = 0,69$) ir bendro TriPM balo (Cronbach $\alpha = 0,85$). Šiame

tyrime buvo vertinamas triarchinės psichopatijos skalės ir trijų dimensijų patikimumas, apskaičiuojant vidinio suderinamumo koeficientus. Rezultatai šių koeficientų pateikti 2.2.2 lentelėje.

2.2.2 lentelė. *Triarchinės psichopatijos bendras ir atskirų dimensijų vidinio suderinamumo koeficientai.*

Skalė	Teiginių skaičius	Cronbacho alfa koeficientas
TriPM bendras	58	0,86
Įžūlumas	19	0,71
Piktybiškumas	19	0,80
Neslopinimas	20	0,86

Paauglių tapatumo raidos vertinimui skirtas klausimynas (angl. *Adolescent Identity Development Assessment*, sutr. AIDA, Goth et al., 2012). AIDA skirtas įvertinti 12-18 metų amžiaus paauglių tapatumo raidą. Vertinimo metodas sukurtas atsižvelgiant į DSM-5 III skyriaus alternatyvus dimensinį asmenybės sutrikimų modelį, kuriame dėmesys skiriamas tapatumo patologijai ir asmenybės funkcionavimo sutrikimams (Widiger et al., 2005). Asmenybės funkcionavimo požiūri taip pat galima rasti *TLK-II*, kuriame asmenybės sutrikimo diagnozavimas perėjo prie dimensinio modelio. AIDA sudaryta iš 58 teiginių, į kuriuos reikia atsakyti 5 balų Likerto skalėje (0 = ne, 1 = daugiau ne, 2 = iš dalies, 3 = daugiau taip, 4 = taip). Visi teiginiai sudedami, kad būtų gauta bendra skalė – tapatumo difuzija (Ragelienė ir Barkauskienė, 2020). Bendra skalė yra padalinta į dar dvi skalias - netolydumas ir nedarna, kurių kiekviena apima po tris skirtingus tapatumo raidos aspektus. Didelis netolydumas reiškia, kad trūksta su savimi susijusios perspektyvos, priklausymo ir priklausomybės jausmo, prieigos prie emocinių tikrovės gelmių bei pasitikėjimo teigiamų emocijų ilgaamžiškumu (Goth et al., 2012; Ragelienė ir Barkauskienė, 2020). Netolydumą sudaro trys subskalės: ateities planai (angl. *consolidating perspectives and attributes*), kurie atspindi ilgalaikių perspektyvų, tikslų, savybių, talentų ir vertybių lygį (pvz., Aš galiu įsivaizduoti, koks asmuo būsiu po kelerių metų); vaidmenys (angl. *consolidating relationships and roles*), kurie atspindi asmens vaidmenis ir santykį su kultūra, šeima ir kūno įvaizdžiu (pvz., Jaučiu, jog ištikrųjų niekur nepriklausau); emocinis savasties patyrimas (angl. *consolidating emotional self-experience*), kuris atspindi asmens pasitikėjimą savo ir kitų jausmais (pvz., Aš nesu tikras, ar mano draugai ištikrųjų mane mėgsta) (Sharp et al., 2018; Ragelienė ir Barkauskienė, 2020). Didelė nedarna reiškia prieštaravimo arba dvilypumo būseną, tuštumos jausmą, ego silpnumą, įtaigumą, perdėtą identifikaciją arba perdėtą derinimą, paviršutiniškas ir išsklaidytas psichines reprezentacijas (Goth et al., 2012; Ragelienė ir Barkauskienė, 2020). Nedarna sudaryta irgi iš trijų subskalių: savasties

vaizdiniai (angl. *consistency in self concepts*), kurie atspindi asmens elgesio ir savasties pastovumą (pvz., Aš dažnai jaučiuosi pasimetęs, tarsi neturėčiau aiškaus vidinio savęs); savarankiškumas (angl. *autonomy*), kuris atspindi nepriklausomą savasties jasmą (pvz., Man reikia padėsinimo iš kitų tam, kad nepasiduočiau); ir kognityvinis savasties patyrimas (angl. *integrative cognitive self-experience*), kuris atspindi savęs ir kitų asmenų motyvų ir elgesio supratimą (pvz., Aš esu pasimetęs, koks iš tikrųjų žmogus aš esu) (Sharp et al., 2018; Ragelienė ir Barkauskienė, 2020). Pažymėtina, jog visi gauti balai yra sudedami, o kuo didesnis balas, tuo didesnė tapatumo difuzija. Visos skalės yra koduojamos taip, kad aukštesnis balas gali rodyti padidėjusią asmenybės sutrikimo riziką (Ragelienė ir Barkauskienė, 2020). Pirmoji validuota AIDA instrumento versija buvo vokiečių kalba. Ši versija įrodė gerus psichometrinius vidinio suderinamumo, tiriamosios faktorinės analizės ir diskriminacijos tarp klinikinės populiacijos ir sveikų kontrolinių grupių rodiklius (Goth et al., 2012; Ragelienė ir Barkauskienė, 2020). Ragelienė ir Barkauskienė 2018 metais parengė lietuvišką versiją. Lietuviškos versijos patikimumas buvo nustatytas: viso klausimyno (Cronbach $\alpha = 0,94$), netolydumo skalės (Cronbach $\alpha = 0,86$), nedarnos skalės (Cronbach $\alpha = 0,91$), o subskalių patikimumo koeficientai svyravo nuo 0.67 iki 0.84 (Ragelienė ir Barkauskienė, 2020). Validumas buvo įvertintas lyginant bendros populiacijos paauglius su klinicine imtimi, ir gauti duomenys rodo, jog bendras AIDA klausimyno balas statistiškai reikšmingai skyrėsi tarp grupių su dideliu efekto dydžiu (Ragelienė ir Barkauskienė, 2020). Šiame tyrime buvo vertinamas AIDA klausimyno bendras patikimumas kartu su skalėmis ir subskalėmis, apskaičiuojant vidinio suderinamumo koeficientus. Rezultatai šių koeficientų pateikiami 2.2.3 lentelėje.

2.2.3 lentelė. *AIDA klausimyno atskirų skalių ir subskalių vidinio suderinamumo koeficientai.*

Skalė	Teiginių skaičius	Cronbacho alfa koeficientas
AIDA bendras	58	0,92
Netolydumas	27	0,75
Ateities planai	9	0,53
Vaidmenys	11	0,56
Emocinis savasties patyrimas	7	0,74
Nedarna	31	0,92
Savasties vaizdiniai	11	0,81
Savarankiškumas	12	0,85
Kognityvusis savasties patyrimas	8	0,78

Taisyklių laužymas. Ši skalė matuojama naudojantis Jaunuolio savęs vertinimo lapu (angl. *Youth Self Report*, sutr. YSR 11/18; Achenbach & Rescorla, 2001). YSR 11/18 yra savistabos klausimynas, skirtas įvertinti paauglio elgesio ir psichologinius sunkumus. Taisyklių laužymas yra viena iš eksternalizuojančio elgesio problemų (Achenbach & Rescorla, 2001). Taisyklių laužymas tai elgesio modelis, kuriam būdingas nuolatinis taisyklių, normų ir visuomenės lūkesčių pažeidinėjimas, pavyzdžiui, melavimas, alkoholio vartojimas, pabėginėjimas iš namų, rūkymas ir kita (Achenbach & Rescorla, 2001). Taisyklių laužymo skalė susideda iš 15 teiginių, kurie įvertinami naudojant 3 balų skalę: 0 - jei teiginys yra neteisingas, 1 - jei teiginys iš dalies ar kartais yra teisingas, 2 - jei teiginys dažnai ar labai dažnai yra teisingas per pastaruosius šešis mėnesius. Bendras tiriamo asmens taisyklių laužymo sunkumų įvertis gaunamas sudėjus visų teiginių įverčius. Klausimynas yra išverstas ir standartizuotas naudojimui Lietuvoje (Žukauskienė ir Kajokienė, 2006). Lietuviškos versijos YSR 11/18 taisyklių laužymo skalės vidinis suderinamumas lyginant su JAV versija yra vienodas (Cronbach $\alpha = 0,81$). Validumas buvo įvertintas palyginant klinikinę reprezentatyvią imtį, kurios dalyviai kreipėsi pagalbos pas specialistus, su reprezentatyvia paauglių imtimi, kurie neturi jokio diagnozuoto sutrikimo ir nesikreipė pagalbos (Achenbach & Rescorla, 2001). Gauti rezultatai parodė, kad abiejų lyčių ir amžiaus grupių atveju visų DSM orientuotų skalės vidurkiai klinikinės imties grupėje yra statistiškai reikšmingai didesni nei paauglių grupėje, kurie nesikreipė pagalbos (Achenbach & Rescorla, 2001). Šiame tyrime buvo įvertinta skalės patikimumas naudojant vidinio suderinamumo koeficientą, kurio rezultatai pateikti 2.2.4 lentelėje.

2.2.4 lentelė. *Taisyklių laužymo skalės teiginių vidinio suderinamumo koeficientas*

Skalė	Teiginių skaičius	Cronbacho alfa koeficientas
YSR 11/18 Taisyklių laužymas	15	0,85

2.3. Tyrimo eiga

Šiame tyrime analizuojami duomenys, kurie buvo surinkti kontekste vykdomo projekto „Asmenybės sutrikimo požymių paauglystėje tyrimas: raiška, kaita ir jos veiksniai“ nuo 2021 metų lapkričio mėn. iki 2023 metų balandžio mėn. Projekto vadovė yra prof. dr. Rasa Barkauskienė.

Šiame magistro baigiamajame darbe duomenys buvo renkami patogiuoju būdu, atrinkant tiriamuosius pagal kriterijus: socializacijos centruose, probacijos tarnyboje, priklausomybės ligų centruose ir jaunimo mokykloje. Gautas institucijų vadovų, tėvų/globėjų ir paauglių sutikimas dalyvauti tyrime. Tyrimas buvo atliekamas individualiai, siekiant sumažinti patiriamą stresą ir

reaguoti į kylančius sunkumus. Vidutinė vieno tyrimo dalyvio dalyvavimo tyrime trukmė: vienas susitikimas 100 min. arba du susitikimai po 50 min. Tyrimo dalyviams užpildžius anketas, buvo paprašyta patikslinti kai kuriuos atsakymus. Prieš atliekant tyrimą tyrimo dalyviai buvo papildomai žodžiu informuoti, kad jie gali laisvai nuspręsti dalyvauti tyrime ar nedalyvauti tyrime, o sutikę dalyvauti, bet kokiam tyrimo etape gali pasitraukti iš jo nepatirdami jokių pasekmių. Taip pat buvo paaiškinta, kad visi tyrimo duomenys bus anonimiški, t. y. niekas negalės susieti pateiktų atsakymų su tyrimo dalyviu.

2.4. Duomenų analizės metodai

Statistinei duomenų analizei buvo naudojama IBM SPSS Statistics 26 programinė įranga. Analizuojant duomenis, pirmiausia buvo atlikta aprašomoji statistika, t. y. apskaičiuoti vidurkiai (M), standartiniai nuokrypiai (SD) ir procentinė išraiška (%), siekiant nustatyti tyrimo dalyvių pasiskirstymą pagal amžių, lytį, įstaigą, mokymosi programą ir šeimos sudėtį. Skalių ir klausimynų patikimumui vertinti buvo apskaičiuotas Cronbacho alfa koeficientas, kuris įvertina vidinį teiginių suderinamumą. Iš visų atliktų Cronbacho alfa koeficientų matavimų nustatyta, kad ateities planų ir vaidmenų subskalių koeficientai yra per žemi naudoti tyrimui. Dėl šios priežasties jų analizė neįtraukiama į rezultatų apibendrinimą. Siekiant įvertinti pasiskirstymo normalumą buvo pritaikytas Shapiro-Wilk kriterijus ir apskaičiuoti asimetrijos ir eksceso koeficientai (žr. A priedą). Rezultatai rodo, kad TriPM, BPFSC-11, tapatumo difuzija ir taisyklių laužymas pasiskirstė pagal normalųjį skirstinį, nes $p > 0,05$. Tačiau remiantis Shapiro-Wilk kriterijaus duomenimis, amžius ir lytis pasiskirstė pagal nenormalų skirstinį, nes $p < 0,05$. Nepaisant to, buvo apskaičiuoti kintamųjų asimetrijos ir eksceso koeficientai, kurie neviršijo ± 2 ribos, todėl galima juos laikyti pasiskirsčiusiais pagal normalųjį skirstinį. Atsižvelgiant į kintamųjų pasiskirstymą, buvo taikyti parametriniai testai. Kintamųjų palyginimui tarp lyčių buvo taikytas nepriklausomų imčių Student t-testas. Kintamųjų ryšiui nustatyti buvo apskaičiuoti Pearson koreliacijos koeficientai. Ribinės asmenybės sutrikimo ir psichopatijos raiškos prognostinių veiksnių analizei taikyta tiesinė regresija.

3. REZULTATAI

3.1. Psichopatijos ir ribinės asmenybės sutrikimo raiškos palyginimas tarp lyčių

Siekiant išsiaiškinti psichopatijos ir ribinės asmenybės sutrikimo raiškos skirtumus delinkventiškų paauglių imtyje tarp lyčių, buvo taikytas nepriklausomų imčių Student t-testas. Duomenys pateikti 3.1. lentelėje.

3.1. lentelė. *Psichopatijos ir ribinės asmenybės sutrikimo raiškos palyginimas tarp lyčių (N = 79)*

Skalės	Merginos	Vaikinai	Lyčių skirtumai		
	(n = 25)	(n = 54)	t	df	p
	M(SD)	M(SD)			
TriPM bendras	136,60(21,58)	146,22(19,76)	-1,96	77	0,054
TriPM Įžūlumas	47,00(7,11)	49,15(8,55)	-1,09	77	0,278
TriPM Piktybiškumas	40,16(10,27)	45,31(8,32)	-2,38	77	0,020
TriPM Neslopinimas	49,44(13,37)	51,76(10,84)	-0,82	77	0,415
BPFSC-11	31,96(8,63)	29,06(7,90)	1,48	77	0,144
AIDA bendras	99,76(39,00)	84,22(31,39)	1,89	77	0,062
AIDA Netolydumas	47,32(16,37)	40,65(12,60)	1,99	77	0,051
AIDA Emocinis savasties patyrimas	13,20(7,05)	9,69(5,69)	2,36	77	0,021
AIDA Nedarna	52,44(25,67)	43,57(22,26)	1,57	77	0,121
AIDA Savasties vaizdiniai	19,68(10,50)	16,81(8,78)	1,27	77	0,209
AIDA Savarankiškumas	18,40(10,42)	15,04(9,58)	1,41	77	0,162
AIDA Kognityvusis savasties patyrimas	14,36(7,25)	11,72(6,33)	1,64	77	0,104

Pastaba. M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis. Statistiškai reikšmingas skirtumas pažymėtas paryškintu šriftu.

Pirmiausia, nagrinėjant bendrųjų psichopatijos bruožų raišką, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp merginų ($M = 136,60$; $SD = 21,58$) ir vaikinų ($M = 146,22$; $SD = 19,76$) nebuvo nustatyta ($t = -1,96$, $df = 77$, $p = 0,054$). Tai reiškia, kad vaikinai ir merginos pasižymi panašia psichopatiškumo raiška. Analizuojant bendrą RAS savybių raišką, taip pat nebuvo nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp merginų ($M = 31,96$; $SD = 8,63$) ir vaikinų ($M = 29,06$; $SD = 7,90$; $t = 1,48$; $df = 77$; $p = 0,144$). Tai rodo, kad abiejų lyčių grupėse bendrosios RAS savybės buvo panašiai išreikštos. Tačiau nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp merginų ($M = 40,16$; $SD = 10,27$) ir vaikinų ($M =$

45,31, $SD = 8,32$) psichopatijos piktybiškumo bruožo raiškos ($t = -2,38$, $df = 77$, $p = 0,020$). Rezultatai rodo, kad vaikinams būdinga didesnė empatijos stoka, atvira agresija, didesnis siekis išnaudoti kitus ir ieškoti susijaudinimo, lyginant su merginomis. Taip pat nustatyta, kad merginų ($M = 13,20$; $SD = 7,05$) tapatumo netolydumo skalės emocinis savasties patyrimas yra statistiškai reikšmingai daugiau išreikštas nei vaikinų ($M = 9,69$; $SD = 5,69$; $t = 2,36$; $df = 77$; $p = 0,021$). Tai rodo, kad merginoms yra būdinga didesnė tapatumą įtvirtinančių emocijų stoka.

3.2. Ribinės asmenybės sutrikimo raiškos sąsajos su psichopatija, tapatumo difuzija, taisyklių laužymu ir amžiumi

Siekiant išsiaiškinti, kaip ribinės asmenybės sutrikimo raiška bendroje delinkventiškų paauglių imtyje ir tarp skirtingų lyties grupių susijusi su psichopatijos bruožų raiška, tapatumo difuzija, taisyklių laužymu bei amžiumi, apskaičiuoti Pearson koreliacijos koeficientai. Duomenys pateikti 3.2. lentelėje.

3.2. lentelė. *Ribinės asmenybės sutrikimo raiškos koreliacijos koeficientai ($N = 79$)*

Skalės	BPFSC-11		
	Merginos ($n = 25$)	Vaikinai ($n = 54$)	Bendra imtis ($N = 79$)
	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>
TriMP bendras	0,53**	0,28*	0,32**
TriMP Įžūlumumas	-0,38	0,01	-0,12
TriMP Piktybiškumas	0,47*	0,08	0,17
TriMP Neslopinimas	0,70**	0,45**	0,52**
AIDA bendras	0,80**	0,49**	0,62**
AIDA Netolydumas	0,70**	0,23	0,44**
AIDA Emocinis savasties patyrimas	0,74**	0,42**	0,56**
AIDA Nedarna	0,77**	0,55**	0,36**
AIDA Savasties vaizdiniai	0,66**	0,52**	0,58**
AIDA Savarankiškumas	0,79**	0,54**	0,63**
AIDA Kognityvusis savasties patyrimas	0,63**	0,41**	0,51**
YSR 11/18 Taisyklių laužymas	0,65**	0,48**	0,54**
Amžius	0,19	0,19	0,18

Pastaba. r – Pearson koreliacijos koeficientas. Statistiškai reikšmingos koreliacijos pažymėtos žvaigždutėmis (** $p < 0,01$, * $p < 0,05$).

Nustatyta, kad bendroje imtyje bendra RAS savybių raiška statistiškai reikšmingai teigiamai susijusi su bendra psichopatijos bruožų raiška ($r = 0,32$; $p < 0,01$). Tai rodo, kad delinkventiškų paauglių imtyje didėjant RAS savybių raiškai, taip pat didėja bendra psichopatijos bruožų raiška. Merginų grupėje RAS savybių raiška parodė statistiškai reikšmingą sąsają su neslopiniu ($r = 0,70$; $p < 0,01$), kuri yra stipriausia sąsaja tarp visų psichopatijos bruožų, o silpniausia statistiškai reikšminga sąsaja nustatyta su piktybiškumu ($r = 0,47$; $p < 0,05$). Vaikinų grupėje buvo nustatyta, jog iš visų psichopatijos skalės matavimų tik neslopinimas ($r = 0,45$; $p < 0,01$) statistiškai reikšmingai teigiamai susijęs su RAS požymių raiška. Bendroje imtyje RAS savybių raiška statistiškai reikšmingai teigiamai susijusi su tapatumo difuzija ($r = 0,62$; $p < 0,01$). Tai rodo, kad kuo stipriau išreikštos RAS savybės, tuo didesnė patiriama tapatumo difuzija. Taip pat nustatyta, kad bendroje imtyje iš visų matuotų skalių RAS savybių raiška stipriausiai statistiškai reikšmingai susijusi su tapatumo difuzija ($r = 0,62$; $p < 0,01$), o silpniausiai, tačiau statistiškai reikšmingai, susijusi su bendra psichopatijos bruožų raiška ($r = 0,32$; $p < 0,01$). Merginų grupėje nustatyta, kad RAS savybių raiška stipriausiai statistiškai reikšmingai susijusi su tapatumo difuzija ($r = 0,80$; $p < 0,01$), o silpniausiai statistiškai reikšmingai susijusi su piktybiškumu ($r = 0,47$; $p < 0,05$). Vaikinų grupėje nustatyta, kad RAS savybių raiška stipriausiai statistiškai reikšmingai susijusi su nedarnos skale ($r = 0,55$; $p < 0,01$), o silpniausiai statistiškai reikšmingai susijusi su bendrais psichopatijos bruožais ($r = 0,28$; $p < 0,05$).

3.3. Psichopatijos raiškos sąsajos su tapatumo difuzija, taisyklių laužymu ir amžiumi

Siekiant nustatyti, kaip bendra psichopatijos bruožų raiška bendroje delinkventiškų paauglių imtyje ir tarp skirtingų lyties grupių susijusi su tapatumo difuzija, taisyklių laužymu ir amžiumi, apskaičiuoti Pearson koreliacijos koeficientai. Nustatyta, kad bendra psichopatijos bruožų raiška statistiškai reikšmingai nesusijusi su tapatumo difuzija ($r = 0,18$; $p > 0,05$), įskaitant tapatumo difuzijos skales ir subskales. Tačiau nustatyta, jog psichopatijos bruožų raiška statistiškai reikšmingai teigiamai susijusi su taisyklių laužimu bendroje imtyje ($r = 0,53$; $p < 0,01$), merginų grupėje ($r = 0,72$; $p < 0,01$) ir vaikinų grupėje ($r = 0,48$; $p < 0,01$). Duomenys pateikti 3.3.1. lentelėje.

3.3.1. lentelė. Bendrų psichopatijos bruožų raiškos koreliacijos koeficientai ($N = 79$)

Skalės	TriMP bendras		
	Merginos	Vaikinai	Bendra imtis
	($n = 25$)	($n = 54$)	($N = 79$)
	r	r	r
AIDA bendras	0,34	0,17	0,18
AIDA Netolydumas	0,34	0,02	0,09
AIDA Emocinis savasties patyrimas	0,34	0,08	0,11
AIDA Nedarna	0,30	0,22	0,20
AIDA Savasties vaizdiniai	0,27	0,25	0,22
AIDA Savarankiškumas	0,36	0,12	0,16
AIDA Kognityvusis savasties patyrimas	0,16	0,25	0,17
YSR 11/18 Taisyklių laužymas	0,72**	0,48**	0,53**
Amžius	0,17	0,06	0,11

Pastaba. r – Pearson koreliacijos koeficientas. Statistiškai reikšmingos koreliacijos pažymėtos žvaigždutėmis (** $p < 0,01$, * $p < 0,05$).

Rezultatai rodo, kad didėjant delinkventiškų paauglių bendriems psichopatijos bruožams, didėja ir taisyklių laužymas bendroje imtyje ir abejose lyčių grupėse. Taip pat nenustatytas statistiškai reikšmingas ryšys tarp bendros psichopatijos bruožų raiškos ir amžiaus bendroje imtyje ($r = 0,11$; $p > 0,05$), nei vaikinų grupėje ($r = 0,06$; $p > 0,05$), ar merginų grupėje ($r = 0,17$; $p > 0,05$).

Siekiant išsiaiškinti, kaip psichopatijos bruožo įžūlumo raiška susijusi su tapatumo difuzija, taisyklių laužymu ir amžiumi bendroje imtyje bei tarp skirtingų grupių, buvo apskaičiuoti Pearson koreliacijos koeficientai. Nustatyta, kad įžūlumo raiška statistiškai reikšmingai neigiamai susijusi su tapatumo difuzija bendroje imtyje ($r = -0,31$; $p < 0,01$) ir merginų grupėje ($r = -0,56$; $p < 0,01$). Tai rodo, kad kuo didesnė įžūlumo raiška, tuo mažesnė tapatumo difuzija merginų grupėje. Tačiau, vaikinų grupėje nenustatytas statistiškai reikšmingas ryšys tarp įžūlumo raiškos ir tapatumo difuzijos ($r = -0,17$; $p > 0,05$). Įžūlumo raiška bendroje imtyje iš visų matuotų skalių ir subskalių stipriausiai statistiškai reikšmingai koreliuoja su netolydumo skale ($r = -0,40$; $p < 0,01$), o silpniausiai statistiškai reikšmingai su emocinio savasties patyrimo subskale ($r = -0,25$; $p < 0,05$). Taip pat nustatyta, jog įžūlumo raiška su amžiumi ir taisyklių laužymu nėra statistiškai reikšmingai susiję ($p > 0,05$). Vaikinų grupėje nustatyta, kad įžūlumo raiška statistiškai reikšmingai susijusi tik su netolydumo skale ($r = -0,29$; $p < 0,05$). Merginų grupėje nustatyta, kad įžūlumo raiškos stipriausia statistiškai reikšminga sąsaja yra su netolydumo skale ($r = -0,59$; $p < 0,01$), tačiau silpniausia, bet vis dar statistiškai

reikšminga sąsaja buvo nustatyta su savarankiškumo subskale ($r = -0,41$; $p < 0,05$). Duomenys pateikti 3.3.2. lentelėje.

3.3.2. lentelė. *Įžūlumo raiškos koreliacijos koeficientai (N = 79)*

Skalės	TriMP Įžūlumas		
	Merginos (n = 25)	Vaikinai (n = 54)	Bendra imtis (N = 79)
	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>
AIDA bendras	-0,56**	-0,17	-0,31**
AIDA Netolydumas	-0,59**	-0,29*	-0,40**
AIDA Emocinis savasties patyrimas	-0,42*	-0,15	-0,25*
AIDA Nedarna	-0,47*	-0,08	-0,21
AIDA Savasties vaizdiniai	-0,45*	-0,00	-0,15
AIDA Savarankiškumas	-0,41*	-0,18	-0,26*
AIDA Kognityvusis savasties patyrimas	-0,44*	-0,00	-0,15
YSR 11/18 Taisyklių laužymas	-0,31	0,11	-0,02
Amžius	0,28	0,02	0,10

Pastaba. *r* – Pearson koreliacijos koeficientas. Statistiškai reikšmingos koreliacijos pažymėtos žvaigždutėmis (** $p < 0,01$, * $p < 0,05$).

Siekiant išsiaiškinti, kaip psichopatijos bruožo piktybiškumo raiška susijusi su tapatumo difuzija, taisyklių laužymu ir amžiumi bendroje imtyje ir tarp skirtingų grupių, buvo apskaičiuoti Pearson koreliacijos koeficientai. Nustatyta, jog bendroje imtyje piktybiškumo raiška statistiškai reikšmingai teigiamai susijusi tik su taisyklių laužymu ($r = 0,38$; $p < 0,01$). Tai rodo, kad didėjant delinkventiškų paauglių piktybiškumo bruožo raiškai, pastebimas ir didesnis taisyklių laužymas. Taip pat nustatyta, jog merginų grupėje piktybiškumo raiška statistiškai reikšmingai teigiamai susijusi su tapatumo difuzija ($r = 0,41$; $p < 0,05$) ir netolydumo skale ($r = 0,48$; $p < 0,05$). Šie rezultatai rodo, kad didėjant merginų piktybiškumo bruožui, patiriama didesnė tapatumo difuzija ir didesnis tapatumo netolydumas. Duomenys pateikti 3.3.3. lentelėje.

3.3.3. lentelė. *Piktybiškumo raiškos koreliacijos koeficientai (N = 79)*

Skalės	TriMP Piktybiškumas		
	Merginos	Vaikinai	Bendra imtis
	(n = 25)	(n = 54)	(N = 79)
	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>
AIDA bendras	0,41*	0,11	0,16
AIDA Netolydumas	0,48*	0,10	0,18
AIDA Emocinis savasties patyrimas	0,36	0,06	0,10
AIDA Nedarna	0,32	0,10	0,13
AIDA Savasties vaizdiniai	0,25	0,08	0,10
AIDA Savarankiškumas	0,37	0,02	0,10
AIDA Kognityvusis savasties patyrimas	0,24	0,20	0,16
YSR 11/18 Taisyklių laužymas	0,64**	0,29*	0,38**
Amžius	0,03	-0,13	-0,04

Pastaba. *r* – Pearson koreliacijos koeficientas. Statistiškai reikšmingos koreliacijos pažymėtos žvaigždutėmis (** $p < 0,01$, * $p < 0,05$).

Siekiant išsiaiškinti, kaip psichopatijos bruožo neslopinimo raiška susijusi su tapatumo difuzija, taisyklių laužymu ir amžiumi bendroje imtyje ir tarp skirtingų grupių, buvo apskaičiuoti Pearson koreliacijos koeficientai. Nustatyta, jog neslopinimo raiška statistiškai reikšmingai teigiamai susijusi su taisyklių laužymu bendroje imtyje ($r = 0,64$; $p < 0,01$), merginų grupėje ($r = 0,84$; $p < 0,01$) ir vaikinų grupėje ($r = 0,57$; $p < 0,01$). Tai reiškia, kad didėjant neslopinimo bruožui, didėja ir taisyklių laužymas tiek bendroje imtyje, tiek atskirose lyčių grupėse. Taip pat nustatyta, jog neslopinimo raiška statistiškai reikšmingai teigiamai susijusi su tapatumo difuzija bendroje imtyje ($r = 0,64$; $p < 0,01$), merginų grupėje ($r = 0,53$; $p < 0,01$) ir vaikinų grupėje ($r = 0,36$; $p < 0,01$). Tai rodo, kad didėjant neslopinimo bruožui, taip pat didėja patiriama tapatumo difuzija tiek bendroje imtyje, tiek atskirose lyčių grupėse. Be to, nustatyta teigiama sąsaja tarp neslopinimo raiškos ir tapatumo difuzijos skalių bei subskalių. Iš tapatumo difuzijos subskalių stipriausiai su neslopinimu susiję savasties vaizdiniai ($r = 0,41$; $p < 0,01$), o silpniausiai su kognityviniu savasties patyrimu ($r = 0,28$; $p < 0,05$). Duomenys pateikti 3.3.4. lentelėje.

3.3.4. lentelė. Neslopinimo raiškos koreliacijos koeficientai ($N = 79$)

Skalės	TriMP Neslopinimas		
	Merginos	Vaikinai	Bendra imtis
	($n = 25$)	($n = 54$)	($N = 79$)
	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>
AIDA bendras	0,53**	0,36**	0,40**
AIDA Netolydumas	0,50*	0,20	0,29**
AIDA Emocinis savasties patyrimas	0,49*	0,21	0,29**
AIDA Nedarna	0,49*	0,39**	0,40**
AIDA Savasties vaizdiniai	0,48*	0,40**	0,41**
AIDA Savarankiškumas	0,51**	0,34*	0,38**
AIDA Kognityvusis savasties patyrimas	0,31	0,30*	0,28*
YSR 11/18 Taisyklių laužymas	0,84**	0,57**	0,65**
Amžius	0,10	0,19	0,16

Pastaba. *r* – Pearson koreliacijos koeficientas. Statistiškai reikšmingos koreliacijos pažymėtos žvaigždutėmis (** $p < 0,01$, * $p < 0,05$).

3.4. Psichopatijos raiškos prognostiniai veiksniai

Siekiant nustatyti psichopatijos raiškos prognostinius veiksnius buvo atlikta tiesinė regresinė analizė. Sudarant pirmąjį regresijos modelį, buvo atrinkti nepriklausomi kintamieji, kurie pasižymėjo statistiškai reikšminga koreliacija su bendra psichopatijos bruožų raiška. Konkrečiai, šie kintamieji buvo bendra RAS savybių raiška naudojant BPFSC-11 bei taisyklių laužymas. Gautieji duomenys rodo, kad atliktas regresinis modelis yra statistiškai reikšmingas ($F = 15,13$; $R^2 = 0,285$; $p < 0,001$) ir kad bent vienas nepriklausomas kintamasis yra statistiškai svarbus modelyje. Gautas ($R^2 = 0,285$) rodo, jog 28,5% psichopatijos bruožų raiškos kintamumą gali paaiškinti bendra RAS savybių raiška ir taisyklių laužymas. Nustatyta, jog svarbiausias modelyje nepriklausomas kintamasis yra taisyklių laužymas, kuris statistiškai reikšmingai prisideda prognozuojant psichopatijos bruožų raiškos didėjimą ($\beta = 1,54$; $p = <0,001$). Tai reiškia, kad stiprėjančią psichopatijos bruožų raišką, gali leisti numatyti didesnis taisyklių laužymo įvertis. Rezultatai pateikiami 3.4. lentelėje.

3.4. lentelė. Psichopatijos raiškos prognostiniai veiksniai (N = 79)

Nepriklausomi kintamieji		Priklausomas kintamasis				
		TriMP bendras				
Modelis		Beta (β)	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>R</i> ²
1	BPFSC-11	0,13	0,668	15,13	<0,001	0,285
	YSR 11/18 Taisyklių laužymas	1,54	<0,001			
2		TriMP				
		Neslopinimas				
	AIDA Netolydumas	0,08	0,391	21,69	<0,001	0,443
	AIDA Nedarna	0,06	0,270			
	YSR 11/18 Taisyklių laužymas	1,01	<0,001			
3		TriMP Įžūlumas				
	AIDA Netolydumas	-0,22	0,006	7,11	0,001	0,158
	AIDA Savarankiškumas	-0,02	0,837			
4		TriMP				
		Piktybiškumas				
	YSR 11/18 Taisyklių laužymas	0,55	<0,001	11,30	<0,001	0,229
	Lytis	5,71	0,005			

Pastaba. Statistiškai reikšmingi rezultatai pažymėti paryškintu šriftu.

Antrajam regresijos modeliui priklausomas kintamasis pasirinktas neslopinimo dimensija, o nepriklausomi kintamieji, kurie statistiškai reikšmingai koreliavo. Gautieji duomenys rodo, kad atliktas regresinis modelis yra statistiškai reikšmingas ($F = 21,69$; $R^2 = 0,443$; $p < 0,001$). Gautas ($R^2 = 0,443$) rodo, kad 44,3% neslopinimo dimensijos didėjimą paaiškina pasirinkti nepriklausomi kintamieji. Nustatyta, jog svarbiausi modelyje nepriklausomi kintamieji yra taisyklių laužymas ($\beta = 1,01$; $p = <0,001$), kuris statistiškai reikšmingai prisideda prognozuojant neslopinimo bruožo didėjimą. Tai reiškia, kad didesnis taisyklių laužymo įvertis gali leisti numatyti stipresne neslopinimo bruožo raišką. Trečiasis atliktas regresinis modelis nurodo ($R^2 = 0,158$), kad tik 15,8% įžūlumo dimensijos augimą paaiškina nepriklausomi kintamieji. Nustatyta, kad mažėjantis tapatumo netolydumas prisideda prie įžūlumo bruožo didėjimo ($\beta = -0,22$; $p = 0,006$). Ketvirtasis modelis, atlikus analizę, pasirodo statistiškai reikšmingas, nurodydamas, kad lytis ir taisyklių laužymas ($R^2 = 0,229$) paaiškina 22,9% prognozuojamo piktybiškumo bruožo raiškos didėjimą. Vyriška lytis prognozavo piktybiškumo bruožo stiprėjimą ($\beta = 5,71$; $p = 0,005$), t. y. vaikinams galima prognozuoti

stipriau išreikštą piktybiškumo bruožą. Taip pat ir taisyklių laužymas prognozavo piktybiškumo bruožo stiprėjimą ($\beta = 0,55$; $p = <0,001$). Tai rodo, kad didėjant taisyklių laužymo įverčiui, galima prognozuoti stiprėjantį piktybiškumo bruožą.

3.5. Ribinės asmenybės sutrikimo raiškos prognostiniai veiksniai

Taip pat buvo atlikta tiesinė regresinė analizė, siekiant nustatyti prognostinius veiksnius, kurie yra susiję su RAS požymių raiška. Pirmajam Regresijos modeliui sudaryti buvo pasirinkti nepriklausomi kintamieji, kurie statistiškai reikšmingai koreliavo su bendru RAS savybių raiška, neįtraukiant neslopavimo ir tapatumo difuzijos skalių bei subskalių, siekiant išvengti daugiasluoksniškumo efekto. Duomenys pateikiami 3.5. lentelėje.

3.5. lentelė. Ribinės asmenybės sutrikimo raiškos prognostiniai veiksniai (N = 79)

Nepriklausomi kintamieji		Priklausomas kintamasis				
		BPFSC-11				
Modelis		Beta (β)	p	F	p	R ²
1	TriMP bendras	0,02	0,617	25,83	<0,001	0,508
	AIDA bendras	0,12	<0,001			
	YSR 11/18 Taisyklių laužymas	0,42	0,001			
2	TriMP Neslopavimas	0,10	0,179	20,99	<0,001	0,532
	AIDA Netolydumas	0,03	0,674			
	AIDA Nedarna	0,16	<0,001			
	YSR 11/18 Taisyklių laužymas	0,32	0,015			

Pastaba. Statistiškai reikšmingi rezultatai pažymėti paryškintu šriftu.

Gautieji duomenys rodo, kad pirmasis atliktas regresinis modelis yra statistiškai reikšmingas ($F = 25,83$; $R^2 = 0,508$; $p < 0,001$). Tai nurodo, jog bent vienas iš nepriklausomų kintamųjų yra statistiškai svarbus prognozuojant RAS raiškos didėjimą. Gautas ($R^2 = 0,508$) rodo, kad 50,8% RAS raiškos kintamumo gali paaiškinti bendra psichopatijos bruožų raiška, tapatumo difuzija ir taisyklių laužymas. Tai reiškia, kad šie trys kintamieji sudaro svarbų dalį bendro kintamumo, susijusio su RAS požymių raiška. Nustatyti svarbiausi modelyje nepriklausomi kintamieji yra tapatumo difuzija ($\beta = 0,12$; $p = <0,001$) ir taisyklių laužymas ($\beta = 0,42$; $p = 0,001$). Šie kintamieji statistiškai reikšmingai prisideda prie RAS raiškos prognostinio didėjimo. Tai reiškia, kad kai tapatumo difuzija ir taisyklių

laužymo įvertis didėja, galima prognozuoti ribinės asmenybės raiškos didėjimą. Antrojo modelio duomenys ($R^2 = 0,532$) rodo, kad 53,2% bendrų RAS savybių didėjimą paaiškina pasirinkti nepriklausomi kintamieji. Nustatyta, kad nedarna ($\beta = 0,16$; $p = <0,001$) ir taisyklių laužymas ($\beta = 0,32$; $p = 0,015$) teigiamai statistiškai reikšmingai prognozuoja RAS požymių raišką. Tai rodo, kad didėjant patiriamai tapatumo nedarnai ir taisyklių laužymo įverčiui, galima prognozuoti, kad RAS savybės bus vis labiau išreikštos.

4. REZULTATŲ APITARIMAS

Šiuo tyrimu buvo siekiama ištirti psichopatijos ir RAS raiškos ypatumus delinkventiškų paauglių imtyje, remiantis dimensiniu požiūriu. Buvo analizuojami psichopatijos ir RAS raiškos skirtumai tarp lyčių. Buvo atlikta analizė dėl sąsajų tarp psichopatijos, RAS raiškos ir tapatumo difuzijos, taisyklių laužymo bei amžiaus. Taip pat buvo nustatyti psichopatijos ir RAS raiškos prognostiniai veiksniai.

Buvo keliama hipotezė, kad vaikinų psichopatijos bruožai bus stipriau išreikšti nei merginų. Gauti rezultatai rodo, jog hipotezė pasitvirtino tik iš dalies. Statistiškai reikšmingo skirtumo tarp vaikinų ir merginų bendrų psichopatijos bruožų nenustatyta, tačiau nustatyta, kad vaikinų piktybiškumo bruožas yra stipriau išreikštas nei merginų. Ši hipotezė buvo iškelta remiantis Pechorro ir kolegų (2019) atliktu tyrimu, kurio metu buvo tiriamos paauglių imties iš valstybinių mokyklų charakteristikos. Tyrėjai nustatė, kad vaikinai pasižymi stipriau išreikštais žūlumo, piktybiškumo ir bendrais psichopatijos bruožais, palyginti su merginomis (Pechorro et al., 2019). Be to, autoriai atliko palyginimą tarp moksleivių vaikinų ir delinkventiškų vaikinų bei nustatė, jog delinkventiškiems vaikinams būdingesni stipriau išreikšti bendri ir atskiri psichopatijos bruožai. Šio tyrimo gautus rezultatus iš dalies patvirtinami Sica ir kolegų (2021) atlikto tyrimo duomenys su suaugusiųjų nuteistų asmenų intimi, kuriuose nurodoma, kad nėra skirtumo tarp vyrų ir moterų bendrų psichopatijos bruožų. Tačiau Sica ir kolegų (2021) nustatė, kad moterys pasižymėjo stipriau išreikštu neslopinimo bruožu už vyrus. Autoriai taip pat nustatė, jog moterų išreikštas neslopinimo bruožas buvo stipriau susijęs su psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo problemomis, savęs žalojimu ir prastesniais kalėjimo personalo vertinimais dėl netinkamo elgesio, palyginti su vyrais (Sica et al., 2021). Šiame tyrime nustatyta, jog stipriau išreikštas merginų neslopinimo bruožas buvo susijęs su patiriama tapatumo difuzija ir taisyklių laužymu. Skirtumai tarp gautų rezultatų gali būti lemiami tiek pačios imties, tiek amžiaus skirtumų.

Antrąją pirmos hipotezės dalimi nurodoma, kad merginos pasižymi stipriau išreikštomis bendromis RAS savybėmis. Šie rezultatai skiriasi nuo McGill ir Stefurak (2021) atlikto tyrimo, kuris buvo atliktas delinquentiškų paauglių imtyje. Pastarojo tyrimo rezultatuose nurodoma, kad merginos pasižymi stipriau išreikštomis RAS savybėmis. Sevecke, Lehmkuhl ir Krischer (2008) tyrimo rezultatai taip pat nurodo, jog delinkventiškų paauglių imtyje merginos pasižymi stipriau išreikštomis RAS savybėmis už vaikus. Tačiau šio tyrimo rezultatus patvirtintų Sprague ir kolegų (2012) atliktas tyrimas su suaugusiųjų intimi, kuriame nustatyta, jog bendra RAS savybių raiška nesiskiria tarp lyčių. Taip pat šio tyrimo rezultatus patvirtinta Hunt, Bornovalova ir Patrick (2015) longitudinalinio tyrimo su dvynukų intimi duomenis, kurie rodo, kad moterys ir vyrai pasižymi panašia psichopatijos

ar RAS savybių raiška. Rezultatų skirtumus galėtų paaiškinti skirtingos naudotos priemonės RAS savybių raiškos matavimui ir imties skirtumai. Visgi, šiame tyrime buvo nustatyta, jog merginos pasižymi stipriau išreikšta tapatumą įtvirtinančių emocijų stoka, kuri priskiriamas tapatumo difuzijai ir yra susijusi su RAS raiška. Šie rezultatai nesutampa su Kassin ir kolegų (2013) atlikto tyrimo duomenimis, kuris buvo atliktas nedelinkventiškų paauglių imtyje. Pastarajame tyrimo rezultatuose nurodoma, kad merginos ir vaikinai pasižymi panašia tapatumą įtvirtinančių emocijų stoka (Kassin et al., 2013). Šiuos skirtumus galėtų paaiškinti imties skirtumai, kurie gali lemti nevienodą rezultatų interpretaciją ar įvertinimą.

Antrosios hipotezės pirmąją dalimi buvo nurodoma, kad bendros RAS raiškos savybės teigiamai statistiškai reikšmingai siejasi su psichopatijos bruožais. Gauti rezultatai patvirtina hipotezę, jog RAS savybių raiška teigiamai statistiškai reikšmingai susijusi su bendrais psichopatijos bruožais. Šiuos rezultatus atitinka Chabrol ir Leichsenring (2006) tyrimo rezultatai, atlikti su nedelinkventiškų paauglių imtimi. Viljoen ir kolegės (2015) nurodo, kad ryšys tarp psichopatijos ir RAS atsiranda dėl bendrų simptomų persidengimo. Verona, Sprague ir Javdani (2012) tirdami bakalauro studentus nustatė, jog RAS simptomai teigiamai susisiję su psichopatiją atspindinčiais impulsyviais ir asocialiais bruožais. Tyrimo autoriai taip nustatė, jog RAS simptomai nėra susiję su psichopatijos tarpasmeniniais ir afektiniais bruožais, tokiais kaip grandioziškumas, paviršutiniškas afektas, beširdiškumas ir apgaulingumas (Verona et al., 2012). Panašūs rezultatai gauti longitudinaliniame Hunt, Bornovalova ir Patrick (2015) tyrime. Tyrimo rezultatai rodo, jog didėjant psichopatijos tarpasmeninių ir afektyvių bruožų raiškai, mažėja RAS savybių raiška (Hunt et al., 2015). Tačiau pastebėta, jog didėjant impulsyviems ir asocialiems psichopatijos bruožams, didėja RAS savybių raiška (Hunt et al., 2015). Edwards ir kolegų (2021) atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad didėjant RAS raiškai, pastebima bendrų psichopatijos bruožų išraiška nuteistų moterų imtyje. Centifanti, Thomson ir Kwok (2016) tirdami suaugusių imtį nustatė, kad RAS bruožai teigiamai statistiškai reikšmingai susiję su psichopatijos antisocialiniais ir egocentriškais bruožais. Tačiau reikšmingos sąsajos nebuvo nustatyta su beširdiškumo bruožu (Centifanti et al., 2016). Šiame tyrime taip pat buvo tiriama sąsaja tarp bendrų RAS savybių raiškos ir atskirtų psichopatijos bruožų. Nustatyta, kad RAS raiška teigiamai statistiškai reikšmingai susijusi su neslopinimo dimensija. Šie rezultatai rodo, kad didėjant RAS raiškai pastebimas stiprėjantis neslopinimo bruožas, kuris apima impulsyvumą, neatsakingumą, priešišumą, pyktį ir agresiją, nepasitikėjimą kitais, polinkį į nusikalstamą elgesį ir psichoaktyvių medžiagų vartojimą. Be to, šiame tyrime buvo pastebėta, jog merginų grupėje didėjant RAS raiškai stebimas stiprėjantis piktybiškumo bruožas, kuris apima empatijos stoką, žiaurumą, atvirą agresiją, siekį išnaudoti kitus ir siekį susijaudinti. Panašūs rezultatai buvo gauti Daurio ir Taylor (2022) atliktame tyrime su studentų imtimi. Tyrime buvo nustatyta, jog

RAS raiška teigiamai susijusi su piktybiškumo ir neslopavimo bruožais, o neigiamai susijusi su įžūlumo bruožu (Daurio & Taylor, 2022). Du ir Templer (2022) pateikė išvadą, jog įžūlumas yra adaptyvusis psichopatinės asmenybės bruožas, kuris teigiamai susijęs su aukštesniu gyvenimo pasitenkinimu, darbo pasitenkinimu, pozityviu efektu ir mažesniu neigiamu efektu. Dotterer ir kolegos (2017) nustatė, jog stipriau išreikštas įžūlumo bruožas susijęs su mažesnę reaktyviają kontrolę, mažesniais internaliais sunkumais ir didesniu atsparumu. Apibendrinant, dauguma tyrimų patvirtina šio tyrimo rezultatus, kad yra teigiama sąsaja tarp RAS raiškos ir bendrų psichopatijos bruožų. Nepaisant to, tyrimų su identiška metodologija, kuriais būtų galima palyginti šio tyrimo rezultatus, nerasta. Nors tyrimuose buvo naudojami skirtingi psichopatijos ir RAS raiškos matavimo instrumentai skirtingose imtyse, rezultatai vis dėlto rodo bendrą išvadą, kad psichopatija ir RAS raiška turi teigiamą sąsają. Tai atitinka šio tyrimo rezultatus, atliktus delinkventiškų paauglių imtyje.

Antrosios hipotezės antroji dalis teigia, kad RAS raiška ir tapatumo difuzija turi teigiamą sąsają. Gauti rezultatai patvirtina, kad didėjant RAS raiškai, taip pat patiriama didesnė tapatumo difuzija. Šiuos gautus rezultatus patvirtina Erlač, Bucik ir Kumperščak (2022) atliktas tyrimas su paauglių merginų imtimi, kuriame nustatyta, kad didėjant RAS raiškai taip pat didėja patiriama tapatumo difuzija. Be to, gautus rezultatus patvirtina Sharp ir Cervantes (2023) bei Rivnyák ir kolegų (2021) atlikti tyrimai moksleivių paauglių imtyje. Šie rezultatai rodo, kad bendrai visiems paaugliams, nepriklausomai nuo imties išskirtinumo, būdingas RAS raiškos didėjimas kartu su tapatumo difuzijos patyrimu. Antrosios hipotezės trečiojoje dalyje nurodoma, kad RAS raiška teigiamai susijusi su taisyklių laužymu. Gauti rezultatai patvirtina, kad didėjant RAS raiškai, taip pat didėja taisyklių laužymas. Tai atitinka Barkauskienės ir kolegų (2019) atlikto tyrimo rezultatus delinkventiškų paauglių imtyje Lietuvoje. Taip pat pasitvirtino antrosios hipotezės paskutinioji dalis, kurioje buvo teigiama, kad RAS raiška nėra susijusi su amžiumi. Šiuos rezultatus patvirtina ir ankstesni tyrimai su moksleivių paauglių imtimi (Sharp & Cervantes, 2023) ir su studentų imtimi (Du & Templer, 2022).

Trečioji hipotezė, nurodanti, kad psichopatijos bruožų raiška statistiškai reikšmingai siejasi su tapatumo difuzija, pasitvirtino tik iš dalies. Gauti rezultatai rodo, jog nėra statistiškai reikšmingos sąsajos tarp bendrų psichopatijos bruožų ir piktybiškumo bruožo su tapatumo difuzija. Tačiau buvo nustatytos statistiškai reikšmingos sąsajos tarp tapatumo difuzijos ir neslopavimo bei įžūlumo bruožų. Rezultatai rodo, kad didėjant patiriamai tapatumo difuzijai, statistiškai reikšmingai stiprėja neslopavimo bruožas, o didėjant įžūlumo bruožui mažėja patiriama tapatumo difuzija. Šiuos rezultatus iš dalies patvirtina Semel ir kolegų (2021) atliktas tyrimas su delinkventiškų paauglių imtimi. Semel ir kolegos (2021) nustatė, jog įžūlumo bruožas statistiškai reikšmingai neigiamai susijęs su tapatumo difuzija, o piktybiškumas ir neslopinimas teigiamai statistiškai reikšmingai susiję

su patiriama tapatumo difuzija. Gauti šio tyrimo ir rezultatų skirtumai su Semel ir kolegų (2021) tyrimo rezultatais dėl piktybiškumo bruožo gali būti dėl skirtingo instrumento, kuriuo buvo matuojama tapatumo difuzija. Taip pat rezultatų skirtumams gali turėti įtakos imties dydis. Šio tyrimo rezultatai dalinai patvirtina Chabrol ir Leichsenring (2006) tyrimą, kuriame buvo nustatyta, kad psichopatijos bruožai, tokie kaip beširdiškumas ir impulsyvumas, yra statistiškai teigiamai susiję su tapatumo difuzija neklinikinėje paauglių imtyje. Tyrimo autorių gauti rezultatai rodo, kad didėjant beširdiškumui ir impulsyvumui, taip pat didėja patiriama tapatumo difuzija (Chabrol & Leichsenring, 2006).

Sekanti trečiosios hipotezės dalis pasitvirtino tik iš dalies, nes buvo nustatyta tik statistiškai teigiama sąsaja tarp bendrų psichopatijos bruožų, piktybiškumo ir neslopinimo bruožų su taisyklių laužymu, tačiau nustatyta, jog įžūlumas nėra statistiškai reikšmingai susijęs. Stipriausia teigiama sąsaja bendroje imtyje buvo nustatyta tarp taisyklių laužymo ir neslopinimo, o ši sąsaja dar labiau sustiprėjo merginų grupėje. Ustinavičiūtės ir kolegų (2019) atliktame tyrime su delinkventiškų paauglių imtimi Lietuvoje buvo nustatyta, jog įkalintų paauglių įžūlumo, piktybiškumo ir neslopinimo bruožai teigiamai susiję su taisyklių laužymu. Tačiau, paaugliams, kuriems buvo paskirta probacija, piktybiškumo ir neslopinimo bruožai buvo teigiamai susiję su taisyklių laužymu, o įžūlumo bruožas neparodė statistiškai reikšmingos sąsajos. Be to, nepriklausomai nuo išskirtų grupių, buvo nustatyta stipriausia sąsaja tarp taisyklių laužymo ir neslopinimo bruožo. Taigi, šio tyrimo rezultatai labiau patvirtina Ustinavičiūtės ir kolegų (2019) tyrimo rezultatus su paauglių grupe, kuriems buvo paskirta probacija, nei su įkalintų paauglių grupe. Duomenų skirtumai gali būti gauti dėl pačios grupės skirtumų. Pažymėtina, jog šiame tyrime nebuvo atskirai suskirstytos delinkventiškų paauglių grupės, kurioms buvo paskirta probacija arba apribota laisvė dėl padarytų nusikaltimų. Paskutinė hipotezės dalis dėl amžiaus taip pat patvirtino, kad amžius ir psichopatijos bruožai nėra susiję. Tyrimų su panašia metodologija rasti nepavyko, kuriame būtų nagrinėjamas psichopatijos bruožų ryšys su amžiumi.

Ketvirtoji hipotezė pasitvirtino tik iš dalies. Buvo pastebėta, kad didesnis įvertis taisyklių laužymo atveju yra susijęs su prognozuojama aukštesne bendrų psichopatijos ir neslopinimo, piktybiškumo bruožų raiška. Šie rezultatai patvirtina Laurinavičiaus ir Ustinavičiūtės (2020) tyrimo išvadas, kad bendrų psichopatijos bruožų raiškos didėjimas prognozuoja nesmurtinius nusikaltimus, įskaitant taisyklių nesilaikymą. Ankstesniuose tyrimuose buvo nustatyta, jog RAS savybių raiška susijusi su antrinių psichopatijos bruožų didėjimu, kuriems būdingas nuolatinis deviantinis gyvenimo būdas, impulsyvumas, neigiamas emocionalumas, agresija ir neatsakingumas (Vaillancourt & Brittain, 2019). Branch ir Berman (2023) nustatė, kad didėjanti psichopatijos raiška prognozuoja sutrikusį tapatumą ir tapatumo trūkumą, tačiau jaučiamas tapatumo nuoseklumo jausmas visais

savasties aspektais, įskaitant pasitikėjimą savo įsitikinimais, požiūriais ir vertybėmis, yra susijęs su prognozuojamu psichopatijos mažėjimu. Šio tyrimo gauti rezultatai rodo, jog prognozuojamas įžūlumo bruožo didėjimas susijęs su mažėjančiu tapatumo netolydumu. Pastarieji rezultatai, susiję su įžūlumo bruožų didėjimu ir mažėjančiu tapatumo netolydumu, rodo pozityvų efektą delinkventiškų paauglių imtyje. Šiuos rezultatus patvirtina ankstesni tyrimai su paaugliais, kuriuose įžūlumas buvo nurodomas kaip adaptyvusis psichopatijos bruožas (Du ir Templer, 2022; Dotterer et al., 2017). Be to šiame tyrime buvo nustatyta, jog vyriška lytis prognozuoja stipriau išreikštą piktybiškumo bruožą. Šiuos rezultatus patvirtina Pechorro ir kolegų (2019) atliktas tyrimas, kuriame nurodoma, kad stipriau išreikštas piktybiškumo bruožas būdingas vaikinams paauglių imtyje.

Penktoji hipotezė pasitvirtino tik iš dalies. Rezultatai rodo, kad prognozuojamas RAS raiškos augimas yra susijęs su stipriau patiriama tapatumo difuzija, tapatumo nedarna ir didėjančiu taisyklių laužymu. Šio tyrimo rezultatai patvirtina Goodman ir kolegų (1999) atliktą tyrimą, kuriame nustatyta, jog taisyklių laužymas prognozuoja RAS savybių raiškos didėjimą. Sharp ir Fonagy (2015) teigė, kad RAS raiška paauglystėje yra susijęs su intensyviu pykčiu ir sutrikusiu tapatumo jausmu. Tai atitinka iš dalies šio tyrimo rezultatus. Hallquist, Hipwell ir Stepp (2015) teigimu, prognozuojama, kad mažėjant savikontrolei, padidės RAS raiška. Cramer (2016) nustatė, jog vaikystėje stipriau išreikštas impulsyvumas ir agresija geriausiai prognozuoja RAS požymių raišką suaugus. Gautus rezultatų skirtumus gali lemti pačios imties skirtumai. Tyrimų, kurie nagrinėtų delinkventiškų paauglių RAS raiškos prognostinius veiksnius yra nedaug, todėl rezultatų palyginimas yra ribotas.

Tyrimo ribotumai ir tolesnių tyrimų kryptys. Nepaisant to, jog tyrimas papildė žinias apie keliamą problemą, svarbu atkreipti dėmesį ir į jo ribotumus. Siekiant daryti išvadas apie visus Lietuvos delinkventinius paauglius, būtina pripažinti, kad tai neįmanoma dėl išskylusių kliūčių tyrimo metu. Atliktas tyrimas yra skerspjuvio dizaino ir imties dydis nėra nepakankamas. Ankstesniuose tyrimuose buvo pastebėti statistiškai reikšmingi skirtumai lyginant psichopatijos ir RAS raiška tarp skirtingų lyčių. Tačiau šiame tyrime statistiškai reikšmingų skirtumų nepavyko nustatyti, galimai dėl nepakankamo imties dydžio. Taip pat, RAS savybės vertintos naudojant vienmatį BPFSC-11 instrumentą, į kurį neįtrauktas joks savęs žalojimo punktas ir instrumente neišskirtos skirtingos dimensijos kaip atskiros RAS savybės. Tuo pačiu šiame tyrime buvo matuojama tik viena delinkventinio elgesio rūšis - taisyklių laužymas. Ankstesni tyrimai rodo, kad psichopatijos bruožų raiška susijusi su skirtingomis delinkventinio elgesio rūšimis (Laurinavičius ir Ustinavičiūtė, 2020). Turint žinias apie konkrečių RAS dimensijų, skirtingo delinkventinio elgesio formų ir savęs žalojimo ryšį su psichopatija, galima būtų suteikti efektyvesnę pagalbą delinkventiniams paaugliams. Šios žinios leistų suprasti specifinius veiksnius ir sąsajas, kurios gali turėti įtakos jų elgesiui. Remiantis šiomis žiniomis, galima sukurti geriau pritaikytus intervencijos ir prevencijos metodus,

kurių tikslas būtų mažinti psichopatijos raišką ir savęs žalojimo tendencijas bei padėti paaugliams įgyti sveikesnį ir adaptyvesnį elgesį. Atsižvelgiant į šio tyrimo ribotumą, būtų naudinga ateities tyrimuose įtraukti daugiamatį RAS konstruklą ir apimti įvairias delinkventinio elgesio rūšis. Tai leistų detaliau nagrinėti RAS sąsajas su įvairiais delinkventiniais elgesio aspektais bei atskleisti potencialius veiksnius ir sąryšius. Įtraukiant daugiamatį instrumentą ir daugiasluoksnės analizės metodus, galima gauti platesnį ir išsamesnį supratimą apie kompleksišką sąveiką, kuri galėtų turėti praktines implikacijas į pagalbos ir intervencijos priemones delinkventinių paauglių imtyje. Todėl ateities tyrimai turėtų įtraukti didesnę imtį ir įvertinti konstrukto ryšį laiko perspektyvoje, siekiant gauti patikimesnius ir nuodugnesnius rezultatus, kurie galėtų pridėti naujų žinių apie priežastinius ryšius tarp tiriamų konstrukto.

IŠVADOS

1. Delinkventiški vaikinai pasižymi stipriau išreikštu piktybiškumu, t. y. lyginant su delinkventiškomis merginomis, jiems būdinga didesnė empatijos stoka, atvira agresija, didesnis žiaurumas ir polinkis išnaudoti kitus. Vaikinai ir merginos nesiskiria pagal ribinės asmenybės sutrikimo požymių raišką. Tačiau merginoms yra būdinga tapatumą įtvirtinančių emocijų stoka.
2. Nustatyta, kad delinkventiškų paauglių ribinės asmenybės sutrikimo požymiai teigiamai susiję su psichopatiškumu, ypač su neslopinimo dimensija. Taip pat daugiau sutrikimo požymių turintiems paaugliams būdinga stipriau patiriama tapatumo difuzija ir taisyklių laužymas.
3. Nustatyta, kad delinkventiškų paauglių psichopatiškumas teigiamai susijęs su taisyklių laužymu. Įžūlumo dimensija neigiamai susijusi su stipriau patiriama tapatumo difuzija, t. y. didesnis dominavimo poreikis, rizikingumas ir mažesnis patiriamas nerimas yra susijęs su mažiau patiriama tapatumo difuzija.
4. Nustatyta, kad psichopatiškumą ir jo neslopinimo dimensiją geriausiai prognozuoja taisyklių laužymas, piktybiškumą – taisyklių laužymas ir vyriška lytis, neslopinimą – taisyklių laužymas, o įžūlumo dimensiją – mažesnis tapatumo netolydumas, t. y. aiškesni ateities planai, stipresnis bendrumo patyrimas ir emocinis tapatumo patyrimas.
5. Nustatyta, kad ribinės asmenybės požymius geriausiai prognozuoja taisyklių laužymas, tapatumo difuzija ir tapatumo nedarna, t. y. ego silpnumas, tuštumos jausmas, įtaigumas bei perdėtas derinimasis prie kitų.

LITERATŪRA

- Abromaitienė, L. (2012). *Delinkventinio elgesio pedagogika*. Kaunas: Technologija
- Achenbach, T. M., & Rescorla, L. A. (2001). *Manual for the ASEBA school-age forms & profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth, and Families.
- Adams, G. R., Munro, B., Munro, G., Doherty-Poirer, M., & Edwards, J. (2005). Identity Processing Styles and Canadian Adolescents' Self-Reported Delinquency. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 5(1), 57–65. https://doi.org/10.1207/s1532706xid0501_4
- Akers, R.L., Jennings, W.G. (2019). *The Social Learning Theory of Crime and Deviance*. In: Krohn, M., Hendrix, N., Penly Hall, G., Lizotte, A. (eds) *Handbook on Crime and Deviance*. Handbooks of Sociology and Social Research. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20779-3_6
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.)*. Paimta iš <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Andershed, H., Kerr, M., Stattin, H., & Levander, S. (2002). Psychopathic traits in non-referred youths: A new assessment tool. In E. Blaauw, & L. Sheridan (Eds.), *Psychopaths: Current International Perspectives* (pp. 131-158). The Hague: Elsevier.
- Antoine, S. M., Fredborg, B. K., Streiner, D., Guimond, T., Dixon-Gordon, K. L., Chapman, A. L., ... McMinn, S. (2023). Subgroups of borderline personality disorder: A latent class analysis. *Psychiatry Research*, 323, 115131. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2023.115131>
- Asarnow, J. R., Berk, M. S., Bedics, J., Adrian, M., Gallop, R., Cohen, J., ... McCauley, E. (2021). Dialectical behavior therapy for suicidal self-harming youth: emotion regulation, mechanisms, and mediators. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 60(9), 1105-1115. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2021.01.016>
- Asscher, J. J., van Vugt, E. S., Stams, G. J., Deković, M., Eichelsheim, V. I., & Yousfi, S. (2011). The relationship between juvenile psychopathic traits, delinquency and (violent) recidivism: a meta-analysis. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 52(11), 1134–1143. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02412.x>
- Azeredo, A., Moreira, D., Figueiredo, P., & Barbosa, F. (2019). Delinquent Behavior: Systematic Review of Genetic and Environmental Risk Factors. *Clinical child and family psychology review*, 22(4), 502–526. <https://doi.org/10.1007/s10567-019-00298-w>
- Bailey, A. J., & Finn, P. R. (2020). Borderline Personality Disorder Symptom Comorbidity Within a High Externalizing Sample: Relationship to the Internalizing-Externalizing Dimensional Structure of Psychopathology. *Journal of personality disorders*, 34(6), 814–826. https://doi.org/10.1521/pedi_2019_33_415

- Bajovic, M., & Rizzo, K. (2021). Meta-moral cognition: bridging the gap among adolescents' moral thinking, moral emotions and moral actions. *International Journal of Adolescence and Youth*, 26(1), 1-11. <https://doi.org/10.1080/02673843.2020.1867206>
- Bakker-Huvenaars, M. J., Greven, C. U., Herpers, P., Wiegers, E., Jansen, A., van der Steen, R., ... Buitelaar, J. K. (2020). Saliva oxytocin, cortisol, and testosterone levels in adolescent boys with autism spectrum disorder, oppositional defiant disorder/conduct disorder and typically developing individuals. *European neuropsychopharmacology: the journal of the European College of Neuropsychopharmacology*, 30, 87–101. <https://doi.org/10.1016/j.euroneuro.2018.07.097>
- Bandura, A. (1978). Social learning theory of aggression. *Journal of communication*, 28(3), 12-29. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1978.tb01621.x>
- Barkauskienė, R., Adler, A., Čekuolienė, D., & Gervinskaitė-Paulaitienė, L. (2019). Internalising problems and borderline personality features as mediators of the link between traumatic experiences and antisocial behaviours in delinquent adolescents. *Psychiatria i psychologia kliniczna*, 19(1), 7-12. <http://dx.doi.org/10.15557/PiPK.2019.0001>
- Barkauskienė, R., Gaudiešiūtė, E., Adler, A., Gervinskaitė-Paulaitienė, L., Laurinavičius, A. ir Skabeikytė-Norkienė, G. (2022). Criteria A and B of the Alternative DSM-5 Model for Personality Disorders (AMPD) Capture Borderline Personality Features Among Adolescents. *Frontiers in psychiatry*, 13, 828301. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2022.828301>
- Barra, S., Aebi, M., d'Huart, D., Schmeck, K., Schmid, M., & Boonmann, C. (2022). Adverse Childhood Experiences, Personality, and Crime: Distinct Associations among a High-Risk Sample of Institutionalized Youth. *International journal of environmental research and public health*, 19(3), 1227. <https://doi.org/10.3390/ijerph19031227>
- Barrett, D. E., Katsiyannis, A., Zhang, D., & Kingree, J. B. (2015). Predictors of teen childbearing among delinquent and non-delinquent females. *Journal of Child and Family Studies*, 24(4), 970–978. <https://doi.org/10.1007/s10826-014-9907-6>
- Becker, D. F., Grilo, C. M., Edell, W. S., & McGlashan, T. H. (2000). Comorbidity of borderline personality disorder with other personality disorders in hospitalized adolescents and adults. *The American journal of psychiatry*, 157(12), 2011–2016. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.157.12.2011>
- Beeney, J. E., Hallquist, M. N., Clifton, A. D., Lazarus, S. A., & Pilkonis, P. A. (2018). Social disadvantage and borderline personality disorder: A study of social networks. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 9(1), 62. <https://doi.org/10.1037/per0000234>
- Bellino, S., Bosia, M., Montemagni, C., Rocca, P., Bozzatello, P. (2022). Risk Factors of Early Onset of Borderline Personality Disorder: A Conceptual Model. In: Rocca, P., Bellino, S. (eds) *Psychosis and Personality Disorders*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-09058-5_6

- Belsky, D. W., Caspi, A., Arseneault, L., Bleidorn, W., Fonagy, P., Goodman, M., Houts, R., & Moffitt, T. E. (2012). Etiological features of borderline personality related characteristics in a birth cohort of 12-year-old children. *Development and psychopathology*, 24(1), 251–265. <https://doi.org/10.1017/S0954579411000812>
- Black, D. W., Blum, N., Pfohl, B., & Hale, N. (2004). Suicidal behavior in borderline personality disorder: prevalence, risk factors, prediction, and prevention. *Journal of personality disorders*, 18(3: Special issue), 226-239 <https://doi.org/10.1521/pedi.18.3.226.35445>
- Blair, R. J. R. (2010). Neuroimaging of psychopathy and antisocial behavior: a targeted review. *Current psychiatry reports*, 12, 76-82. <https://doi.org/10.1007/s11920-009-0086-x>
- Blažytė, V., & Raižienė, S. (2014). Friendship quality of adolescents, who are inclined and who are not inclined into delinquent behavior, comparison. *Pedagogika*, 113(1), 170–185. <https://doi.org/10.15823/p.2014.1760>
- Bornovalova, M. A., Hicks, B. M., Iacono, W. G., & McGue, M. (2009). Stability, change, and heritability of borderline personality disorder traits from adolescence to adulthood: A longitudinal twin study. *Development and Psychopathology*, 21, 1335–1353. <https://doi.org/10.1017%2FS0954579409990186>
- Borschmann, R., Coffey, C., Moran, P., Hearps, S., Degenhardt, L., Kinner, S. A., & Patton, G. (2014). Self-harm in young offenders. *Suicide & life-threatening behavior*, 44(6), 641–652. <https://doi.org/10.1111/sltb.12096>
- Bortolla, R., Cavicchioli, M., Galli, M., Verschure, P. F. M. J., & Maffei, C. (2019). A comprehensive evaluation of emotional responsiveness in borderline personality disorder: a support for hypersensitivity hypothesis. *Borderline personality disorder and emotion dysregulation*, 6, 8. <https://doi.org/10.1186/s40479-019-0105-4>
- Bossan, B., Jann, O. & Hammerstein, P. (2015). The evolution of social learning and its economic consequences. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 112, 266-288. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jebo.2015.01.010>
- Bouchard, T. J., & McGue, M. (1990). Genetic and rearing environmental influences on adult personality: An analysis of adopted twins reared apart. *Journal of Personality*, 58(1), 263–292. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1990.tb00916.x>
- Bozzatello, P., Bellino, S., Bosia, M., & Rocca, P. (2019). Early detection and outcome in borderline personality disorder. *Frontiers in psychiatry*, 10, 710. <https://doi.org/10.3389%2Ffpsyt.2019.00710>
- Bozzatello, P., Rocca, P., Baldassarri, L., Bosia, M., & Bellino, S. (2021). The Role of Trauma in Early Onset Borderline Personality Disorder: A Biopsychosocial Perspective. *Frontiers in psychiatry*, 12, 721361. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2021.721361>

- Branch, R., & Berman, S. L. (2023). Risk Propensity as a Function of Personality and Identity. *Youth*, 3(2), 526-540. <https://doi.org/10.3390/youth3020036>
- Branje, S., De Moor, E. L., Spitzer, J., & Becht, A. I. (2021). Dynamics of identity development in adolescence: A decade in review. *Journal of Research on Adolescence*, 31(4), 908-927. <https://doi.org/10.1111/jora.12678>
- Brazil, K., & Forth, A. (2016). Psychopathy Checklist: Youth Version (PCL:YV). In: Zeigler-Hill, V., Shackelford, T. (eds) *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_1102-1
- Breen, A. V., Scott, C., & McLean, K. C. (2021). The “stuff” of narrative identity: Touring big and small stories in emerging adults’ dorm rooms. *Qualitative Psychology*, 8(3), 297. <http://dx.doi.org/10.1037/qup0000158>
- Brook, J. S., Lee, J. Y., Finch, S. J., Brown, E. N., & Brook, D. W. (2013). Long-term consequences of membership in trajectory groups of delinquent behavior in an urban sample: violence, drug use, interpersonal, and neighborhood attributes. *Aggressive behavior*, 39(6), 440–452. <https://doi.org/10.1002/ab.21493>
- Burke, J. D., & Stepp, S. D. (2012). Adolescent disruptive behavior and borderline personality disorder symptoms in young adult men. *Journal of abnormal child psychology*, 40, 35-44. <https://doi.org/10.1007/s10802-011-9558-7>
- Carlisi, C.O., Moffitt, T.E., Knodt, A.R., Harrington, H., Ireland, D., Melzer, T.R., Poulton, R., Ramrakha, S., Caspi, A., Hariri, A.R., & Viding, E. (2020). Associations between life-course-persistent antisocial behaviour and brain structure in a population-representative longitudinal birth cohort. *The Lancet. Psychiatry*, 7, 245 - 253. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30002-X](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30002-X)
- Carter, A. (2019). The consequences of adolescent delinquent behavior for adult employment outcomes. *Journal of youth and adolescence*, 48, 17-29. <https://doi.org/10.1007/s10964-018-0934-2>
- Caspi, A., & Silva, P. A. (1995). Temperamental qualities at age three predict personality traits in young adulthood: Longitudinal evidence from a birth cohort. *Child development*, 66(2), 486-498. <https://doi.org/10.2307/1131592>
- Cattane, N., Rossi, R., Lanfredi, M., & Cattaneo, A. (2017). Borderline personality disorder and childhood trauma: exploring the affected biological systems and mechanisms. *BMC psychiatry*, 17(1), 221. <https://doi.org/10.1186/s12888-017-1383-2>
- Chabrol, H., & Leichsenring, F. (2006). Borderline personality organization and psychopathic traits in nonclinical adolescents: relationships of identity diffusion, primitive defense mechanisms and reality testing with callousness and impulsivity traits. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 70(2), 160–170. <https://doi.org/10.1521/bumc.2006.70.2.160>

- Chanen, A. M., Jovev, M., Djaja, D., McDougall, E., Yuen, H. P., Rawlings, D., & Jackson, H. J. (2008). Screening for borderline personality disorder in outpatient youth. *Journal of personality disorders*, 22(4), 353-364. <https://doi.org/10.1521/pedi.2008.22.4.353>
- Cicchetti, D., & Cohen, D. J. (Eds.). (2006). *Developmental psychopathology, volume 1: theory and method (Vol. 1)*. John Wiley & Sons.
- Cicchetti, D., & Rogosch, F. A. (2002). A developmental psychopathology perspective on adolescence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70(1), 6–20. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.70.1.6>
- Cochran, J. K., Maskaly, J., Jones, S., & Sellers, C. S. (2017). Using Structural Equations to Model Akers' Social Learning Theory With Data on Intimate Partner Violence. *Crime & Delinquency*, 63(1), 39–60. <https://doi.org/10.1177/0011128715597694>
- Cooke, D. J., & Michie, C. (2001). Refining the construct of psychopathy: Towards a hierarchical model. *Psychological Assessment*, 13(2), 171–188. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.13.2.171>
- Cramer P. (2016). Childhood Precursors of Adult Borderline Personality Disorder Features: A Longitudinal Study. *The Journal of nervous and mental disease*, 204(7), 494–499. <https://doi.org/10.1097/NMD.0000000000000514>
- Crawford, T. N., Cohen, P. R., Chen, H., Anglin, D. M., & Ehrensaft, M. (2009). Early maternal separation and the trajectory of borderline personality disorder symptoms. *Development and psychopathology*, 21(3), 1013-1030. <https://doi.org/10.1017/s0954579409000546>
- Crick, N. R., Murray-Close, D., & Woods, K. (2005). Borderline personality features in childhood: A short-term longitudinal study. *Development and Psychopathology*, 17, 1051–1070. <https://doi.org/10.1017/S0954579405050492>
- Crowell, S. E., Beauchaine, T. P., & Linehan, M. M. (2009). A biosocial developmental model of borderline personality: Elaborating and extending linehan's theory. *Psychological Bulletin*, 135(3), 495–510. <https://doi.org/10.1037/a0015616>
- Dahl R. E. (2004). Adolescent brain development: a period of vulnerabilities and opportunities. Keynote address. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1021, 1–22. <https://doi.org/10.1196/annals.1308.001>
- Daurio, A. M., & Taylor, J. (2022). An investigation of the triarchic model of psychopathy and self-reported Cluster B personality disorder traits. *Personality disorders*, 13(2), 153–159. <https://doi.org/10.1037/per0000500>
- DeMatteo, D., Hart, S. D., Heilbrun, K., Boccaccini, M. T., Cunningham, M. D., Douglas, K. S., Dvoskin, J. A., Edens, J. F., Guy, L. S., Murrie, D. C., Otto, R. K., Packer, I. K., & Reidy, T. J. (2020). Statement of concerned experts on the use of the Hare Psychopathy Checklist—Revised in capital sentencing to

- assess risk for institutional violence. *Psychology, Public Policy, and Law*, 26(2), 133–144. <https://doi.org/10.1037/law0000223>
- Doeselaar, L. V., Becht, A. I., Klimstra, T. A., & Meeus, W. H. J. (2018). A review and integration of three key components of identity development. *European Psychologist*, 23(4), 278–288. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000334>
- Dos Santos, W., Holanda, L., Meneses, G., Luengo, M. A., & Gómez-Fraguela, J. A. (2019). Antisocial behaviour: a unidimensional or multidimensional construct? *Avances en Psicología Latinoamericana*, 37(1), 13–27. <https://doi.org/10.12804/revistas.urosario.edu.co/apl/a.5105>
- Dotterer, H. L., Waller, R., Cope, L. M., Hicks, B. M., Nigg, J. T., Zucker, R. A., & Hyde, L. W. (2017). Concurrent and developmental correlates of psychopathic traits using a triarchic psychopathy model approach. *Journal of Abnormal Psychology*, 126(7), 859–876. <https://doi.org/10.1037/abn0000302>
- Drislane, L. E., Patrick, C. J., & Arsal, G. (2014). Clarifying the content coverage of differing psychopathy inventories through reference to the triarchic psychopathy measure. *Psychological assessment*, 26(2), 350–362. <https://doi.org/10.1037/a0035152>
- Du, Y. Y. L., & Templer, K. J. (2022). The happy subclinical psychopath: The protective role of boldness in successful psychopathy. *Journal of Happiness Studies*, 23(3), 1143–1168. <https://doi.org/10.1007/s10902-021-00444-8>
- Edens, J. F., Marcus, D. K., & Vaughn, M. G. (2011). Exploring the taxometric status of psychopathy among youthful offenders: is there a juvenile psychopath taxon?. *Law and human behavior*, 35(1), 13–24. <https://doi.org/10.1007/s10979-010-9230-8>
- Edwards, B. G., Maurer, J. M., Harenski, C. L., & Kiehl, K. A. (2021). Psychopathy, Borderline Personality Disorder, and Substance Use in Incarcerated Females. *Criminal Justice and Behavior*, 48(12), 1732–1748. <https://doi.org/10.1177/00938548211033336>
- Erikson, E. H. (1956). The problem of ego identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4, 56–121. <https://doi.org/10.1177/000306515600400104>
- Erikson, E. H. (1968). *Identity youth and crisis* (No. 7). WW Norton & company.
- Erikson, E. H. (1970). *Autobiographic Notes on the Identity Crisis*. *Daedalus*, 99(4), 730–759. Paimta iš <http://www.jstor.org/stable/20023973>
- Flexon, J. L., & Meldrum, R. C. (2013). Adolescent psychopathic traits and violent delinquency: Additive and nonadditive effects with key criminological variables. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 11(4), 349–369. <https://doi.org/10.1177/1541204012470850>
- Forth, A. E., Kosson, D. S., & Hare, R. D. (2003). *The harepsychopathy checklist: youth version*. Toronto: Multi-Health Systems

- Fosco, W. D., Hawk Jr, L. W., Colder, C. R., Meisel, S. N., & Lengua, L. J. (2019). The development of inhibitory control in adolescence and prospective relations with delinquency. *Journal of Adolescence*, 76, 37-47. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2019.08.008>
- Fossati, A., Sharp, C., Borroni, S., & Somma, A. (2019). Psychometric properties of the Borderline Personality Features Scale for Children-11 (BPFSC-11) in a sample of community dwelling Italian adolescents. *European Journal of Psychological Assessment*, 35(1), 70–77. <https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000377>
- Fournier, L. F., McDonald, J. B., Clayson, P. E., & Verona, E. (2021). Psychopathic traits, inhibition, and positive and negative emotion: Results from an emotional Go/No-Go task. *Psychophysiology*, 58(6), e13815. <https://doi.org/10.1111/psyp.13815>
- Frick, P. J. (2016). Current research on conduct disorder in children and adolescents. *South African Journal of Psychology*, 46(2), 160-174. <https://doi.org/10.1177/0081246316628455>
- Furnham, A., & Thompson, J. (1991). Personality and self-reported delinquency. *Personality and Individual Differences*, 12(6), 585–593. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(91\)90255-A](https://doi.org/10.1016/0191-8869(91)90255-A)
- Geerlings, Y., Asscher, J. J., Stams, G. J. J., & Assink, M. (2020). The association between psychopathy and delinquency in juveniles: A three-level meta-analysis. *Aggression and violent behavior*, 50, 101342. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2019.101342>
- Gibbs, J. C. (2019). *Moral development and reality: Beyond the theories of Kohlberg, Hoffman, and Haidt*. Oxford University Press.
- Gibbs, J. C., Potter, G. B., & Goldstein, A. P. (1995). *The EQUIP program: Teaching youth to think and act responsibly through a peer-helping approach*. Research Press
- Gilmore, K. (2019). Is emerging adulthood a new developmental phase?. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 67(4), 625-653. <https://doi.org/10.1177/0003065119868680>
- Goodman, G., Hull, J. W., Clarkin, J. F., & Yeomans, F. E. (1999). Childhood antisocial behaviors as predictors of psychotic symptoms and DSM-III-R borderline criteria among inpatients with borderline personality disorder. *Journal of personality disorders*, 13(1), 35–46. <https://doi.org/10.1521/pedi.1999.13.1.35>
- Goth, K., Foelsch, P., Schlüter-Müller, S., Birkhölzer, M., Jung, E., Pick, O., & Schmeck, K. (2012). Assessment of identity development and identity diffusion in adolescence-Theoretical basis and psychometric properties of the self-report questionnaire AIDA. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 6, 1-16. <https://doi.org/10.1186/1753-2000-6-27>
- Grilo, C. M., Becker, D. F., Fehon, D. C., Walker, M. L., Edell, W. S., & McGlashan, T. H. (1996). Gender differences in personality disorders in psychiatrically hospitalized adolescents. *The American journal of psychiatry*. <https://doi.org/10.1176/ajp.153.8.1089>

- Gubbels, J., van der Put, C. E., & Assink, M. (2019). Risk factors for school absenteeism and dropout: A meta-analytic review. *Journal of youth and adolescence*, 48, 1637-1667. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01072-5>
- Hallquist, M. N., Hipwell, A. E., & Stepp, S. D. (2015). Poor self-control and harsh punishment in childhood prospectively predict borderline personality symptoms in adolescent girls. *Journal of Abnormal Psychology*, 124(3), 549–564. <https://doi.org/10.1037/abn0000058>
- Hare, R. D. (1991). *Manual for the revised psychopathy checklist (1st ed.)*. Toronto: Multi-Health Systems
- Hare, R. D. (1996). Psychopathy: A clinical construct whose time has come. *Criminal Justice and Behavior*, 23(1), 25–54. <https://doi.org/10.1177/0093854896023001004>
- Hare, R. D. (2003). *The hare psychopathy checklist-revised(2nd ed.)*. Toronto: Multi-Health Systems.
- Hare, R. D., & Neumann, C. S. (2008). Psychopathy as a clinical and empirical construct. *Annual review of clinical psychology*, 4, 217–246. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.3.022806.091452>
- Hare, R. D., & Neumann, C. S. (2009). Psychopathy: Assessment and forensic implications. *Canadian Journal of Psychiatry*, 54, 791– 802. <http://dx.doi.org/10.1177/070674370905401202>
- Helmond, P., Overbeek, G., Brugman, D., & Gibbs, J. C. (2015). A meta-analysis on cognitive distortions and externalizing problem behavior: Associations, moderators, and treatment effectiveness. *Criminal Justice and Behavior*, 42(3), 245–262. <https://doi.org/10.1177/0093854814552842>
- Hirschi, T., & Hindelang, M. J. (1977). Intelligence and delinquency: A revisionist review. *American Sociological Review*, 42(4), 571–587. <https://doi.org/10.2307/2094556>
- Hughes, N., Ungar, M., Fagan, A., Murray, J., Atilola, O., Nichols, K., Garcia, J., & Kinner, S. (2020). Health determinants of adolescent criminalisation. *The Lancet. Child & adolescent health*, 4(2), 151–162. [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(19\)30347-5](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(19)30347-5)
- Hunt, E., Bornoalova, M. A., & Patrick, C. J. (2015). Genetic and environmental overlap between borderline personality disorder traits and psychopathy: evidence for promotive effects of factor 2 and protective effects of factor 1. *Psychological medicine*, 45(7), 1471–1481. <https://doi.org/10.1017/S0033291714002608>
- Hutsebaut, J., Feenstra, D. J., & Luyten, P. (2013). Personality disorders in adolescence: Label or opportunity? *Clinical Psychology: Science and Practice*, 20(4), 445–451. <https://doi.org/10.1111/cpsp.12052>
- Jacobsen, S. K., & Zaatut, A. (2022). Quantity or quality?: Assessing the role of household structure and parent-child relationship in juvenile delinquency. *Deviant Behavior*, 43(1), 30-43. <https://doi.org/10.1080/01639625.2020.1774241>
- Johnson, J. G., Cohen, P., Kasen, S., Skodol, A. E., & Oldham, J. M. (2008). Cumulative prevalence of personality disorders between adolescence and adulthood. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 118(5), 410-413. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.2008.01231.x>

- Jolliffe, D. (2013). Exploring the relationship between the Five-Factor Model of personality, social factors and self-reported delinquency. *Personality and Individual Differences*, 55(1), 47–52. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.01.014>
- Jones, S. E., Miller, J. D., & Lynam, D. R. (2011). Personality, antisocial behavior, and aggression: A meta-analytic review. *Journal of Criminal Justice*, 39(4), 329–337. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2011.03.004>
- Jung, E., Pick, O., Schlüter-Müller, S., Schmeck, K., & Goth, K. (2013). Identity development in adolescents with mental problems. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 7(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/1753-2000-7-26>
- Justickaja, S., Kalpokas, V. ir Ūselė, L. (2008). 15–17 amžiaus moksleivių delinkventinis elgesys ir viktimizacija Lietuvoje. *Teisės problemos*, 4(62), 67-108.
- Kaess, M., Brunner, R., & Chanen, A. (2014). Borderline personality disorder in adolescence. *Pediatrics*, 134(4), 782–793. <https://doi.org/10.1542/peds.2013-3677>
- Kaess, M., Resch, F., Parzer, P., von Ceumern-Lindenstjerna, I.-A., Henze, R., & Brunner, R. (2013). Temperamental patterns in female adolescents with borderline personality disorder. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 201(2), 109–115. <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e31827f6480>
- Kassin, M., De Castro, F., Arango, I., & Goth, K. (2013). Psychometric properties of a culture-adapted Spanish version of AIDA (Assessment of Identity Development in Adolescence) in Mexico. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 7, 25. <https://doi.org/10.1186/1753-2000-7-25>
- Kelley, S. E., Edens, J. F., Donnellan, M. B., Mowle, E. N., & Sörman, K. (2018). Self- and informant perceptions of psychopathic traits in relation to the triarchic model. *Journal of Personality*, 86, 738 – 751. <http://dx.doi.org/10.1111/jopy.12354>
- Kim, J., Kim, R., Oh, H., Lippert, A. M., & Subramanian, S. V. (2020). Estimating the influence of adolescent delinquent behavior on adult health using sibling fixed effects. *Social Science & Medicine*, 265, 113397. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113397>
- Kim-Cohen, J., Caspi, A., Moffitt, T. E., Harrington, H., Milne, B. J., & Poulton, R. (2003). Prior juvenile diagnoses in adults with mental disorder: developmental follow-back of a prospective-longitudinal cohort. *Archives of general psychiatry*, 60(7), 709-717. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.60.7.709>
- Klimstra, T. A., Crocetti, E., Hale, W. W., Kolman, A. I., Fortanier, E., & Meeus, W. H. (2011). Identity formation in juvenile delinquents and clinically referred youth. *European Review of Applied Psychology*, 61(3), 123-13. <https://doi.org/10.1016/j.erap.2011.05.002>
- Klimukienė, V. (2020). *Teistų paauglių delinkvencinio elgesio rizikos ir apsauginių veiksnių kaita bei prognostinės galimybės* (Daktaro disertacija). Vilnius: Vilniaus universitetas. Paimta iš <https://epublications.vu.lt/object/elaba:62865265/62865265.pdf>

- Kohlberg, L., & Hersh, R. H. (1977). Moral Development: A Review of the Theory. *Theory Into Practice*, 16(2), 53–59. Paimta iš <http://www.jstor.org/stable/1475172>
- Krischer, M. K., & Sevecke, K. (2008). Early traumatization and psychopathy in female and male juvenile offenders. *International journal of law and psychiatry*, 31(3), 253–262. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2008.04.008>
- Kroger, J. (2005). CHAPTER TEN Identity Development during Adolescence. Blackwell handbook of adolescence, 205-226. Paimta iš <https://academic.udayton.edu/JackBauer/Readings%20595/Kroger.pdf>
- Lardén, M., Melin, L., Holst, U., & Långström, N. (2006). Moral judgement, cognitive distortions and empathy in incarcerated delinquent and community control adolescents. *Psychology, Crime & Law*, 12(5), 453-462. <https://doi.org/10.1080/10683160500036855>
- Laurinavičius, A. (2020). *Nepilnamečių teisės pažeidėjų rizikos ir apsauginių veiksnių analizė*. Vilniaus universiteto leidykla.
- Laurinavičius, A. ir Ustinavičiūtė, L. (2020). Galimybių prognozuoti paauglių delinkventinį elgesį tyrimas. In A. Laurinavičius (Ed.). *Nepilnamečių teisės pažeidėjų rizikos ir apsauginių veiksnių analizė* (pp. 176-221). Vilniaus universiteto leidykla.
- Laurinavičius, A., Sellbom, M., Klimukienė, V., Wygant, D. B., Laurinaitytė, I., Ustinavičiūtė, L., & Baltrūnas, M. (2020). Examination of triarchic psychopathy measure in a sample of Lithuanian juvenile offenders. *Psychological Assessment*, 32(4), 407–413. <https://doi.org/10.1037/pas0000793>
- Lee, I. S., Jung, W. M., Lee, Y. S., Wallraven, C., & Chae, Y. (2021). Operant and classical learning principles underlying mind-body interaction in pain modulation: a pilot fMRI study. *Scientific reports*, 11(1), 1663. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-81134-6>
- Leenarts, L. E. W., Dölitzsch, C., Pérez, T., Schmeck, K., Fegert, J. M., & Schmid, M. (2017). The relationships between gender, psychopathic traits and self-reported delinquency: a comparison between a general population sample and a high-risk sample for juvenile delinquency. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 11, 64. <https://doi.org/10.1186/s13034-017-0202-3>
- Lilienfeld, S. O., & Fowler, K. A. (2006). *The self-report assessment of psychopathy: Problems, pitfalls and promises*. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 107–132). New York: The Guildford Press.
- Lopez-Villatoro, J., Palomares, N., Díaz-Marsá, M., & Carrasco, J. (2018). Borderline personality disorder with psychopathic traits: a critical review. *Clin Med Rev Case Rep*, 5(10.23937), 2378-3656. <https://doi.org/10.23937/2378-3656/1410227>
- Lynam, D., Moffitt, T., & Stouthamer-Loeber, M. (1993). Explaining the relation between IQ and delinquency: Class, race, test motivation, school failure, or self-control? *Journal of Abnormal Psychology*, 102(2), 187–196. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.102.2.187>

- Maloku, A. (2020). Theory of Differential Association. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 9(1), 170. <https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0015>
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551–558. <https://doi.org/10.1037/h0023281>
- Marcia, J. E. (1980). *Identity in adolescence*. Handbook of adolescent psychology, 9(11), 159-187.
- Marcia, J. E. (2006). Ego identity and personality disorders. *Journal of personality disorders*, 20(6), 577-596. <https://doi.org/10.1521/pedi.2006.20.6.577>
- Marsee, M. A., Silverthorn, P., & Frick, P. J. (2005). The association of psychopathic traits with aggression and delinquency in non-referred boys and girls. *Behavioral sciences & the law*, 23(6), 803–817. <https://doi.org/10.1002/bsl.662>
- Matthys, W., Vanderschuren, L. J., & Schutter, D. J. (2013). The neurobiology of oppositional defiant disorder and conduct disorder: Altered functioning in three mental domains. *Development and psychopathology*, 25(1), 193-207. <https://doi.org/10.1017/s0954579412000272>
- McGill, K. A., & Stefurak, T. (2021). “Man Up”: Sex-Differentiated Pathways of Juvenile Delinquency through Trauma, Borderline Traits & Offense Patterns. *Juvenile and Family Court Journal*, 72(3), 37-65. <http://dx.doi.org/10.1111/jfcj.12207>
- McManus, M., Brickman, A., Alessi, N. E., & Grapentine, W. L. (1984). Borderline personality in serious delinquents. *Comprehensive Psychiatry*, 25(4), 446–454. [https://doi.org/10.1016/0010-440X\(84\)90079-8](https://doi.org/10.1016/0010-440X(84)90079-8)
- Meeus, W., Van de Schoot, R., Keijsers, L., Schwartz, S. J., & Branje, S. (2010). On the progression and stability of adolescent identity formation: A five-wave longitudinal study in early-to-middle and middle-to-late adolescence. *Child development*, 81(5), 1565-1581. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01492.x>
- Mercer, N., Crocetti, E., Branje, S., Van Lier, P., & Meeus, W. (2017). Linking delinquency and personal identity formation across adolescence: Examining between-and within-person associations. *Developmental psychology*, 53(11), 2182. <https://doi.org/10.1037/dev0000351>
- Moffitt T. E. (2018). Male antisocial behaviour in adolescence and beyond. *Nature human behaviour*, 2, 177–186. <https://doi.org/10.1038/s41562-018-0309-4>
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674–701. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674>
- Moffitt, T. E., Caspi, A., Harrington, H., & Milne, B. J. (2002). Males on the life-course-persistent and adolescence-limited antisocial pathways: follow-up at age 26 years. *Development and psychopathology*, 14(1), 179–207. <https://doi.org/10.1017/s0954579402001104>
- Moore, M. (2011). Psychological theories of crime and delinquency. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 21(3), 226–239. <https://doi.org/10.1080/10911359.2011.564552>

- Morizot, J., & Kazemian, L. (2015). *The development of criminal and antisocial behavior Theory, research and practical applications*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Muehlenkamp, J. J., Claes, L., Havertape, L., & Plener, P. L. (2012). International prevalence of adolescent non-suicidal self-injury and deliberate self-harm. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 6(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/1753-2000-6-10>
- Muñoz Centifanti, L. C., Thomson, N. D., & Kwok, A. H. (2016). Identifying the Manipulative Mating Methods Associated With Psychopathic Traits and BPD Features. *Journal of personality disorders*, 30(6), 721–741. https://doi.org/10.1521/pedi_2015_29_225
- Murray, A. L., Mirman, J. H., Carter, L., & Eisner, M. (2021). Individual and developmental differences in delinquency: Can they be explained by adolescent risk-taking models?. *Developmental Review*, 62, 100985. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2021.100985>
- Natividad, A., Huxley, E., Townsend, M. L., Grenyer, B. F., & Pickard, J. A. (2023). What aspects of mindfulness and emotion regulation underpin self-harm in individuals with borderline personality disorder?. *Journal of mental health*, 1-9. <https://doi.org/10.1080/09638237.2023.2182425>
- Nelson, B. A. (2016). *Juvenile Delinquency : Causes, Control and Consequences*. Nova Science Publishers, Inc.
- Oggers, C. L., Moffitt, T. E., Broadbent, J. M., Dickson, N., Hancox, R. J., Harrington, H., ... Caspi, A. (2008). Female and male antisocial trajectories: from childhood origins to adult outcomes. *Development and psychopathology*, 20(2), 673–716. <https://doi.org/10.1017/S0954579408000333>
- Ogilvie, J. M., Stewart, A., & Shum, D. H. K. (2021). Measuring Engagement in Antisocial Behavior During Late Adolescence and Early Adulthood for Typically Developing Youth. *Child psychiatry and human development*, 52(2), 248–269. <https://doi.org/10.1007/s10578-020-01005-5>
- Oosterlaan, J., Logan, G. D., & Sergeant, J. A. (1998). Response inhibition in AD/HD, CD, comorbid AD/HD + CD, anxious, and control children: a meta-analysis of studies with the stop task. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 39(3), 411–425. <https://acamh.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/1469-7610.00336>
- Palmer, E. J. (2003). *Offending Behaviour (1st ed.)*. Willan. <https://doi.org/10.4324/9781843924647>
- Patrick, C. J., Fowles, D. C., & Krueger, R. F. (2009). Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness. *Development and psychopathology*, 21(3), 913-938. <https://doi.org/10.1017/S0954579409000492>
- Paulhus, D., Hemphill, J., & Hare, R. D. (2009). The SRP-III. Toronto, ON: *Multi-Health Systems*.
- Pechorro, P., DeLisi, M., Ray, J. V., Alberto, I., & Simões, M. R. (2019). A brief measure of the triarchic model of psychopathy among community youths: Psychometrics and measurement invariance. *Psychology, Crime & Law*, 25(10), 977–991. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2019.1597095>

- Pechorro, P., Quintas, J., DeLisi, M., & Gonçalves, R. A. (2021). Can the triarchic model of psychopathy predict youth offender recidivism? *Psychology, Crime & Law*, 27(5), 443–455. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2020.1818237>
- Plakolm Erlač, S., Bucik, V., & Gregorič Kumperščak, H. (2022). Explicit and implicit measures of identity diffusion in adolescent girls with borderline personality disorder. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 805390. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.805390>
- Porter, C., Palmier-Claus, J., Branitsky, A., Mansell, W., Warwick, H., & Varese, F. (2020). Childhood adversity and borderline personality disorder: a meta-analysis. *Acta psychiatrica Scandinavica*, 141(1), 6–20. <https://doi.org/10.1111/acps.13118>
- Ragelienė T. ir Barkauskienė R. (2020). *Kultūrai pritaikyta AIDA klausimyno (Paauglių tapatumo raidos vertinimas; autoriai Goth ir Schmeck) versija lietuvių kalba: Trumpas vadovas*. Offenbach: academic-tests. Paimta iš <https://academic-tests.com/>
- Ramos-Loyo, J., Juárez-García, C., Llamas-Alonso, L. A., Angulo-Chavira, A. Q., Romo-Vázquez, R., & Vélez-Pérez, H. (2021). Inhibitory control under emotional contexts in women with borderline personality disorder: An electrophysiological study. *Journal of psychiatric research*, 132, 182–190. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2020.10.014>
- Rapee, R. M., Oar, E. L., Johnco, C. J., Forbes, M. K., Fardouly, J., Magson, N. R., & Richardson, C. E. (2019). Adolescent development and risk for the onset of social-emotional disorders: A review and conceptual model. *Behaviour research and therapy*, 123, 103501. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2019.103501>
- Rebellon, C. J. (2006). Do Adolescents Engage in Delinquency to Attract the Social Attention of Peers? An Extension and Longitudinal Test of the Social Reinforcement Hypothesis. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 43(4), 387–411. <https://doi.org/10.1177/0022427806291259>
- Rivenbark, J. G., Odgers, C. L., Caspi, A., Harrington, H., Hogan, S., Houts, R. M., ... Moffitt, T. E. (2018). The high societal costs of childhood conduct problems: evidence from administrative records up to age 38 in a longitudinal birth cohort. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 59(6), 703–710. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12850>
- Rivnyák, A., Pohárnok, M., Péley, B., & Láng, A. (2021). Identity diffusion as the organizing principle of borderline personality traits in adolescents—a non-clinical study. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 683288. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.683288>
- Robe, A., Ghirisan, A., Marginean, L., Sisserman, C., Sipos, R., & Predescu, E. (2012). P-938-Assessment of personality disorders in delinquent adolescents using SCID II. *European Psychiatry*, 27(S1), 1-1. [https://doi.org/10.1016/S0924-9338\(12\)75105-2](https://doi.org/10.1016/S0924-9338(12)75105-2)
- Robitaille, M. P., Checknita, D., Vitaro, F., Tremblay, R. E., Paris, J., & Hodgins, S. (2017). A prospective, longitudinal, study of men with borderline personality disorder with and without comorbid antisocial

- personality disorder. *Borderline personality disorder and emotion dysregulation*, 4, 25. <https://doi.org/10.1186/s40479-017-0076-2>
- Rowe, R., Costello, E. J., Angold, A., Copeland, W. E., & Maughan, B. (2010). Developmental pathways in oppositional defiant disorder and conduct disorder. *Journal of abnormal psychology*, 119(4), 726–738. <https://doi.org/10.1037/a0020798>
- Salekin, R. T., Debus-Sherrill, S. A., MacDougall, E. A. M., & Clark, A. P. (2016). Assessing child and adolescent psychopathy. In R. Jackson & R. Roesch (Eds.), *Learning forensic assessment: Research and practice* (pp. 324–356). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Schwartz, S. J., Mason, C. A., Pantin, H., Wang, W., Brown, C. H., Campo, A., & Szapocznik, J. (2009). Relationships of Social Context and Identity to Problem Behavior among High-Risk Hispanic Adolescents. *Youth & society*, 40(4), 541–570. <https://doi.org/10.1177/0044118x08327506>
- Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., Meca, A., & Ritchie, R. A. (2012). Identity around the world: An overview. *New directions for child and adolescent development*, 2012(138), 1-18. <https://doi.org/10.1002/cad.20019>
- Schwarze, C. E., Hellhammer, D. H., Stroehle, V., Lieb, K., & Mobascher, A. (2015). Lack of breastfeeding: A potential risk factor in the multifactorial genesis of borderline personality disorder and impaired maternal bonding. *Journal of Personality Disorders*, 29(5), 610-626. https://doi.org/10.1521/pedi_2014_28_160
- Sellbom, M., & Phillips, T. R. (2013). An examination of the Triarchic Conceptualisation of Psychopathy in incarcerated and nonincarcerated samples. *Journal of Abnormal Personality*, 122, 208–214.
- Semel, R. A., Pinsoneault, T. B., Drislane, L. E., & Sellbom, M. (2021). Operationalizing the triarchic model of psychopathy in adolescents using the MMPI-A-RF (Restructured Form). *Psychological Assessment*, 33(4), 311–325. <https://doi.org/10.1037/pas0000985>
- Sevecke, K., Franke, S., Kosson, D., & Krischer, M. (2016). Emotional dysregulation and trauma predicting psychopathy dimensions in female and male juvenile offenders. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 10, 43. <https://doi.org/10.1186/s13034-016-0130-7>
- Sevecke, K., Lehmkuhl, G., & Krischer, M. K. (2008). *Aufmerksamkeitsdefizit-/Hyperaktivitätsstörung und Persönlichkeitsstörungen bei klinisch behandelten und bei inhaftierten Jugendlichen*. <https://doi.org/10.23668/psycharchives.9698>
- Sharp, C., & Cervantes, B. R. (2023). Maladaptive Self- and Interpersonal Functioning Increments General Psychiatric Severity in the Association with Adolescent Personality Pathology. *Children* (Basel, Switzerland), 10(1), 120. <https://doi.org/10.3390/children10010120>
- Sharp, C., & Fonagy, P. (2015). Practitioner Review: Borderline personality disorder in adolescence--recent conceptualization, intervention, and implications for clinical practice. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 56(12), 1266–1288. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12449>

- Sharp, C., Steinberg, L., Temple, J., & Newlin, E. (2014). An 11-item measure to assess borderline traits in adolescents: refinement of the BPFSC using IRT. *Personality disorders, 5*(1), 70–78. <https://doi.org/10.1037/per0000057>
- Sharp, C., Vanwoerden, S., Odom, A., & Foelsch, P. (2018). *Culture-adapted version English USA of the self-report questionnaire AIDA (Assessment of identity development in adolescence; authors Goth & Schmeck)-Short manual*. Houston, TX: University of Houston. Paimta iš <https://academic-tests.com/>
- Shoemaker, D. J. (2018). *Theories of delinquency: An examination of explanations of delinquent behavior*. Oxford University Press.
- Sica, C., Perkins, E. R., Joyner, K. J., Caudek, C., Bottesi, G., Caruso, M., Giulini, P., Ghisi, M., & Patrick, C. J. (2021). Testing for sex differences in the nomological network of the triarchic model of psychopathy in incarcerated individuals. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 43*(4), 960–976. <https://doi.org/10.1007/s10862-021-09897-w>
- Siegel, L. J., & Welsh, B. C. (2014). *Juvenile delinquency: Theory, practice, and law*. Cengage Learning.
- Skeem, J. L., Polaschek, D. L. L., Patrick, C. J., & Lilienfeld, S. O. (2011). Psychopathic Personality: Bridging the Gap Between Scientific Evidence and Public Policy. *Psychological Science in the Public Interest, 12*(3), 95–162. <https://doi.org/10.1177/1529100611426706>
- Skeem, J. L., Winter, E., Kennealy, P. J., Louden, J. E., & Tatar, J. R., 2nd (2014). Offenders with mental illness have criminogenic needs, too: toward recidivism reduction. *Law and human behavior, 38*(3), 212–224. <https://doi.org/10.1037/lhb0000054>
- Sprague, J., Javdani, S., Sadeh, N., Newman, J. P., & Verona, E. (2012). Borderline personality disorder as a female phenotypic expression of psychopathy? *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 3*(2), 127–139. <https://doi.org/10.1037/a0024134>
- Steensma, T. D., Kreukels, B. P., de Vries, A. L., & Cohen-Kettenis, P. T. (2013). Gender identity development in adolescence. *Hormones and behavior, 64*(2), 288-297.
- Steketee, M., Aussems, C., & Marshall, I. H. (2021). Exploring the Impact of Child Maltreatment and Interparental Violence on Violent Delinquency in an International Sample. *Journal of interpersonal violence, 36*(13-14), NP7319–NP7349. <https://doi.org/10.1177/0886260518823291>
- Stepp, S. D., Keenan, K., Hipwell, A. E., & Krueger, R. F. (2014). The impact of childhood temperament on the development of borderline personality disorder symptoms over the course of adolescence. *Borderline personality disorder and emotion dysregulation, 1*(1), 18. <https://doi.org/10.1186/2051-6673-1-18>
- Stepp, S. D., Lazarus, S. A., & Byrd, A. L. (2016). A systematic review of risk factors prospectively associated with borderline personality disorder: Taking stock and moving forward. *Personality disorders: Theory, research, and treatment, 7*(4), 316. <https://doi.org/10.1037%2Fper0000186>

- Stepp, S. D., Olino, T. M., Klein, D. N., Seeley, J. R., & Lewinsohn, P. M. (2013). Unique influences of adolescent antecedents on adult borderline personality disorder features. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 4(3), 223. <https://doi.org/10.1037/per0000015>
- Stylianou, I., Charalampous, K., & Stavrinides, P. (2019). Psychopathic traits and adolescents' delinquency: A short-term longitudinal study. *European Journal of Developmental Psychology*, 16(4), 417–432. <https://doi.org/10.1080/17405629.2018.1438887>
- Taylor, J., James, L. M., Reeves, M. D., & Kistner, J. A. (2009). Borderline personality traits are associated with poor clinical and psychosocial functioning in delinquent boys. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 31(2), 94–103. <https://doi.org/10.1007/s10862-008-9097-x>
- Ten Have, M., Verheul, R., Kaasenbrood, A., van Dorsselaer, S., Tuithof, M., Kleinjan, M., & de Graaf, R. (2016). Prevalence rates of borderline personality disorder symptoms: a study based on the Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study-2. *BMC psychiatry*, 16, 249. <https://doi.org/10.1186/s12888-016-0939-x>
- Thompson, K.C., Morris, R.J. (2016). Juvenile Delinquency and Disability. In: *Juvenile Delinquency and Disability. Advancing Responsible Adolescent Development*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-29343-1_3
- Turniansky, H., Ben-Dor, D., Krivoy, A., Weizman, A., & Shoval, G. (2019). A history of prolonged childhood sexual abuse is associated with more severe clinical presentation of borderline personality disorder in adolescent female inpatients—A naturalistic study. *Child abuse & neglect*, 98, 104222. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104222>
- Tuvblad, C., & Beaver, K. M. (2013). Genetic and environmental influences on antisocial behavior. *Journal of criminal justice*, 41(5), 273. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2013.07.007>
- Ustinavičiūtė, L., Laurinavičius, A., Klimukienė, V., Laurinaitytė, I., & Baltrūnas, M. (2019). Examining the convergent validity of the Triarchic Psychopathy Measure using a sample of incarcerated and on probation Lithuanian juveniles. *Behavioral Sciences*, 9(12), 156. <https://doi.org/10.3390/bs9120156>
- Vaillancourt, T., & Brittain, H. (2019). Longitudinal associations among primary and secondary psychopathic traits, anxiety, and borderline personality disorder features across adolescence. *Personality disorders*, 10(4), 354–364. <https://doi.org/10.1037/per0000325>
- Van Dam, C., De Bruyn, E. E., & Janssens, J. M. (2007). Personality, delinquency, and criminal recidivism. *Adolescence*, 42(168), 763–777.
- Verhoeven, M., Poorthuis, A. M., & Volman, M. (2019). The role of school in adolescents' identity development. A literature review. *Educational Psychology Review*, 31, 35-63. <https://doi.org/10.1007/s10648-018-9457-3>

- Verona, E., Sprague, J., & Javdani, S. (2012). Gender and factor-level interactions in psychopathy: Implications for self-directed violence risk and borderline personality disorder symptoms. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 3(3), 247–262. <https://doi.org/10.1037/a0025945>
- Vignoles, V. L., Schwartz, S. J., & Luyckx, K. (2011). *Introduction: Toward an integrative view of identity. In Handbook of identity theory and research (pp. 1-27)*. New York, NY: Springer New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_1
- Viljoen, S., Cook, A. N., Lim, Y. L., Layden, B. K., Bousfield, N. K., & Hart, S. D. (2015). Are psychopathic and borderline personality disorder distinct, or differently gendered expressions of the same disorder? An exploration using concept maps. *The International Journal of Forensic Mental Health*, 14(4), 267–279. <https://doi.org/10.1080/14999013.2015.1114535>
- Widiger, T. A., Simonsen, E., Krueger, R., Livesley, W. J., & Verheul, R. (2005). Personality disorder research agenda for the DSM-V. *Journal of personality disorders*, 19(3), 315–338. <https://doi.org/10.1521/pedi.2005.19.3.315>
- Winsper, C., Wolke, D., & Lereya, T. (2015). Prospective associations between prenatal adversities and borderline personality disorder at 11–12 years. *Psychological Medicine*, 45(5), 1025-1037. <https://doi.org/10.1017/s0033291714002128>
- World Health Organization. (2018). *International classification of diseases for mortality and morbidity statistics (11th revision)*. Paimta iš <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>
- Young, S., Greer, B., & Church, R. (2017). Juvenile delinquency, welfare, justice and therapeutic interventions: a global perspective. *BJPsych bulletin*, 41(1), 21–29. <https://doi.org/10.1192/pb.bp.115.052274>
- Zanarini, M. C., Frankenburg, F. R., Ridolfi, M. E., Jager-Hyman, S., Hennen, J., & Gunderson, J. G. (2006). Reported childhood onset of self-mutilation among borderline patients. *Journal of personality disorders*, 20(1), 9-15. <https://doi.org/10.1521/pedi.2006.20.1.9>
- Žukauskienė (2006). *Kriminalinio elgesio psichologija: vadovėlis*. Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.
- Žukauskienė, R. ir Kajokienė, I. (2006). CBCL, TRF ir YSR metodikų standartizavimas naudojant 6-18 metų Lietuvos vaikų imties duomenis. *Psichologija*, 33, 31-44.

PRIEDAI

A priedas. A1 lentelė. Kintamųjų skirstinio normalumo tikrinimas taikant Shapiro-Wilk kriterijų ir asimetrijos ir eksceso koeficientus.

Skalė	<i>W</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>Skewness</i>	<i>Kurtosis</i>
TriPM bendras	0,982	79	0,308	-0,089	0,333
BPFSC-11	0,987	79	0,581	-0,058	-0,505
Tapatumo difuzija	0,979	79	0,232	0,075	-0,799
Taisyklių laužymas	0,978	79	0,196	-0,001	-0,610
Amžius	0,892	79	0,000	-0,670	-0,169
Lytis	0,586	79	0,000	-0,805	-1,388